

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

**DOKTORSKÉ KOMBINOVANÉ
STUDIUM**

2011 – 2014

DISERTAČNÍ PRÁCE

Dana Benešová

**MEZIGENERAČNÍ UČENÍ
V KONTEXTU GERONTAGOGIKY**

Praha 2015

Školitel: Doc. PhDr. Petr Sak, CSc.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

DOCTORAL
PART - TIME STUDIES
2011 - 2014

DISSERTATION THESIS

Dana Benešová

INTERGENERATIONAL LEARNING

Prague 2015

The Dissertation Thesis Work Supervisor: Doc. PhDr. Petr Sak CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená disertační práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 20. 3. 2015

Dana Benešová

Poděkování

Chtěla bych poděkovat svému školiteli, panu docentovi Sakovi, který mě po celou dobu mého studia provázel moudrými radami, a rovněž panu docentovi Veteškovi, za podporu a aktivní přístup.

Anotace

Disertační práce se zabývá problematikou současného vzdělávání seniorů. Definuje základní klíčové pojmy, charakterizuje specifika seniorského věku, vymezuje gerontagogiku jako vědní disciplínu. Práce neopomíjí ani problematiku demografického vývoje. Klíčové kapitoly jsou pak vzdělávání seniorů a mezigenerační učení. Na tyto teoretické poznatky navazuje empirická část, která rozebírá několik mezigeneračních výzkumů, charakterizuje vzdělávací projekt a ověřuje hypotézy v krátkém empirickém šetření. V závěru jsou shrnuta zjištěná data a navržena doporučení pro další postup.

Klíčové pojmy

Demografický vývoj, dotazníkové šetření, gerontagogika, mezigenerační učení, prarodič, senior, stáří, vzdělávání seniorů.

Annotation

The dissertation discusses the perspective of methodology of education on issues of contemporary education of seniors. It defines the key terms, describes the specifics of old age, defines gerontology as a scientific discipline. The work does not neglect the demographic development. Key chapters include senior education and intergenerational learning. These theoretical findings are followed by empirical section that discusses several intergenerational surveys, characterizes the educational project and verifies hypotheses in a short empirical investigation. In the conclusion, discovered data are summarized and recommendations for further actions are suggested.

Key words

Adult education, aging, demographic trends, elderly education, grandparent, intergenerational learning, old age, questionnaire survey.

TEORETICKÁ ČÁST

OBSAH

ÚVOD	9
1 CHARAKTERISTIKA A VÝZNAM MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ	11
1.1 Základní charakteristiky mezigeneračního učení.....	13
1.2 Vznik a vývoj mezigeneračního učení	18
1.3 Mezigenerační programy	19
1.4 Mezigenerační učení v rodinném prostředí	25
1.5 Účastníci a jejich role v mezigeneračním učení	30
2 UČENÍ A VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ	40
2.1 Obecná charakteristika vzdělávacího procesu seniorů	40
2.2 Úloha a možnosti didaktiky ve vzdělávání seniorů	46
2.3 Motivace ve vzdělávání seniorů	53
2.4 Možnosti vzdělávání seniorů	56
2.5 Výzvy pro budoucnost.....	67
3 GERONTAGOGIKA	
VĚDECKÉ ZÁZEMÍ MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ	73
3.1 Charakteristika a vývoj vědecké disciplíny	73
3.2 Funkce gerontagogiky	77
3.3 Terminologické hledisko gerontagogiky	78
3.4 Vznik gerontagogiky jako vědní disciplíny	78
3.5 Předmět gerontagogiky a její cílová skupina	79
3.6 Gerontagogika v systému věd	81
3.7 Problémové okruhy gerontagogiky	82
4 STÁŘÍ A STÁRNUTÍ V KONTEXTU MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ ...	84
4.1 Stáří	84
4.2 Stárnutí	91

4.3	Specifika seniorského věku.....	92
4.4	Kvalita života ve stáří.....	96
4.5	Péče o seniory v České republice	101
5	SPOLEČENSKÝ A DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ	
	V EVROPSKÉM KONTEXTU	103
5.1	Postavení seniorů ve společnosti	103
5.2	Definice základních demografických kategorií	109
5.3	Demografická revoluce a změna demografické struktury společnosti.....	111
5.4	Vybrané demografické ukazatele	114
5.5	Perspektivy demografického vývoje ČR 2009-2065	126
5.6	Strategické dokumenty a klíčové instituce.....	129
6	APLIKAČNÍ VÝCHODISKA MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ	
	V PRAXI.....	135
6.1	Příklady výzkumů mezigeneračního učení	135
6.2	Návrh projektu MATSEN	138
6.3	Explorativní výzkumné šetření	141
	ZÁVĚR.....	155
	RESUMÉ.....	157
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	158
	SEZNAM OBRÁZKŮ, GRAFŮ, TABULEK A PŘÍLOH.....	170
	PŘÍLOHY	I

ÚVOD

Rok 2013 byl vyhlášen Evropským rokem občanské soudržnosti. Na jednu stranu se vyskytuje ve společnosti čím dál více násilí, morální hodnoty upadávají, se staršími osobami společnost zachází jako s marginální záležitostí. Na straně druhé se ovšem o starší generaci začíná více hovořit, neboť jejich podíl v důsledku nízké porodnosti a zvyšujícího se věku dožití ve společnosti stále výrazně narůstá. Jednotlivé generace žijí každá ve vlastním uzavřeném světě. Základní rozdíly ve zkušenostech mezi nimi vytvářejí bariéry. Debaty o vztazích mezi mladou a starší generací zdůrazňují především individuální problémy v oblasti sociálního zabezpečení, a to pak vede k tomu, že jsou prezentovány spíše jako konkurenti v boji o veřejné prostředky než jako partneři. Kontakty mezi mladými a seniory slábnou a také každodenní práce, nutná pro zabezpečení životních potřeb, přestává být považována za společný úkol.

V dnešní kultuře se vytváří stále pestřejší pluralita zájmů a aktivit. Kontakt mezi členy obdobných věkových skupin se ještě zintenzivňuje, zatímco sociální kontakty a vztahy mezi lidmi různého věku se postupně vytrácejí, takže začíná vznikat „strukturální věková segregace“. Rostoucí počet bezdětných párů, lidé žijící bez partnera, tzv. singles, a nové formy bydlení snížily počet příležitostí pro mezigenerační kontakt a podporu, a tento proces bude pokračovat i v budoucnosti. To vše je důvodem, proč se rozdílné zkušenosti různých generací musí stát předmětem studia, které může přispět k překonání vzniklé generační propasti.

Vymezené demografické změny ve společnosti mají za následek individualizaci věkové segregace. Rostoucí zájem překonat mezigenerační spory vede ke zvyšujícímu se zájmu o mezigenerační učení. Ve sféře mezigeneračního učení se objevuje otázka, zda by senioři měli být považováni za skupinu, která má speciální požadavky, a zda je nutné rozdělit tak vzdělávající se obyvatele podle věku, respektive zda je možné spojit je dohromady. Propojené věkové skupiny by pomohly předejít věkové segregaci a napomohly by docílit věkové integrace.

Předložená disertační práce se zaměřuje na problematiku proseniorské edukace. V rámci konkrétního projektu hledá nové cesty k řešení zvyšující se frustrace mezigeneračních vztahů a zkoumá možnost jejich realizace. Proseniorská oblast

vzdělávání je v rámci České republiky zatím nepříliš rozvinutou oblastí a ve srovnání s otázkou vlastního vzdělávání seniorů je zastíněna. Práce si klade za cíl i konkrétní popis proseniorské edukace, a to nejen v rámci České republiky, ale zároveň ve srovnání s Evropskou unií. Zároveň chce prozkoumat otázku realizovatelnosti projektu.

Práce je koncipována jako teoreticko - praktická. Teoretická část si klade za cíl provést popis dostupných odborných zdrojů a definovat klíčové oblasti mezigeneračního učení a témat souvisejících, jako jsou například gerontagogika, demografický vývoj, proces stárnutí a problematika stáří, vzdělávání seniorů, sociální role prarodiče a vnoučete a jiné. Část teoretické práce byla použita pro potřeby univerzity jako vzdělávací materiál, který byl vydán pod názvem Vybrané kapitoly z Gerontagogiky.

Na tyto teoretické poznatky bude navazovat empirická část, jejímž cílem bude charakteristika současných mezigeneračních výzkumů, popis návrhu vlastního vzdělávacího projektu a ověření hypotéz v krátkém empirickém šetření.

1 CHARAKTERISTIKA A VÝZNAM MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ

Vymezené demografické změny ve společnosti mají za následek individualizaci věkové segregace. Rostoucí zájem překonat mezigenerační spory vede ke zvyšujícímu se zájmu o mezigenerační učení. Ve sféře mezigeneračního učení se objevuje otázka, zda by senioři měli být považováni za skupinu, která má speciální požadavky a zda je nutné rozdělit tak vzdělávající se obyvatele podle věku, respektive zda je možné spojit je dohromady. Propojené věkové skupiny by pomohly předejít věkové segregaci a napomohly by docílit věkové integrace.

Mezigenerační aktivity se začaly rozvíjet v 60. letech dvacátého století. Příčinou vzniku těchto programů byly reakce společnosti na stále větší oddalování se generací. Tyto propasti se začaly objevovat spolu s měnící se ekonomikou ve světě. Každá generace má svůj životní styl je specifická a jedinečná, nicméně mezigeneračních styků ubývá, generace přestávají být partnery a stávají se z nich spíše konkurenti (Add Life, online, cit. 2013-10-21).

Definicí pojmu **učení** existují desítky, záleží na pohledu vybrané vědní disciplíny. Ačkoliv hovoříme o jednom z psychologicky a pedagogicky nejvýznamnějších pojmů, jednotná a obecně přijímaná definice neexistuje.

Nakonečný (2003, s. 234) definuje učení jako *„proces získávání a používání zkušeností, umožňující adaptaci měnícím se situacím.“* Jedná se o přizpůsobování organismu prostředí a jeho změnám.

Čáp (1983, s. 45) upozorňuje na společenský význam, který je důležitý po celý život. *„Učení přizpůsobuje jedince k společenským podmínkám a požadavkům, připravuje jedince pro život ve společnosti.“* Doplnuje známou myšlenku, že naučené je opakem vrozeného. Učení se opírá o získávání empirií a formování jedince během celého života, o jeho vyrovnávání se s okolím přírodním i společenským, o získávání podmínek pro aktivnější a tvořivější život. V pedagogickém slovníku nalezneme i

informaci, že učení člověku napomáhá rozvíjet schopnost zvládnání a organizování životních situací.

Všechny tyto charakteristiky korespondují se **širším chápáním** učení, které rovněž vymezuje Čáp (1983, 45): „*Výsledkem učení může být osvojení vědomostí, dovedností, návyků, postojů, ale také změna psychických procesů, stavů a vlastností.*“

Jako protipól můžeme vymezit **užší chápání** učení, které je podle Nakonečného (2003) vědomé a záměrné učení. Klasickým příkladem je školní vzdělávání.

S ohledem na mezigenerační učení je pro nás vhodnější vnímat především širší chápání učení, neboť mezi generacemi se projevuje skrze předávání názorů, postojů a hodnot.

Vágnerová (2001) upozorňuje, že **sociální učení** je podřízené kontaktu se společností. Dovoluje jedinci, aby pochopil pravidla, která v dané společnosti platí, a mohl se jim přizpůsobit a začlenit do společnosti. Sociální učení napomáhá porozumět lidskému chování. Můžeme do něj začlenit osvojování komunikačních dovedností, postojů, hodnot a norem chování. Hovoříme o osvojování komplexních postupů chování v rozdílných sociálních rolích. Aplikuje se asociační učení, imitace a identifikace.

„*Sociální učení je považováno za psychologický mechanismus socializačního procesu.*“ (Řezáč, 1998, s. 72).

Imitace čili nápodoba je jedním z typů vzorového učení, které je charakteristické pro osvojování chování v odlišných sociálních rolích. Vágnerová (2001) zmiňuje, že imitace je základem určité standardnosti chování. Zjednodušeně lze říct, že jedinec se chová podle určitého modelového chování sociálně přijatelného vzoru. Jedná se o výběr selektivní, může si vybrat pouze jeden vzor pro něj atraktivního chování, nebo může přijmout ten, který je mu předkládán na základě nějaké sociální role. Prvotním principem je sledování viditelných projevů chování jiných lidí, proto bývá tento typ učení označován někdy jako učení pozorováním (tj. observační učení). Významnou roli hrají také sociální kontroly v podobě odměn a trestů, které jsou rovněž podnětem k napodobování ostatních. Jedinec se snaží dosáhnout stejného cíle jako jeho vzor

nebo se vyhnout stejnému trestu. „Z tohoto hlediska je imitace vždy výběrová“ (Řezáč, 1998, s. 74).

Identifikace ve smyslu podob učení se velmi blíží imitaci. Odlišný je zde motiv. Řezáč (1998) vymezuje, že při imitaci je akceptováno pouze vybrané chování vzoru, zatímco u identifikace je zvolen celý objekt a následně chápán a přebírán jako komplex. Toto převzetí je založeno na pevné citové vazbě (v naprosté většině kladné). Patrné je uznávání autority, na jehož základně nedochází pouze k úpravě zevnějšku jedince, ale i k přebírání postojů a chování – ke ztotožnění. „*Identifikace bývá spojena s komplexnějším učením, než k jakému vede pouhá nápodoba nějakého dílčího projevu.*“ (Vágnerová, 2001, s. 89).

Mühlpachr (2004) zmiňuje tři podstatné mezinárodní dokumenty na téma **celoživotní učení**, které vyšly v roce 1996. Jedná se o díla: Learning: The treasure within (Učení: dosažitelný poklad), Lifelong learning for all (Celoživotní učení pro všechny) a White Paper on education and training (Bílá kniha o vzdělávání). O celoživotním vzdělávání a učení se mluví v každém z těchto dokumentů. Upozorňuje se zde na používání médií a vzdělávacích technologií. „*Všechny tři dokumenty také analyzují sociální problémy, jimž společnost musí čelit, a vyzdvihují úlohu, kterou výchova a vzdělávání musí sehrát v podněcování sociální soudržnosti.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 127).

Nejdůležitější myšlenkou celoživotní erudice je podle Memoranda o celoživotním učení (Memorandum 2000, online, cit. 2013-11-03) skutečnost, že „všichni lidé by měli mít stejné příležitosti k tomu, aby se přizpůsobili požadavkům sociálních a ekonomických změn a aby se aktivně podíleli na utváření budoucnosti Evropy.“ Nejedná se jen o učení ve školních lavicích – učení v celoživotním pojetí má komplexnější formát, nezáleží na okolí ani na věku. Je to vzdělávání, které odpovídá na změnu společnosti v učící se společnosti a jeho cílem je **podpora aktivního občanství a zaměstnatelnosti**.

1.1 Základní charakteristiky mezigeneračního učení

Mezigeneračním učením rozumíme proces, pro jehož uskutečnění je podstatnou podmínkou přítomnost dvou či více generací. V literatuře se opětovaně shledáváme

také s pojmem mezigenerační vzdělávání. Ovšem mezi těmito termíny je rozdíl. Problematika, kterou se práce zabývá, je zaměřena právě na mezigenerační učení, proto bude pracováno právě s tímto pojmem. Rozdíly mezi generačním učením a mezigeneračním vzděláváním jsou popsány níže.

Mezigenerační učení se od mezigeneračního vzdělávání odlišuje tím, že se jedná o řízený a cíleně vedený vzdělávací proces, a nikoliv o „vzdělávání“ při setkávání se se svým okolím v průběhu života. Ani mezigenerační vzdělávání nemá jednotné vymezení. Nejčastěji je definováno jako *"všezahrnující koncept pro několik druhů lidského učení skrze různé generace"* (Gadschen, Hall, 1996, s. 9 in Kamanová, 2009).

EAGLE popisuje mezigenerační učení jako *„proces, jehož prostřednictvím jedinci všeho věku získávají dovednosti a znalosti, ale také postoje a hodnoty, a to z každodenních zkušeností, ze všech dostupných zdrojů a všemi způsoby v jejich vlastních, žitých světech“* (Hatton Yeo, 2008, s. 3).

Fischer (online, cit. 2013-11-04, s. 8) doplňuje definice mezigeneračního učení následovně: *„postup, který si klade za cíl přivést lidi dohromady cílevědomými, vzájemně prospěšnými aktivitami, které podporují větší porozumění a respekt mezi generacemi, a mohou přispět k budování soudržnosti komunit.“*

Rabušicová a kol. (2011) shrnuje, že hovoříme jak o učení záměrném, tak nezáměrném, jak vědomém, tak nevědomém, dále senzomotorickém, verbálně kognitivním či sociálním učení, celoživotním a všeživotním, převážně neformálním a informálním.

Všeobecně je mezigenerační učení založeno na socio-antropologickém principu, který obsahuje proces učení mezi prarodiči, rodiči, dětmi a vnuky. Výraz mezigenerační označuje zapojení členů dvou nebo více generací do vzdělávacích činností, které jim usnadní uvědomovat si různé generační pohledy (Add Life, online, cit. 2013-10-21).

Mezigenerační učení pokládá vztahy mezi mladistvou a starší generací za shodně zásadní pro obě věkové kategorie, jakož i pro celou společnost. Napomáhá užitečné výměně zkušeností, aby se zužitkovaly specifické zkušenosti každé generace, a přispívá k vytváření vztahů mezi pokoleními (Radváková, online, cit. 2013-10-23).

Ramon a Turrini (In Rabušicová a kol., 2011) upozorňují na to, že mezigenerační učení je ve zkratce postmoderní označení pro jev předávání / přebírání dědictví po předcích. Momentálně (obzvláště ve spojitosti s vývojem informační společnosti) se role „tradičního předávání zkušeností a vědomostí“ mladší a starší generace převrací. Z tohoto důvodu musíme mezigenerační učení chápat jako obousměrný proces výměny znalostí, dovedností a zkušeností mezi generacemi navzájem. Z hlediska zasazení učení do širšího kontextu hovoříme o učení verbálně - kognitivním, sociálním a senzomotorickém, které se odehrává v rovině neformální i informální a rovněž můžeme zmínit na jeho všeživotní a celoživotní charakter.

Bádání a zkoumání mezigeneračního učení se věnují tzv. mezigenerační studia častá obzvláště v zahraničí (např. USA, Německo, Velká Británie). Za hlavní důvody mezigeneračního učení jsou pokládány tyto (Add Life, online, cit. 2013-10-21):

1. Věkové stereotypy jako výzva
 - mezigenerační komunikace i sdílení studijních zkušeností může vést k vytváření nových vazeb, což je nejlepší cesta k mezigenerační integraci.
2. Kognitivní stimulace
 - mezigenerační programy mají pozitivní vliv na život mladých i starších generací, ale také mají pozitivní vliv na kognitivní a paměťové schopnosti.
3. Společenský kapitál
 - ke společenskému postavení je třeba mít rovný přístup, aby se snižovalo riziko sociálního vyloučení,
 - mezigenerační studium v tomto smyslu vytváří sociální sítě a důvěru, porozumění, respekt a toleranci.
4. Vzdělávání a praxe
 - primární pozornost je třeba věnovat společné práci, která směřuje k dosažení společného cíle mezi generacemi.

Mezigenerační učení je velice ovlivňováno vzděláváním na univerzitách třetího věku. V minulých letech již byly vytvořeny koncepty pro stárnoucí generaci spočívající nejen v možnostech učení se na univerzitách třetího věku, ale také v ostatních vzdělávacích

programech a aktivitách pro všechny generace, ale i přesto zaměřené hlavně na seniory. Střetávání generací ve vzdělávání je důležité zejména proto, že senioři umějí do vzdělávání lépe promítnout své poznatky z praxe (hlavně proto, že jich mají více). Důraz se proto klade na dialogy mezi praktickými zkušenostmi a teorií.

V dokumentu *Adding quality to life through inter-generational learning via universities* (online, cit. 2013-10-21) je mezigenerační učení shrnuto do těchto bodů:

1. Mezigenerační učení se týká reciprocity a interdependence.
2. Mezigenerační učení se vztahuje zejména na zkušenosti společnosti.
3. Mezigenerační učení je důležité nejen pro provádění společných aktivit, ale také pro vzájemnou integraci.
4. Mezigenerační učení je orientováno na využití všech generačních schopností prostřednictvím sdílení zkušeností.
5. Mezigenerační učení kriticky přemýšlí o stereotypech omezujících schopnosti vnímat individuální rozdíly mezi generacemi.
6. Mezigenerační učení působí proti negativním stereotypům spojeným se stárnutím. Zároveň ale zohledňuje kompetence mladší generace.

Mezigenerační učení, a tudíž i programy na něj zaměřené, mají za cíl spojovat všechny generace, předávat si praktické zkušenosti, podněcovat kulturní výměnu a poskytovat pozitivní systém sociální podpory. Mezigenerační učení se zakládá na socio - antropologickém konceptu, což znamená, že se mladí učí se svými rodiči nebo prarodiči. Znamená to v podstatě uvědomit si perspektivy ostatních generačních skupin. Jde tedy o vzájemnou toleranci a spolupráci. Kromě pojmu *mezigenerační* je také pojem *multigenerační*. Tento pojem znamená sdílení aktivit mezigeneračně, avšak bez interakce mezi generacemi. Mezinárodními programy se zabývá mezinárodní konsorcium, jehož definice pro mezinárodní programy je: „*sociální prostředky, které vytvářejí účelnou a kontinuální výměnu zdrojů a učení mezi příslušníky starší i mladé generace.*“ (Add Life, online, cit. 2013-10-21).

Strukturované mezigenerační programy obsahují kromě mezigenerační intervence také sociální a institucionální postupy a úsilí o environmentální design s cílem podpořit mezigenerační učení.

Mezigenerační učení probíhá ve formě jak formální, tak neformální. Neformální mezigenerační učení se uskutečňuje pro seniory a je spíše o zájmech, než o formalitách. Neformální formě odpovídá neformální prostředí.

Interakce mezi generacemi ve vzdělávání spočívá v tom, že starší generace působí pro mladé jako mentoři, a mladí naopak pomáhají starším generacím získávat nové dovednosti. Probíhá tak vzájemná mezigenerační prospěšnost.

Mezigenerační učení by mělo dodržovat následující zásady:

- vrstvené učení
- společné učení
- učení se mezi sebou

Pokud mají být tyto zásady dodrženy, nesmí být mezigenerační projekty příliš velké. Velikost by neměla překročit 30 osob a skupina by měla být i věkově vyvážená. Při mezigeneračním učení je nutné dbát na:

1. Mezigenerační programy jsou definovány jako pracovně náročná činnost, ve které vystupuje profesionální personál a instituce, která podporuje mezigenerační programy tím, že poskytuje prostor pro realizaci programů a nutné vybavení.
2. Je nutné, aby v mezigeneračním učení byly různé metodologické přístupy soustředěné na potřeby studujících.
3. Je důležité respektovat nejen mezigenerační rozdíly, ale také kulturní rozdíly. Tyto rozdíly si musí uvědomit jak vyučující, tak studující.

Je nutné akceptovat a stimulovat reflexivní učební postoje, které budou orientované na získávání nových náhledů. Mezigenerační učení by mělo také představovat komunikační reciprocitu, reflexivní učební postoje, orientované na získávání nových náhledů (Add Life, online, cit. 2013-10-21).

1.2 Vznik a vývoj mezigeneračního učení

Současná mládež nemá zažito, co znamená kontinuita různých generací, která se dříve pěstovala společným soužitím lidí rozdílného věku v okruhu rodiny. Dnes mladá generace nepociťuje se starší sounáležitost (snižuje se sociální soudržnost). Tyto záporné vztahy mladší generace mohou zapříčinit též obavy z vlastního stárnutí a iluze vlastního stáří. Staří lidé jsou částí společnosti vnímáni jako přítěž, jako skupina, která příliš vyžaduje, ale málo přináší. Význam stáří jako finální etapy životního cyklu je záměrně přehlížen (Vágnerová, 2007).

Senioři čekají významnější podporu od státu a mladistvější generace omlouvají z dříve samozřejmých povinností zdůvodněním, že mají dost vlastní práce. Jedinci v produktivním věku tak nejsou přichystáni podněcovat vlastní potomky k uznání stáří a také necítí potřebu připravit se na stáří vlastní. Společnost věnuje více financí na samotnou léčbu problému, ale již méně se stará o preventivní postupy. Neučí skutečné zodpovědnosti za svůj život a zdraví. Mladá generace nesmí zapomínat na to, že stáří čeká i ji, a že v otázce rodinných vztahů poskytuje svým dětem identifikační vzor (Klevetová, Dlabalová, 2008).

V tradiční vícegenerační rodině měly stárnoucí osoby svou neodmyslitelnou roli. Pokles fyzických sil vlivem stárnutí organismu neznamenal ukončení jejich pracovních aktivit, byli pouze „přeřazeni“ na jiný druh práce. Úlohou seniorů, lidí odešlých na odpočinek-výmink, byla odjakživa péče o nejmladší generaci, tj. o vnoučata. Při vypravování a rozdílných nepatrných činnostech (na které ještě stačili) předávali své zkušenosti a dovednosti, jednoduše vše, co se jim za léta osvědčilo. Vše vytvářelo kulturní dědictví společnosti. Tyto funkce umožňovaly starším osobám získat vědomí prospěšného podílu na chodu rodiny. Do jisté míry se dá tato situace považovat za všestranně výhodnou, tj.:

1. existoval nepřetržitý mezigenerační přenos informací, vědomostí a léty ověřených dovedností,
2. o nejmladší generaci bylo postaráno (obdobu dnešních školek a družin),
3. takto jednotná vícegenerační rodina byla daleko méně náchylná k patologickým typům chování,

4. stáří prožívali lidé ve společnosti úcty a věděli, že pokud bude třeba, bude o ně postaráno.

Historické prameny také ukazují, že ne vždy trval tento ideální život rodin. Odchod na „výminek“ dal často šanci útisku a izolaci starých osob. Obvyklý způsob života s více generačním soužitím přetrvává pouze v některých částech světa. V České republice si jej taktéž zachovávají romské rodiny.

Mezi důvody, které vedly ke vzniku mezigeneračního učení, se obvykle řadí (Rabušicová a kol., 2011):

1. Demografické změny, tj. stárnutí společnosti, rektangulace stromu života, generační soužití x generační konflikty aj.
2. Proměny rodiny, tj. modely rodinného soužití, vícegenerační rodiny, rodinná transmise a solidarita aj.
3. Proměny směrem ke společnosti znalostí, tj. celoživotní učení a mezigenerační učení, dynamika a stabilizace ve společnosti aj.

Obliba mezigeneračního učení se postupně projevila skrze mezigenerační programy, jež začaly vznikat na konci šedesátých let 20. století právě z příčin oslabování vztahů mezi mladší a starší generací. Začaly být pojímány jako sociální nástroje, které vytvářejí cílevědomé a trvalé učení mezi staršími a mladšími generacemi. Jejich cílem bylo zmenšit izolaci seniorů a negovat mýty a stereotypy, dle kterých na sebe jednotlivé generace hledí, podpořit vyměňování zkušeností a podtrhnout rozvoj a zintenzivnění mezigeneračních vztahů (Add Life, online, cit. 2013-10-21).

1.3 Mezigenerační programy

Mezigenerační aktivity a programy chápeme jako činnosti, skrze které se uskutečňuje nejen mezigenerační vzdělávání a mezigenerační učení. Jejich smyslem je potkávání se dvou či více generací. Klíčovým motivem je propojení mladší a starší generaci dohromady tak, aby se vzájemně pozitivně ovlivňovaly (Kaplan, online, 2013-10-10).

Hovoříme zde nejen o získávání a rozšiřování obratností a vědomostí, ale i k osobnostnímu a společenskému rozvoji, k utužování fyzického stavu, k růstu

sebejistoty a k poklesu sociální izolace obou generací. Důležitým aspektem mezigeneračních programů je vzájemnost interakcí, nemělo by docházet pouze k jednosměrnému vývoji (Ayala et al., 2007).

Aktuálně jsou mezigenerační aktivity rozvíjeny kvůli jejich potenciálu řešit vybrané společenské problémy (Stathman, 2009).

Tyto programy vedou jak k prospěchu zúčastněných jedinců, tak celé komunity, například růstem dobrovolnické činnosti, nárůstem sociální soudržnosti, snahou o integraci a spolupráci, posílením rodinných vztahů aj. (Ayala et al., 2007).

Cílem prvních programů bylo snížit vnímanou psychologickou vzdálenost mezi věkovými skupinami, posléze se začaly rozvíjet projekty, které se orientovaly na seniory trpící pocitem samoty, na studenty se špatnou školní docházkou, na uživatele drog, na problematiku snižování kriminality a na chybějící systémovou podporu mladé a starší generace (Statham 2009).

Aktuálně existuje mnoho programů, které spojují dvě či více generací. Liší se od sebe cílovou skupinou, zaměřením, místem realizace (školy, komunitní centra, centra volného času, kostely, aj.), délkou trvání a jiné (Ayala, J. et al., 2007).

Aby nenastal problém při snaze zorientovat se v těchto programech, byla v rámci projektu EAGLE (Hatton-Yeo, 2008) sestavena typologie mezigeneračních programů, rozdělující je podle vybraných kritérií. Jedním z kritérií je **obsah**, podle něhož rozdělujeme mezigenerační programy zaměřené na:

- mediální výchovu včetně informační a komunikační technologie (ICT),
- téma zdraví,
- umění (divadlo, hudba...),
- životní prostředí a jeho ochrana,
- všeobecné znalosti,
- odborné dovednosti,

- cestování, výlety, exkurze.

Jiným kritériem dělení mezigeneračních programů jsou specifické **cíle** aktivit či činností, ke kterým mezigenerační interakce směřuje. Podle cíle dělíme programy zaměřené na:

- rozvoj komunity, jejího života a bezpečnosti včetně vytváření mezigeneračního bydlení a míst k setkávání různých generací,
- řešení konfliktů či problémů,
- programy, které jsou prevencí násilného chování,
- zprostředkování historie a vzpomínek, zachování kulturního dědictví a práce s žijícími svědky,
- sociální inkluzi a sociální participaci účastníků,
- zaměstnatelnost účastníků apod.

Zmíněné druhy mezigeneračních programů se mohou vzájemně prolínat, většinou jde o kombinaci dvou a více typů.

Příklady vybraných mezigeneračních programů v ČR a v EU:

- **Žít a bydlet spolu**

Projekt, který je ve Španělsku znám pod výrazem Viure i Conviure, nabízí vysokoškolským studentům mladším třiceti let možnost ubytování u seniorů nad 60 let, kteří žijí osamoceni v bytě či domě a mohou studentům umožnit dočasný domov. Předpokladem je, že senior zabezpečí studentovi vhodné a soukromé ubytování a student, náhradou za poskytnutí ubytování se zaváže, že bude dělat seniorovi společnost a bude „doma“ v noci (Pinto et al., online, cit. 2013-10-11).

Tento program byl poprvé aplikován do praxe v roce 1996/97 na Barcelonské univerzitě Pompeu. Cílem bylo vyřešit narůstající sociální izolaci starších osob, které bydlí samy na barcelonské periferii. Zkušenosti ukázaly, že tento program nejen

funguje, ale je přínosný pro obě strany. V současnosti existuje cca 35 univerzit ve Španělsku, které nabízejí seniorům a studentům sdílení domácnosti. Program funguje pod dohledem psychologů a sociálních asistentů, jejichž klíčovým úkolem je sestavit správně dvojice, které by se k sobě hodily podle osobních podobností a zájmů. Po měsíční zkušební době je sepsána dohoda o společném bydlení, ve které je stanoveno penzum povinností pro obě strany a nastaví se hranice soukromí. Dalším úkolem psychologů je monitorování společného bydlení po celý čas realizace (Pinto et al., online, cit. 2013-10-11).

- **Projekt ADD LIFE**

Projekt ADD LIFE (ADDing quality to LIFE through inter - generational learning via universities neboli zvyšování kvality života skrze mezigenerační učení za podpory univerzit), byl prováděn od října 2006 do srpna 2008, a byl realizován v rámci programu Socrates Grundtvig Evropské komise. Akademickou záštitou projektu byla Univerzita ve Štýrském Hradci v Rakousku, ale do projektu se zapojilo i šest dalších evropských vysokých škol, počítaje v to Vysokého učení technického v Brně. Do projektu byli zařazeni i další partneři, z České republiky se jednalo o Asociaci univerzit třetího věku (Projekt ADD LIFE online, cit. 2013-10-21).

Záměrem zakladatelů projektu bylo hledání cest, jak znovu začlenit seniorskou populaci do nejen vysokoškolského vzdělávání. Cílem projektu bylo navrhnout a pilotovat nové nabídky pro studenty v seniorském věku, které probíhají na vysoké škole v mezigeneračním studijním prostředí. Tento mezigenerační program je vzorem mezigeneračního učení ve formálním vzdělávání. Účastníky byli studenti vysokých škol a senioři disponující určitými znalosti, dovednosti a životními zkušenostmi (Projekt ADD LIFE online, cit. 2013-10-21).

Výsledkem projektu ADD LIFE bylo vytvoření šesti učebních moderovaných modulů, mezi které patří modul občanské společnosti, modul kultura, modul udržitelnost a rozvoj, modul zaměstnanost a mentoring, modul zdravotnictví a modul informační společnost.

Učební modul informační společnost (digitální gramotnost a multimediální komunikace) probíhal na VUT Brno v České republice. Tento modul si stanovil cíl poskytnout seniorům uspokojivou počítačovou znalost a naučit je pracovat s novými médii,

prostřednictvím kterých nebudou ohroženi vyloučením ze společnosti. Seniors v rámci projektu tvořili posluchači univerzity třetího věku, mladou generaci zastupovali studenti VUT. Předpokladem pro přijetí byla alespoň minimální znalost práce s počítačem (MS Windows XP, internet a e-mail) a znalost angličtiny potřebné pro ovládnání počítače.

Po absolvování tohoto kurzu měli být studenti schopni obměňovat, archivovat a obecně používat audio a video materiály a měli umět pracovat s těmito aplikacemi: IrfanView, WinAmp, Skype, Windows Movie Maker a Speech synthesis (Projekt ADD LIFE online, cit. 2013-10-21).

Speciálním a doprovodným programem byly takzvané moderované moduly, jejichž obsah a prostředí byl domlouván se studenty. Studující senioři a junioři se podíleli na procesu tvorby kurzů. Tímto způsobem vznikly následující moduly (Projekt ADD LIFE online, cit. 2013-10-21):

- Změny v důsledku stárnutí a kvalita života (Univerzita v A Coruña).
- Co je učení (Letní univerzita v Jyväskylä).
- Studium výzkumu: přírodní vědy, kultura a společnost (Univerzita Štýrský Hradec).
- Netradiční popis Brna a okolí („Brno očima senioru“ Vysoké učení technické, Brno).
- Co se mohou naučit mladí od zkušenějších seniorů (Univerzita v Pécsi).
- Studium výzkumu: V jaké společnosti chceme žít (Univerzita Štýrský Hradec).

- **Grandparents University**

Na vybraných vysokých školách se také můžeme setkat s programem Grandparents University, který je zaměřen obzvláště na prarodiče a vnoučata. Cílovou skupinou programu jsou prarodiče či jiní rodinní příslušníci (s výjimkou rodičů) a děti od 7 do 14 let. Primárně je program vytvořen pro absolventy tamějších vysokých škol, kteří tak mají speciální šanci znovu se vrátit na místo, kde prožili část svého mládí. Nicméně

Grandparents University jsou otevřené i ostatním dospělým, podmínkou není ani předcházející studium na univerzitě (Plummer, online, cit. 2013-10-22).

Časový rámec programu jsou zhruba dva nebo tři dny na univerzitě, kde se prarodiče a vnoučata společně vzdělávají a zažívají zde opravdový studentský život. Kromě vzdělávacích bloků, které se konají v reálném prostředí školy a jsou organizovány vysokoškolskými profesory, jsou aktéři ubytováni na kolejích, stravují se v menzách a mohou využívat aktivity, které daná vysoká škola nabízí (např. minigolf, plavání, filmový večer, základy afrického tance, bowling, bruslení aj.), (Plummer, online, cit. 2013-10-22).

Tento program se vyvinul na Wisconsin - Madisonské vysoké škole, kde se v roce 2001 konal první ročník. Kvůli velkému zájmu se univerzita rozhodla v programu pokračovat a již má za sebou více než 10 ročníků. Tento program inspiroval i další univerzity a Grandparents University se v současné době těší velké oblibě. Univerzity si od realizace koncepce Grandparents University slibují, že tato kladná zkušenost z akademického prostředí bude děti stimulovat k tomu, aby v budoucnu chtěly studovat vysokou školu, v nejlepším právě tu, na které prožily společné chvíle se svými prarodiči (Plummer, online, cit. 2013-10-22).

V našem prostředí se Grandparents University velmi podobá mezigeneračnímu programu Experimentální univerzita pro prarodiče a vnoučata (viz dále). Rozdíl mezi těmito dvěma programy je, že Grandparents University je jednorázovou činností, která se opakuje jednou do roka, oproti tomu Experimentální univerzita pro prarodiče a vnoučata má dlouhodobý charakter a koná se každý měsíc. Přestože jsou si tyto programy blízké a jsou netradičními formami mezigeneračního učení v neformálním vzdělávání, vyvinuly se nezávisle na sobě.

- **Experimentální univerzita pro prarodiče a vnoučata**

Experimentální univerzita je jedinečný program, který probíhá pouze v ČR. První experimentální univerzita pro prarodiče a vnoučata se konala ve školním roce 2004/2005. Hlavní spolupráce je s Centrem celoživotního vzdělávání a Matematicko-fyzikální fakultou Univerzity Karlovy. Tohoto mezigeneračního vzdělávacího projektu se účastní děti ve věku 6 – 12 let a jejich prarodiče. Rozdílnost generací je zde

požadavkem. V následujících letech studium probíhalo na akademické půdě i dalších univerzit, konkrétně na Lesnické fakultě České zemědělské univerzity a Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Prarodič a vnouče tvoří pár, který si vzájemně pomáhá, radí se a společně řeší studijní úkoly. Vnoučatům se nabízí možnost seznámení s obory vybrané fakulty a prarodiče si zkouší roli neopomenutelného poradce. Přednášky se konají vždy jednu sobotu v měsíci. Vystupují zde vysokoškolští pedagogové, kteří respektují věkovou úroveň dětí a dle toho upraví své vystoupení. V rámci letních prázdnin mohou také absolvovat letní tábor (Aktivistari.eu, online, cit. 2013-10-13).

V tomto projektu se směřuje k několika cílům. Zejména je zde snaha o sblížení mezi prarodičem a vnoučetem, a také upevnění jejich vztahu. Další cíl umožňuje prarodičům do jisté míry ovlivnit budoucnost svých vnoučat, neboť dítě si na vysoké škole může vytvořit vztah k oborům a tématům, se kterými se setká. Zároveň nabyde zkušenosti, které v budoucnosti může uplatnit při výběru vysoké školy (Rabušicová a kol., 2011).

Krásně vystihla problematiku Dana Steinová (Aktivistari.eu, online, cit. 2013-10-13), zakladatelka tohoto programu, která říká: *„A hlavně jim netvrďte, že na vysokou školu se dá jít až po maturitě, děti z Experimentální univerzity by vám to stejně nevěřili.“*

1.4 Mezigenerační učení v rodinném prostředí

Učení v rodině má význačnou úlohu v celém vzdělávacím procesu, protože je dlouhodobé, nepřetržité, spojené s důležitými citovými vazbami a je základem pro učení i v jiných oblastech života. Učení v rodině probíhá mezi veškerými členy. Vnímáme zde dvě roviny, a sice vertikální (tj. mezi různými generacemi) a horizontální (tj. v rámci jedné generace), (Rabušicová, Kamanová, Pevná, 2010).

Mezigenerační učení v rodině je *„proces, skrze který členové rodiny jakéhokoliv věku získávají dovednosti a znalosti a vytvářejí si postoje a hodnoty, a to z denních zkušeností, při různých příležitostech, od všech generací v rodině“* (Rabušicová, Kamanová, Pevná, s. 93).

Učení v rodině patří ke konceptu celoživotního a všeživotního učení a má běžně charakter informální tj., probíhá v rámci každodenních interakcí jako přirozená součást života, jak vědomě, tak nevědomě. Můžeme také hovořit o učení záměrném a nezáměrném, učením sociálním, senzomotorickém a verbálně kognitivním. Tato oblast aktuálně není na našem území předmětem trvalejšího zájmu výzkumníků, přitom právě bádání v oblasti rodinných vztahů, zásad, procesů a jevů, které se právě uplatňují při učení v rodinách, by mohlo v mnohém napomoci například při tvorbě mezigeneračních programů.

V České republice prozatím nenajdeme žádnou samostatnou odbornou publikaci, která by se tímto tématem zabývala, nejvíce se tomuto tématu věnuje výzkumný tým Rabušicová, Kamanová a Pevná, který publikoval několik článků v časopise *Studia Pedagogica* a články v časopise *Pedagogická revue*.

- **Faktory ovlivňující mezigenerační učení v rodině**

Problematika mezigeneračního učení je také studovaná z pohledu faktorů, které napomáhají obousměrnému přenosu poznatků, zkušeností a postojů v rodině. (Rabušicová, Klusáčková, Kamanová, 2009).

Těchto faktorů je bezpochyby mnoho a jejich přesný vliv a na procesy a vztahy je těžko vymezitelný. Dle Rabušicové, Kamanové a Pevné (2010) je zajímavým konceptem pro odhalení těchto podmínek, koncept kultury, rodiny a koncept mezigenerační solidarity. Autorky kulturu v rodině vymezují čtyřmi aspekty, kterými jsou **atmosféra v rodině, soudržnost v rodině, komunikace a učení**. Kamarádská atmosféra, upřímná komunikace a dostatečná míra soudržnosti zastupují kulturu rodiny, kde je učení v rodině vnímáno pozitivně. Všechny tyto oblasti se vzájemně ovlivňují a právě tato pozitivní rodinná kultura může být příkladem pro fungující koncept učící se organizace.

Kromě rodinné atmosféry, soudržnosti a komunikace, vnímáme jako jeden z dalších důležitých faktorů mezigenerační soudržnost. Všechny 4 faktory budou blíže specifikovány.

Rodinná atmosféra je bezpochyby propojena právě s rodinnou soudružností. Moos (In Ježek, 2003) popisuje tři primární oblasti, které se podílí na utváření rodinné atmosféry, a sice oblast vztahovou, hodnotovou a systémovou.

Hodnotová složka rodiny je určena skutky a hodnotami rodiny, které rodina schvaluje a které v jedinci rozvíjí. Systémová oblast se zaměřuje na uspořádání a řízení rodiny. Oblast vztahová je definovaná počtem a intenzitou vztahů, solidaritou, projevováním emocí a konflikty.

K mezigeneračním konfliktům a nesrovnalostem často vedou předsudky a předpojatost různých generací vůči sobě samým. Rozpory a neshody jsou běžnou součástí rodinného života, ale podstatné je, jak se rodině daří s konflikty vypořádat a zdali je rodina schopna uvědomit si skutečné příčiny neshod (Jirásková, 2005).

V souvislosti s rodinou můžeme hovořit o normálních konfliktech, které zahrnují občasné názorové neshody a slovní potyčky, které však nejsou pro dítě původem traumat a ani je nijak zásadně neohrožují (Vymětal, 2004). Drobné konflikty vytvářejí zvláštní a atmosféru v rodině, ale děti by se nad nimi neměly nijak zvlášť pozastavovat (Matějček, Dytrych, 2002). Oproti tomu dlouhotrvající a nedořešené konflikty působí negativně na celou rodinu a dítě může být ohroženo ve své základní potřebě bezpečí a jistoty.

Dalším velice význačným faktorem je pojem **soudržnost**. Pod pojmem sociální soudržnost rozumíme sociální vztahy, mezilidskou důvěru, stejně jako oddanost, vzájemná očekávání, jež si lidé zpravidla ve svých vztazích staví a prokazují.

Dle Saubera et al. (1993, in Sobotková, 2001) může být rodinná soudržnost popsána jako věrnost, oddanost a stupeň důvěrnosti v rodině. Rozlišujeme čtyři stupně soudržnosti: rozpojenou, spojenou, oddělenou a propletenou. Pro funkční rodiny je příznačná oddělená nebo spojená soudržnost. Příliš vysoká soudržnost brání úspěšné individualizaci příslušníků rodiny, naopak nízký stupeň koheze může rozbít rodinné vazby a špatný pocit sounáležitosti s rodinou (Sobotková, 2001). Ve fungující rodině je zdravá soudržnost vyrovnávána náležitou osobní svobodou všech jejích členů.

Dle Sobotkové (2001) úzce souvisí sociální soudržnost s rodinnou identitou. Pocit, že „my“ jsme rodina, separuje rodinu od všech jiných sociálních systémů. *„Rodinná identita zahrnuje pocity i vědomí vzájemné blízkosti, sounáležitosti, projevy zájmu a vřelosti“* (Sobotková, 2001, s. 43). Rodinná soudržnost brání rodinu před externími i

interními nepřátelskými vlivy a zabezpečuje její stabilitu. Vnitřní stabilita rodiny vytváří základnu emotivní atmosféry rodinného klimatu a umožňuje přirozený vývoj všech oblastí rodinného života, včetně podmínek pro vzájemné učení se.

Komunikace je jednou z nejvýznamnějších složek, na kterých závisí kvalita našeho bytí v rodině stejně jako v životě. Sociální komunikace tj. výměna informací mezi lidmi je součástí sociální interakce. Jde o slovní informaci, prostřednictvím které si předáváme zkušenosti, sladujeme společnou činnost, ale také můžeme nabádat člověka k určitému chování a jednání.

Spolu se slovní komunikací probíhá i mimoslovní, respektive nonverbální komunikace. V sociální interakci a komunikaci hovoříme rovněž o sociální percepci jako o procesu poznávání druhých lidí, jejich emočního stavu, motivů a postojů. Tyto faktory jsou významné pro spolupráci a vzájemnou pomoc a pro příznivý vývoj vztahů mezi lidmi (Čáp, Mareš, 2001).

Pro mezigenerační učení je komunikace zásadní. Napomáhá k propojování generací nejen u společných činností a zájmů, ale také při vzájemném učení se. Správná mezigenerační komunikace přispívá k porozumění mezi generacemi, může vést k překonávání generačních stereotypů a je důležitá pro kvalitu života (Jirásková, 2005).

- **Mezigenerační solidarita**

Koncept mezigenerační solidarity vysvětluje vzájemně se podporující vztahy mezi mladšími a staršími členy rodiny (Rabušicová, Kamanová, Pevná, 2010).

V oblasti bádání je známý teoretický koncept mezigenerační solidarity amerického badatele V. Bengstona (In Rajmicová, 2002), který charakterizuje různé emocionální a behaviorální vlastnosti vzájemných vztahů a soužití mezi generacemi rodičů, dospělých dětí i vnuků. Bengston odlišuje šest oblastí mezigenerační solidarity: citovou blízkost, kontakty a návštěvy, hodnotový souhlas, výpomoc a podporu, rodinné závazky, typ a strukturu soužití. Na základě výzkumů stanovil pět základních typů mezigeneračních vztahů (Nekula, 2008, s. 25):

- *„úzce spojené – mezi členy rodiny převládají pozitivní vztahy, vysoká míra kontaktů a vzájemné pomoci,*

- *společenské – také pozitivní vztahy mezi členy, ale s nízkou mírou vzájemné pomoci,*
- *intimní, ale vzdálené - mezi členy rodiny převládá velká citová blízkost a hodnotová shoda, ale na druhou stranu velká prostorová vzdálenost a s tím spojená nízká míra vzájemných kontaktů,*
- *povinné – vzájemné vztahy mezi členy rodiny jsou charakteristické nízkou citovou blízkostí a nízkou shodou v oblasti hodnot, jsou však prostorově blízké s vysokou mírou vzájemných kontaktů, vzájemná pomoc je průměrná,*
- *oddělené – vztahy mezi členy rodiny jsou nízké ve všech sledovaných dimenzích.“*

Dalším faktorem ovlivňující mezigenerační učení je i fakt, v jakém věkovém období se nacházíme, jaké zastupujeme sociální role v rodině, či jestli jsme v našem věku schopni se ještě učit. Průcha s Walterovou (1983, s. 68) si pokládají otázky: „Jak je schopnost vzdělávat se (učit se) podmíněna věkem člověka? Jsou vůbec lidé schopni vzdělávat se (učit se) až do konce svého života?“ Odpovědi nám může přiblížit vývojová psychologie, která odlišuje dva výchozí aspekty vývoje – zrání a učení.

Zrání chápeme jako konkrétní zákonitou posloupnost vývojových změn a to s vnitřní podmínkou dosažení stavu určité připravenosti k učení (Pražáková, Čapková, 2004). Jde tedy o to, že organismus je v určitém období připraven na určitý druh učení, které je aktivizováno podněty ze sociálního okolí. V případě, že tyto podněty chybí, období uplyne a osoba se určitým formám chování nenaučí.

Učení - druhá složka vývoje - přispívá k procesu vývoje jedince tím, že mu umožňuje stále nové a nové zkušenosti, buď vlastní anebo zprostředkované (Pražáková, Čapková, 2004).

Staří lidé jsou ještě s to nabývat nové znalosti, ale pro mnoho z nich už není hlavním cílem rozvíjet sama sebe, nýbrž nabyté zkušenosti a nashromážděné poznatky předávat mladším generacím. Je pro ně podstatné, aby byl i nadále stvrzen jejich význam pro další generace. Jelikož ale v této etapě nejsou obvykle odpovědní za výchovu, hlavní úlohou se nyní stává role prarodiče (Vágnerová, 2007).

1.5 Účastníci a jejich role v mezigeneračním učení

Rodina je nejstarší společenská instituce, která plní socializační, ekonomické, sexuálně-regulační, reprodukční a jiné funkce. Tvoří určité emotivní klima, utváří interpersonální vztahy, hodnoty a postoje, podstaty etiky a životního stylu. Z pohledu sociologie je metodou začlenění jedince do sociální struktury. Nejobvyklejším modelem rodiny je tzv. nukleární rodina, kterou vytvářejí nejbližší blízcí, tj. oba rodiče a děti. V závěrečných desetiletích se model rodiny, který je historicky flexibilní, významně mění. Stupňuje se rozmanitost rodinných typů, zahrnujících nejen rodinu vlastní a úplnou, ale také rodinu neúplnou, nevlastní a náhradní. Současné přístupy směřují k vnímání rodiny jako sociální skupiny nebo společenství, která žije ve vlastním prostoru- domově, uspokojuje potřeby, poskytuje péči a základní jistoty potomkům. Rodina společně se školou plní podstatné výchovné funkce, které nelze chápat jako doplňkové (Průcha, Walterová, Mareš, 2009).

Pojem **role** označuje standardy chování, požadované od jedince v určité sociální pozici, které stanovují kdy, kde a co má udělat. Tyto standardy zároveň vymezují, co jedinec může čekat od druhých v momentě, že danou roli přijme nebo nepřijme. Zprostředkováním role je prováděna společenská pozice. Různé role plněné jedním člověkem mohou být v souladu či v konfliktu. Neshoda může být i uvnitř jedné role (např. dilema mezi pomáháním a kontrolou v práci žalobce), (Matoušek, 2008).

Rozlišujeme role:

- stanovené, nezávislé na jedinci,
- přijaté, s nimiž se jedinec ztotožňuje,
- vykonávané, tj. přímo usměřují jednání.

Jiné dělení určuje role jako:

- podřazené,
- nadřazené,
- souřadné.

Změna role je významným prvkem skupinové psychoterapie a jejich technik, např. hraní rolí. Role spadá pod sociální kontrolu a tím i pod sociální sankce. Skládá se z vnějších znaků (vlasy, oblečení, gesta) a ze znaků vnitřních (přesvědčení, cítění, názory), jejich nesoulad přináší vnitřní konflikt. Jedinec zastává tolik rolí, že kolika sociálním skupinám náleží. (Hartl, Hartlová, 2000)

Sociální role označuje chování, které sociální skupina přepokládá od každého svého člena. Podléhá normám a hodnotám dané skupiny a sociální postavení jedince ve skupině. Nenaplnění sociální role může pro osobu znamenat až vyloučení ze skupiny (Průcha, Walterová, Mareš, 2009).

1.5.1 Sociální role prarodič

Pozice prarodičů ve společnosti se proměňuje, stejně jako se mění jejich role. Dnes už prarodiče nemusíme chápat nutně pouze jako slabé staříčky nebo drobné křehké dámy, tak jak tomu bylo v dobách minulých. Takovouto ilustraci prarodičů nyní nahrazují aktivní a dynamičtí zralí jedinci, kteří se stali prarodiči proto, že se jejich vlastní děti staly rodiči. Jsou plní elánu, činní ve svém dosavadním životě, pracovních funkcích, volnočasových aktivitách, kterým se chtějí věnovat i nadále. Fakt, že jejich děti mají děti, nemá vliv na jejich dynamičnost a činnost - nechtějí se navléct do pantoflí a akceptovat roli starých a nemocných.

Prarodiče jsou lidé obvykle staršího dospělého věku a výše. Mohou být ve věku čtyřicet, šedesát nebo osmdesát let, což znamená, že hovoříme o velmi heterogenní skupině lidí. Jedno je ale spojuje: jsou to osoby, jejichž děti se staly rodiči. Srovnaly se tak se svými rodiči v reprodukční schopnosti a jsou na stejné úrovni (Matějček, 1997).

Vágnerová (2007) charakterizuje ve své knize čtyři **typické znaky** prarodičovské role:

1. mění generační příslušnost jedince (tento znak se odvíjí od narození prvního vnoučete),
2. posouvá vztahy uvnitř rodiny (především vztah rodičů a prarodičů),

3. stvrzuje normalitu rodiny, pokračování rodu,
4. prarodičovství ve své roli nemá stejná práva ani povinnosti jako rodičovství, není zde odpovědnost za výchovu dětí.

Sociobiologové mluví o prarodičovství jako o dárku lidského vývoje, který se vyplatí rozvíjet a velebit. V literatuře jsou prarodiče hodnoceni obvykle pozitivně, většina zkoumání také toto pozitivní hodnocení stvrzuje. Za standardních okolností prarodič působí jako významný ochranný faktor, jako pramen a pomoc nukleární rodiny, jako obrana při stresu a konfliktech, jako ti, kdo přichvátají s pomocí v krizových momentech. Avšak mohou se objevit případy, kdy vztahy v rodině nefungují, jak by měly, a prarodiče nejsou výjimkou. (Klosinski, 2008)

Pro názornost můžeme uvést typologii prarodičů, jejímiž autory jsou Neugarten a Weinstein (In Klosinski, 2008):

- 1) **formální prarodiče** (nejhojnější typ) – splňuje klasické představy o prarodičovství, jsou zde jasné hranice k funkci rodičů, nepřilíš emocionální vztah k vnoučatům,
- 2) **radost a zábavu hledající prarodiče** (2. nejběžnější) – autorita není klíčový faktor, společné trávení volného času stojí v popředí,
- 3) **distancující se prarodiče** – sledují život vnoučat z povzdálí, mají ojedinělý kontakt,
- 4) **moudří rádci** – především dědečkové s patriarchálním rysem, poskytují své zkušenosti, znají a zprostředkovávají historii rodiny,
- 5) **náhradní rodiče** – zejména babičky – přebírají výchovu vnoučat na sebe.

Jiný pohled nabízí Robertsonova taxonomie babiček, která je rozdělena do čtyř základních typů (Hartl, Hartlová 2000):

1. **Spravedlivá babička** - ve vztahu ke svým vnoučatům se značí jak sociálními, tak osobními očekáváními,
2. **Symbolická babička** - má řadu sociálních nadějí,

3. **Individualistická babička** - má řadu osobních nadějí,
4. **Odtážitá babička** - k faktu, že je babičkou, je téměř lhostejná.

V existenci vnoučat plní prarodiče různé funkce. Tyto funkce se mění podle pohlaví, věku zdravotního stavu a životosprávy, místa bydliště, rodinných tradic a zvláštností (původu, etnické a náboženské příslušnosti), převažujícího druhu výchovy v rodině a jiných proměnných. Těmi klíčovými faktory jsou pohlaví a věk.

Je zřejmé, že se odlišuje role babičky a dědečka, podobně jako role otce a matky. Jinou formu mají vztahy mezi dědečky a vnuky, jinou mezi dědečky a vnučkami, rovněž jako mezi babičkami a vnuky a babičkami a vnučkami. Role babičky je pro vnoučata častokrát propojena s dobrým jídlem. Výzkumy stvrdily přesilu matrilineární solidarity, neboli pro čerstvou rodinu se více angažují prarodiče z matčiny strany, vztahy s orientační rodinou ženy jsou častější a užší. Její rodiče obvykle více napomáhají při výchově vnoučat nežli rodiče muže, a častěji ji podporují finančně (Klosinski, 2008).

Biologické a sociální předpoklady obou pohlaví hrají roli i v reakci na ztrátu dosavadní rodičovské nadřazenosti. V období, kdy dcera čeká vlastní dítě, je její matka ve věku, kdy se konec fertility blíží nebo již nastal. Tento fakt často vede k žárlivosti vůči dceři nebo snaše. Dědečkové nejsou tolik dotčeni plodností svých synů nebo zeťů. Oproti tomu matka se lépe identifikuje s pocity své těhotné dcery, neboť ví, co mateřství obnáší. Dcera uznává, že jí matka může v mnohém poradit a proto ji opětovaně žádá o pomoc (Farková, 2009).

Vztah k prarodičovské roli se liší podle věku. V momentě, kdy prarodič ještě nedosáhl penzijního věku, stále je ovládán konkurencí v zaměstnání, má množství jiných povinností a zájmů, může pečovat o své staré rodiče apod. Matějček (1997) pro moment správného načasování narození vnoučat používá pojem „*zralost pro prarodičovství*“.

Prarodiče, kteří nemají přímou odpovědnost za dítě, jsou schopni věnovat dítěti větší volnost a snáze vymezit jasná pravidla. Vlastní věkem a zkušenostmi získaný odstup, takže bývají mírnější k drobným přestupkům a hříchům vnoučete, méně tvrdí a nároční než rodiče. V dědovi mohou mít vnoučata ochránce před otcovskými tresty, neboť on pamatuje, jak se učil a choval jejich otec ve srovnatelném věku a v podobných situacích. Vnoučata zase netíhnou k tak značné potřebě vymezovat se vůči prarodičům, kteří se nacházejí v jiné pozici než rodiče. Oproti tomu vědí prarodiče, co všechno by se mohlo stát, bývají úzkostnější, aby si dítě neublížilo (Farková, 2009).

- **Historický kontext role prarodiče**

Pojem „babička“ označoval do 15. století jakoukoli starou ženu, od 16. století se tak označovala i porodní bába. Význam tohoto výrazu v dnešním smyslu slova se začíná používat až během 18. století. Oficiální zmínku lze shledat v naší literatuře v Jungmannově slovníku z roku 1830 (Matějček, 1997).

Buržoazní ženy 18. a 19. století se vdávaly velmi mladé, průměrný věk v době sňatku nepřekračoval 20 let. Mnoho žen se stalo prarodiči již ve věku 40 - 45 let a mnohé z nich prožily dospělost svých vnoučat. Role prarodiče pomáhala překonat osamocení, pocit nesmyslnosti života i duševní či společenské krize (Chvojka, 2003).

Vícegenerační domácnosti se začínají objevovat v početnější míře až koncem 19. a na počátku 20. století, a to spíše na venkovských usedlostech. Je však nezbytné upozornit na fakt, že vícegenerační domácnosti se mohou pojít i s neshodami mezi jednotlivými generacemi. Podstata konfliktů spočívá ve způsobu hospodaření, kdy mladiství obvykle touží po modernizaci, stáří se snaží udržet si osvědčené postupy. Na druhou stranu prarodiče vychovávali nové generace častokrát více než jejich děti, ty obvykle plné životní síly od rána do večera pracují. Jiná situace byla ve městech na přelomu 19. a 20. století. Děti obvykle nežily s prarodiči ve stejné domácnosti, ale přítomnost prarodičů zažívaly ve svých rodinách. Prarodiče k nim obvykle jezdili na návštěvu (Chvojka, 2003).

Abeln (2006) uvádí důležitost prarodičovství právě v dnešní době ještě více než kdy dříve. Nejedno dítě nejde ze školy přímo domů, neboť ho tam nikdo nečeká, avšak tráví svůj odpolední čas na kroužcích nebo zrovna u prarodičů.

Cherlin a Furstenberg (In Wieners, 2005) uvádějí, že dnes je možné bez násilí a zodpovědnosti pěstovat přátelské až rozmazlující chování, které dříve mezi (pra)rodiči a vnoučaty chybělo. Prarodičům i vnoučatům se odmyká rozsáhlé spektrum potenciálností, jak mohou oboustranný vztah formovat. Nadto na to mají více volného času, současná naděje na dožití umožňuje až tři desetiletí společného života. Oproti roku 1900, kdy mělo alespoň jednoho prarodiče 77% desetiletých, 27% dvacetiletých a 1% třicetiletých lidí, v roce 2000 hovoříme již o 99% desetiletých, 92% dvacetiletých a 39% třicetiletých. Současně jsou prarodiče při narození vnoučat zdravější a v lepší fyzické kondici, mohou tedy s vnoučaty provozovat více aktivit.

Okolo poloviny 20. století byla pozice prarodičů vnímána spíše negativně. V pozadí toho stály i myšlenky psychoanalýzy. Ta zastávala názor, že jsou vnoučata prarodiči příliš rozmazlovaná, a to jim brání v samostatném rozvoji. Další příčinou byly aktuální přístupy rodinné terapie, které se zaměřovaly pouze na patologii a prarodiče chápaly jako rušivé faktory, které vždy při souladu generací způsobují problémy. V dnešním stanovisku rodinné terapie stojí v popředí šance pro prarodiče jako oporu – z pohledu finančního, organizačního a emocionálního. Prezentuje se, že prarodiče neznamenaají překážku ve vývoji dětí, ale naopak mohou nápadně pomoci při řešení konfliktů. Aktuální literatura dokonce uvádí roli prarodiče stereotypně pozitivně až idealizovaně, především roli babiček.

Nynější prarodiče obvykle řídí vlastní domácnost a nebydlí ve stejném městě jako jejich vnoučata, přesto nehovoříme o jejich izolaci. Chvojka (2003) naopak zmiňuje zintenzivňování sociálních kontaktů mezi prarodiči a vnoučaty. Příčinou je rozvoj dopravy a komunikačních prostředků. Prarodiče tím pádem mohou pěstovat blízký vztah i s vnoučaty, která žijí vzdáleně. Další příčinou zintenzivňování vztahů je klesající počet dětí v rodině. Prarodič má vnoučat méně, na každé z nich připadá významnější podíl jeho pozornosti.

Častým fenoménem současné doby je rozpad rodiny a manželství a vznik tzv. patchwork rodin, které jsou poslepované z druhých zaniklých rodinných systémů. Právě zde dochází ke změně a novému definování prarodičovské role. Ještě zcela není zřejmé, jak mají prarodiče na rozvod správně reagovat a jak jednat, aby nedošlo k nepřirozenému zpřetrhání vztahů mezi vnoučaty a prarodiči. Funkce prarodičů ve smyslu druhých rodičů nebo náhradních rodičů je už dnes relativně standardní.

Prarodiče zastupují stabilitu a jistotu pro vnuky při úmrtí některého z rodičů, při nezralosti u nezletilých rodičů, či právě v období restrukturace rodiny (Klosinski, 2008).

1.5.2 Sociální role vnuk v kontextu role prarodiče

Novorozené děti jsou v prvních vývojových fázích po narození velmi silně fixovány na matku, nicméně dříve či později začne být důležitý i vztah k ostatním členům rodiny, a to i k prarodičům, kteří pomáhají vytvářet rodinou ideologii a rodinnou historii. Nejlépe se vztahy mezi prarodiči a vnoučaty rozvíjejí v předškolním věku. Prarodiči se obvykle stávají lidé po dosažení 50 let a jsou jimi až do své smrti.

Langmeier a Krejčířová (1998) charakterizují jednotlivé vývojové etapy a jejich vzájemné působení vnoučat a prarodičů:

- Od narození do jednoho roku vnoučete

Babičkám se vracejí pocity, které měly, když byly samy matkami. Prarodiče, stejně jako rodina jako celek, pomáhají dítěti ve formě ochrany a rozvoje dítěte.

- Batolecí věk vnoučete

Prarodiče nastavují tzv. biologické zrcadlo, to znamená, že prarodiče dělají to samé, co děti. Kolem dvou let prarodiče pomáhají vytvářet vnoučeti rodinnou identitu a pomáhat udržovat soudržnost rodiny. Prarodiče mohou přispět k rozvoji řeči a k rozšíření slovní zásoby dítěte. Dítě již není tolik fixované na matku, takže může být delší dobu s prarodiči, tím pádem si může začít formovat svoji pozici a roli v rodině.

- Předškolní věk vnoučete

Vnoučata jsou nejvíce sugestibilní, rozvíjí se u nich sociální chování a velmi dobře u nich působí vyprávění příběhů, pohádek z hlediska rozšíření slovní zásoby a fantazie. Je to zlatý věk prarodičovství. Pokud jsou již prarodiče v důchodu, mají více času na hry s dítětem, které jsou pro něj velmi důležité i z hlediska vytváření vlastní identity. Díky přítomnosti prarodiče ve výchovném působení na děti si tyto uvědomují stárnutí a

jsou schopné si uvědomit, že vše jednou bude muset skončit. Dítě v šesti letech si je schopné uvědomit, že když někdo zemře, že odešel a již se nikdy nevrátí.

- Školní věk vnoučete

V tomto období prarodiče značně ovlivňují rodiče a vnoučata především v případech školních neúspěchů vnoučat. Prarodiče v mladším školním věku mohou vnoučatům předávat vlastní zkušenosti a vědomosti. Čím je vnouče starší, tím se vztah mezi prarodiči a vnoučaty mění, roste jeho intenzita a roste role prarodičů jako nositelů zkušeností.

- Období dospívání vnoučete

Mění se vztah vnoučat celkově k celé dospělé populaci, a tím pádem i k prarodičům. Diferencují se vztahy dle pohlaví. Toto období lze rozdělit na pubescenci a na adolescenci.

V období pubescence dítě bývá vzdorovité a má lepší vztah s prarodiči než s rodiči, jelikož když se pohádá s rodiči má možnost klidu, pohody a možnost odpočinku u prarodičů, kteří, díky určitému odstupu od přímé výchovy dítěte, mohou vnoučeti poskytnout lepší zázemí.

V období adolescence dochází k uklidnění pubescentních bouří. Stabilizují se vztahy s rodiči, u prarodičů je jejich společným tématem orientace na duchovno, ve kterém hledají svou identitu.

- Dospělé vnouče

V počátku tohoto období dost často vnouče ztrácí své prarodiče. Během mladší dospělosti se jeho rodiče díky němu sami stávají prarodiči. Může se stát, že u mladých rodičů mohou prarodiče zasahovat do výchovy více, než by si rodiče přáli, jelikož jejich rodiče je stále berou jako děti, které potřebují jejich radu a pomoc.

- Období od 46 do 65 let

V této fázi se z původního vnoučete stává prarodič. Ještě než se ale stává prarodičem, musí se vypořádat se syndromem prázdného hnízda, který vzniká osamostatněním se dětí.

- Období od 65 let dále

Velkou změnou zde je odchod do důchodu, díky kterému se ztrácí určitý smysl života člověku a on si musí hledat jiný. Lépe tuto změnu snášejí ženy, pro které nebyla práce na žebříčku hodnot výše než péče o rodinu. Často se upnou lidé na svá vnoučata a díky nim si vzpomínají na své vlastní dětství. Sami potom pomáhají svým dětem s péčí o vnoučata.

- **Funkce rodiny v rámci péče o seniory**

Nehledě na věk je rodina pro každého z nás činitelem pro pocit zázemí a jistoty. Rodina je odedávna vnímána jako základní „stavební kámen“ každé společnosti, který pojímá a sjednocuje veškeré věkové kategorie. V životě seniorů má rodina nezastupitelnou funkci a nenahraditelný význam. Je pro jedince podstatnou hodnotou v průběhu celého života, přestože v průběhu let dochází k značným změnám ve struktuře a zvyklostech rodiny. Každá rodina je jeden ze zásadních faktorů ovlivňující kvalitu procesu stárnutí, ať už z hlediska pozitivního či negativního. Ve stáří může dojít k omezení soběstačnosti a aktivity a jeho závislost na okolí stoupá. Pokud tuto pomoc poskytuje rodina, a umožňuje tak seniorovi žít ve svém prostředí, je pro seniora přijetí vzniklé situace jednodušší.

Porovnání dřívějšího přístupu a současného vývoje shrnuje velmi pěkně Haškovcová (2010, s. 81): *„Staří lidé měli své funkční místo získané věkem, zkušenostmi, moudrostí, majetkem i časově nelimitovanými, ale přece jen relevantními činnostmi, které vykonávali v rámci této rodiny a k prospěchu všech jejích členů.“ V posledních desetiletích převládají rodiny, které jsou početně malé, kdy je i malý věkový rozdíl mezi sourozenci a staří lidé v ní nemají své stabilizované místo. Rodina jako legalizovaný svazek se paradoxně zmenšila, i když početně se evidentně zvětšila. Existence čtyř- a vícegeneračních rodin není dnes žádnou výjimkou, ale společně žijí jen výjimečně.*

Rodina se miniaturizovala především na rodiče a děti. Prarodiče žijí jinde a praprarodiče také.“

Momentální model rodiny má za následek mnoho změn, a to nejen v oblasti právní, ale i sociální, ekonomické a kulturní. Vztahy mezi staršími a mladšími generacemi se oproti předcházející době změnily. Obvyklá je krize manželství, která s sebou přináší rozvod a změnu funkcí v rodině. Současná společnost je orientována na mladé a zdravé, senioři jsou spíše okrajovou záležitostí, ačkoliv je tato problematika velmi často medializována. Výskyt společného mezigeneračního soužití je minimální a je pokládán za nežádoucí. Preferováno je oddělené bydlení a méně častá intenzita návštěv.

2 UČENÍ A VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ

2.1 Obecná charakteristika vzdělávacího procesu seniorů

„Nestárnout, to není jen udržet se, ale pořád růst, pořád získávat.“ (Masaryk In: Klevetová a Dlabalová, 2008, s. 28).

Mužík (2004) popisuje vzdělávání jako proces, v němž si člověk osvojuje soustavu poznatků a činností, kterou interním zpracováním (zejména interiorizací – přijetí zkušeností do psychiky) - učivem – přetváří ve vědomosti, dovednosti a návyky. Vzdělávání se uskutečňuje mezi dvěma činiteli: mezi vzdělavatelem (učitel, lektor) a vzdělávaným (žákem, účastníkem). Z pohledu vzdělavatele jde o vyučování, z pohledu vzdělávaného jde o učení.

Původ slova **senior** lze najít v latinském pojmu senex - starý. Slovník cizích slov (Linhart, 2005) uvádí seniora jako příslušníka starší věkové kategorie. V českém jazyce se pro staršího člověka používá spíše slovo důchodce. Tento český pojem se v odborných kruzích téměř nevyskytuje, ale sami jedinci v důchodovém věku naopak často odmítají označení senior. Odborná literatura používá pojem geront, který má původ v řeckém gerón – stařec.

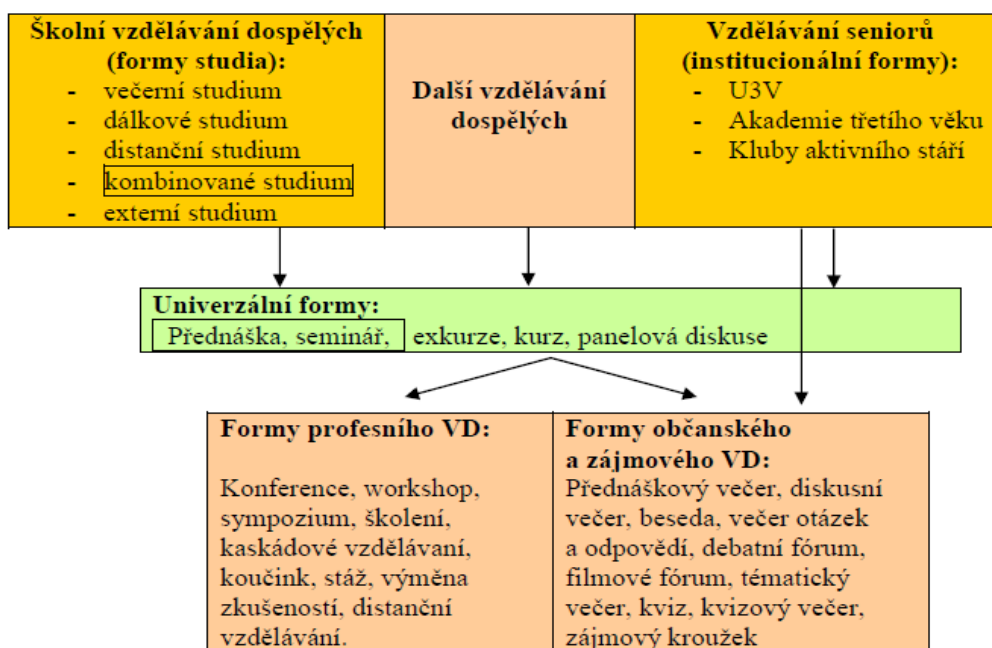
Jak uvádí Köhler (In: Reidl, 2012) je vzdělávání ve stárnoucí společnosti pravděpodobně nejdůležitější výzvou. Právě starší lidé by měli využít šanci a rozšiřovat si vzdělání.

Školu stáří nastiňuje již Jan Amos Komenský (In: Klevetová a Dlabalová, 2008, s. 27) popisem třech tříd:

- první třída je vytvořena pro osoby na prahu stáří (dnes: 65 - 74 let), kteří hodnotí klady dosavadního života,
- druhá třída (v současnosti 75 - 89 let) je pro osoby nezpůsobilé tvorby nových podnětů, ale kteří dokončí, co ještě zbývá,

- třetí třída učí o postojích k budoucí smrti.

Obrázek 1: Přehled vzdělávání dospělých

Zdroj: BEDNAŘÍKOVÁ, I. *Metodika vzdělávání dospělých*. Jihlava: VŠPJ-ICV, 2007, s. 25.

Význam slova edukace vymezují Průcha a Veteška v Andragogickém slovníku (2012), kde definují, že v rámci andragogiky obsahuje edukace všechny druhy formálního a neformálního vzdělávání počítaje v to vzdělávání dospělých. Pojem edukace zaměnil v novodobé pedagogice tradiční výrazy výchovu a vzdělávání, neboť ty se aplikovaly pouze na vzdělávání v rámci školy. Edukační proces může zahrnovat např. i výchovu dětí v rámci rodiny, lékařskou osvětu, rekvalifikační kurzy, zájmovou činnost apod.

Klevetová a Dlabalová (2008) uvádějí, že záliby a činnosti, jež jsou tvůrcem potěšení, posilují funkce mozku a kognitivní funkce jako jsou paměť, pozornost, fantazii, představy, úsudek, myšlení, řeč apod.

Livečka (In: Veteška, Vacínová a kol., 2011) zmiňuje, že edukace seniorů je závislá na bio-psycho-sociálním typu jedince a je nezbytné brát na zřetel kognitivní funkce, osobnost, motivaci, schopnost učit se novým věcem, zdravotní stav i úroveň dosažených vědomostí a znalostí.

- **Specifika vzdělávání a učení v pozdní dospělosti**

Koncepce vzdělávání seniorů a její specifika, jsou sice primárně odvozena od vzdělávání dospělých jako takového, má však také svá specifika a odlišnosti. Velmi výrazným znakem vzdělávání seniorů je dobrovolnost. Senioři se vzdělávají výlučně dobrovolně, což nemusí platit u dospělých v produktivním věku, neboť ti se častokrát vzdělávají musejí (především v oblasti své profese).

Podle Čornaničové (1998) musíme u vzdělávání dospělých rozlišovat především dvě specifické roviny. Jednou specifickou oblastí plánování vzdělávání seniorů, druhou jsou pravidla a zásady, které ovlivňují efektivnost konkrétních programů a aktivit vzdělávání seniorů. Při plánování vzdělávání seniorů je nezbytné vnímat vzdělávání seniorů z pohledu celoživotního vzdělávání, rozpoznat rozdílnost seniorské populace, a tím i její vzdělávací potřeby a zájmy. Nabídka vzdělávání je vhodné směřovat ke všem seniorům bez ohledu na vzdělání, bydliště či věk. Vzdělávání je v tomto případě nutné chápat jako podporu kvality života seniorů, přičemž vzdělávacími aktivitami je možno vytvořit dobré podmínky pro mezigenerační dialog a odbourávat stereotypy ve společnosti.

Při vlastním vzdělávacím procesu je nutno dodržovat některé pravidla a zásady tak, aby bylo možné dosáhnout vzdělávacího cíle a obsah vzdělávání byl přístupný.

Mezi tato pravidla patří:

- používání adekvátních forem vzdělávání seniorů k jejich věku,
- patřičná organizace vzdělávací aktivity,
- vhodné normy pro posuzování výsledků vzdělávání,
- respektování zvláštností vycházejících z psychických i fyzických změn v procesu stárnutí,
- odlišování vzdělávacích podmínek seniorů z pohledu věkové diference,
- vytváření takových vzdělávacích programů, které pomáhají řešit i osobní a nadosobní problémy,

- vytváření co nejvíce tvořivých aktivit pro seniory,
- poskytování i emocionální podpory,
- podporovat aktivní model života ve stáří.

Edukaci seniorů popisuje také Beneš (2008), který charakterizuje spojitosti se stárnutím populace v průmyslových státech a na ně navazující společenské, kulturní, ekonomické i politické důsledky. Popisuje, že úbytek intelektuálních schopností po 20. roce života podle současných výzkumů není pravdivý. Je patrné, že mezi starší a ostatní populací existují rozdíly v psychických i kognitivních schopnostech, které jsou odvislé od zdravotního stavu, vzdělání, zájmů, motivace, aktivity, sociálních, ekonomických a dalších podmínek.

Podle Vetešky (2010) vstupuje jedinec do vzdělávacího procesu s jistými schopnostmi – předpoklady, nadání, genetický faktor - a díky edukačnímu procesu získává další zdroje kompetencí – informace, dovednosti, zkušenosti, teoretické vědomosti, známost postupů, nové schopnosti apod.

Obrázek 2: Schopnost a kompetence

Zdroj: VETEŠKA J. a M. TURECKIOVÁ. *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: Grada, 2008. ISBN: 8024717708, s. 27

Barták (2003) vymezuje specifika vzdělávání dospělých, některé z nich je možno aplikovat i na vzdělávání seniorů:

- problém se zvyrazňováním vzdělávacího deficitu starších posluchačů, důležité je dát pozor na absolutizování tohoto přístupu - vhodnými postupy je možné zrušit některé bariéry,
- u dospělých můžeme vidět vyšší úroveň pozornosti, ale zároveň s věkem narůstající významné rozdíly v této schopnosti,

- u dospělých existují rozdíly v pružnosti myšlení (od statického, rigidního, stereotypního, rutinního k myšlení tvořivému, flexibilnímu, dynamickému) – toto souvisí s celkovou úrovní vzdělanosti a intelektů,
- klesá rozvoj paměťových schopností (k tomuto jevu dochází od 36 - 40 let), nicméně existují velké individuálními rozdíly,
- existují rozdíly v odolnosti a stabilitě vnímání (nejvyšší stabilita a odolnost vůči rušivým vlivům je uváděna mezi 27. – 33. rokem, pak postupně klesá).

- **Cíle a funkce vzdělávání seniorů**

- **Cíle**

Vzdělávací cíle můžeme definovat jako konkrétní znalosti, dovednosti a vědomosti, které se vzdělávaní mají naučit. Zřetelný, konkrétní a srozumitelný cíl je motivem k učení, neboť ovlivňuje kvantitu učiva, výběr pomůcek, organizační strukturu vzdělávání apod. (Veteška, Vacínová a kol., 2011).

Z obecného hlediska můžeme cíle členit na (Kalhous, Obst a kol., 2002):

- kognitivní, což jsou vědomosti či dovednosti,
- afektivní, pod nimi rozumíme reagování, oceňování hodnoty, integrování hodnot, charakterní oblasti apod.,
- psychomotorické, kam patří imitace, manipulace, praktická cvičení, koordinace, upřesňování, automatizace.

Ve stáří klesají cíle motorické i kognitivní a zvyšují se cíle afektivní. (Livečka, 1979).

Hladílek (2004) vymezuje, že cíl může být obecný, postupný, specifický, relativně finální či etapový, blízký nebo vzdálené, hlavní nebo vedlejší.

Cílem vzdělávání seniorů je podle názoru Petřkové a Čornaničové (2004) rozvíjení schopností, obohacení znalostmi a růst osobnosti k seberealizaci. Nejedná se o získávání vědomostí a dovedností, které mají být podmínkou k výkonu. Dalším cílem

vzdělávání seniorů mohou být i aktivity zaměřené na zvládnání nezvyklých či náročných situací jako jsou například moderní technologie.

Cíle se mohou lišit podle věkového období, ve kterém se jedinec nachází. Šerák (2009) definuje tři fáze vzdělávání seniorů podle časového období, ve kterém se nachází. Nejprve je to proseniorská edukace, která souvisí s mezigeneračním porozuměním, později preseniorská edukace, která je určena pro přípravu na stáří, poté vlastní edukace seniorů. V každé této fázi můžeme definovat a určit jiné cíle vzdělávání.

- **Funkce**

Při vzdělávání nejde jen o samotného vzdělávaného, ale jedná se také o vztah jeho činů ke společnosti. Tento princip platí i pro vzdělávání seniorů, které má svůj význam ve dvou základních rovinách, a sice ve vztahu k jednotlivci-seniorovi a ve vztahu ke společnosti (Bočková, 2000).

Z pohledu seniora usnadňuje vzdělávání celkové chápání vývojových etap během života a pomáhá podpořit zdárný přechod a adaptaci na změnu způsobu života ve stáří. Vzdělávání pomáhá zlepšit orientaci v neznámých situacích člověka, a tím omezit jeho patologické projevy. Má za následek oddálení stárnutí, zisk nadhledu a zlepšení schopnosti se samostatně rozhodovat. Je původcem pocitu životního optimismu a pomůckou pro obohacování života seniorů.

Z pohledu společnosti pomáhá vzdělávání seniorů utvářet pozitivní názor na stáří a přispívá k vnímání plnohodnotného životního stylu ve stáří. Vnímáno je také jako integrující složka mezigeneračního porozumění a mezigenerační solidarity (Bočková, 2000). Bylo prokázáno, že tam, kde se dohromady setkávají mladí a staří, dochází k vzájemnému pozitivnímu ovlivňování a generačnímu sblížení.

Mladí vnímají problémy pokročilého věku a mohou jim lépe porozumět, starší generace je pak mladými akceptována a získává dobrý pocit ze smysluplnosti akceptace. Dochází nejen k posílení oboustranného porozumění, ale i k předcházení možného sociálního napětí mezi těmito generacemi (Petřková, Čornaničová, 2004).

Výčet funkcí vzdělávání seniorů je u mnoha odborníků velmi podobný. Například Čornaničová (1998) vymezuje funkce vzdělávání seniorů následovně:

dle primárního cíle výchovy a vzdělávání na:

- **vzdělávací:** získání informací, poznatků a zkušeností,
- **kulturně-kultivační:** růst osobnosti v oborech uměleckých, kulturních a pohybových,
- **sociálně-psychologické:** oblasti sociálních souvislostí, psychického vývoje, cílené aktivity.

podle specifického cíle vzdělávání na:

- **preventivní:** akce vedoucí k pozitivnímu ovlivnění průběhu stáří a stárnutí,
- **anticipační:** kladná připravenost na změny v životě, především při odchodu do penze,
- **rehabilitační:** znovuoobnovení a udržení fyzických a duševních sil, příprava pro následující život,
- **kompenzační:** vzdělávací činnosti kompenzují pokles sociálních kontaktů,
- **aktivizační:** začlenění se do společnosti,
- **komunikační:** komunikace nejen s okolím, ale i s celou společností,
- **relaxační:** smysluplné trávení volného času, které napomáhá vnitřní harmonii seniora,
- **mezigenerační porozumění:** zaměřuje se na předcházení, ale i řešení mezigeneračního napětí,
- **posilovací:** je považována za nejvýznamnější. Přispívá k rozvoji zájmů, potřeb a schopností lidí v postproduktivním věku, k podpoře jejich aktivity, ke kultivaci jejich zájmů a potřeb. Podle charakteru působení se může označovat i jako stimulační, případně kultivační.

2.2 Úloha a možnosti didaktiky ve vzdělávání seniorů

Beneš (2003) uvádí, že způsobem vzdělávání seniorů se zabývá specifická část androdidaktiky – gerontodidaktika, která je ale po mnoha stránkách ještě na počátku svého vývoje. Mühlpachr (2004) se s Benešem ztotožňuje a doplňuje, že je nezbytné neustále rozvíjet metodiku vzdělávání seniorů (včetně poradenství pro osoby vzdělávající seniory), aktualizovat výběr témat, prozkoumávat hodnocení efektivnosti

výstupů. Upozorňuje také na fakt, že zájem seniorů o vzdělávání je obecně značný, a proto je vhodné dosáhnout situace, kdy seniorské akce budou určovány metodikou vzdělávání, nikoliv věkem posluchačů.

Průcha, Walterová a Mareš (2003, s. 44) definují didaktiku takto: *“Pedagogická disciplína, teorie vyučování (řec. didaskein = učit se, vyučovat). Jejím předmětem se staly cíle, obsah, metody a organizační formy ve vyučování.”*

Ve vzdělávání dospělých zmiňují Průcha a Veteška (2012, s. 35 - 36) androdidaktiku, kterou definují takto *„Andragogická disciplína zkoumající teorii a praxi výuky/vzdělávání dospělých, edukační působení vzdělavatele (andragoga, tutora, lektora) na dospělého účastníka vzdělávání.“*

Mužík (2005) připomíná, že charakteristika výuky je obsažena v šesti hlavních oblastech, jimiž jsou – cíl, obsah, metody, zásady, formy, pomůcky, didaktická technika a rovněž organizace. Důležité je určit vzdělavatele s odbornými kompetencemi, didaktickými znalostmi a schopností komunikace. Vliv na výuku má i prostředí, v němž probíhá.

- **Androdidaktické zásady**

Z obecného pohledu jsou didaktické zásady obecné principy vyplývající ze základních pravidel vyučovacího procesu a lze je považovat za hlavní aspekty pro stanovení metod, obsahu a organizace vzdělávání (Hladílek, 2004).

Tak jako se andragogické zásady odlišují od pedagogických, odlišují se od nich i zásady gerontagogické. Starší studenti se snaží nově nabyté informace zapojit do svých již vytvořených znalostních struktur a spojit je s životními zkušenostmi. Proto je důležité dodržovat určité konkrétní podmínky napomáhající průběhu učení a zefektivňující jeho výsledky.

Například Palán (2003) doporučuje dodržovat následující zásady:

- logická výstavba obsahu výuky v rámci jedné lekce i v lekcích celého cyklu,
- časté opakování a shrnování klíčových myšlenek a poznatků pro hlubší vštípení si nové látky do paměti,
- co nejčastější zapojování studentů do vzdělávacího procesu a jejich participace na něm,
- nezbytnost zpětné vazby například formou diskuse či dotazování,

- nepřetržitá motivace a pomoc při zdolávání nedůvěry ve vlastní možnosti a schopnost učit se.

Tyto zásady jsou zajisté uplatnitelné pro všechny věkové skupiny, u seniorů jsou však přímo klíčové pro úspěšné získání nových znalostí a dovedností.

Ort (2004) upozorňuje, že je nezbytné brát v úvahu involuční a chorobné změny smyslových orgánů, zvláště pak zraku a sluchu, proto sám vymezuje následující zásady:

- potřeba kratších učebních cyklů se zřetelem na křivku pozornosti, která se od mladého organismu liší,
- pomalejší tempo výkladu a dostatečně hlasitý přednes s vhodnou, zřetelnou artikulací,
- případný výběr názorných audiovizuálních nástrojů.

Čornaničová a Petřková (2004) uvádějí například následující:

- při výběru obsahu učiva je vhodné přihlížet k momentálním potřebám účastníků, je velmi vhodné, aby absolvování edukačních aktivit přispělo k řešení jejich osobních či existenciálních problémů,
- vytvářet prostor pro komunikaci, být emoční podporou, být empatický,
- napomáhat aktivitě seniorů, motivovat je k samostatnému a kreativnímu životu,
- dobré je zařadit vzorové příklady, které mohou usnadnit pochopení učiva,
- volit adekvátní slovní zásobu, hlavně v případě odborné terminologie,
- obsah vzdělávání musí odpovídat aktuálnímu stavu vědeckého poznání.

• **Metody vzdělávání seniorů**

Metoda z obecného pohledu označuje nějaký postup vedoucí k cíli. Didaktická metoda definuje z užšího pohledu konkrétní postup, podle kterého se se vzdělavatel orientuje při výuce, je to nástroj stimulace učení dospělého. V širším pojetí hovoříme o postupu naplňování cílů pomocí optimálního zvládnutí obsahu vzdělávání (Malach, 2003).

Livečka (1979) hovoří také o metodách a dělí je na:

- Monologické, pro početnější množství účastníků (přednáška, výklad),
- dialogické (diskusní), při kterých je potřeba komunikovat (někdy s menší ochotou projevu staršího člověka ve větším kolektivu),

- problémové, zaměřené na osvojení, analýzu konkrétní situace při simulaci, naučení se hodnotovým soudům, výcvik řešení vybraného problému, pozorování a rozlišení podstatného apod.
- výcvikové, v motorických a senzomotorických činnostech.

Hladílek (2004) člení metody například na metody slovní, názorně demonstrační, praktické, z pohledu samostatnosti a aktivity studujících na metody sdělovací, problémové, badatelské, či výzkumné. V rámci vzdělávacího procesu definuje metody motivační, fixační, expoziční, diagnostické a aplikační.

Malach (2003) upozorňuje, že neexistuje jediná správná nebo univerzální metoda, neboť každá má své klady a zápory a optimální je kombinovat metody různé.

Petřková a Čornaničová (2004) zdůrazňují, že z pohledu efektivity vzdělávání seniorů jsou zvláště efektivní metodické postupy, které:

- působí na motivaci účastníků z řad seniorů,
- zajišťují jejich aktivní zájem,
- respektují jejich osobnost a osobitý styl učení,
- zabezpečují zpětnou vazbu,
- dovolují využití získaných poznatků v praxi.

- **Faktory ovlivňující vzdělávací proces**

Při edukaci seniorů je třeba zvažovat faktory ovlivňující výsledný efekt v oblasti vzdělávání. Petřková a Čornaničová (2004) rozdělují tyto faktory na subjektivní, neboli vnitřní (souvisejí s osobností učícího se seniora) a objektivní, tedy vnější faktory.

Subjektivní faktory:

- **Kognitivní:**

zejména intelektové schopnosti. Tyto faktory mají na vzdělávání seniora velký vliv. V seniorském věku nedochází k výraznému snížení intelektových schopností zákonitě, pokud nejsou přímo ovlivněny tělesnými faktory, například

syndrom demence či Alzheimerova choroba, vyskytující se mnohdy v seniorském věku.

- **Afektivní:**

což je motivace, postoje, potřeby a zájmy. Tyto faktory mají vliv především na to, zda se senior bude vzdělávat vůbec.

- **Fyzické:**

jsou velmi heterogenní, nicméně ovlivňují vzdělávání z pohledu možností a cílů. Nejdůležitější je správná volba takového prostředí, které je pro seniory dosažitelné a vhodné.

- **Sociální a sociokulturní podmínky:**

mezi ně spadá vzdělanostní úroveň, status či rodinná situace. Rabušicová a Rabušic (2008) zmiňují závěry z výzkumu, kde bylo zjištěno, že účast české starší populace na kurzech vzdělávání je velmi odvislá od dosaženého vzdělání: čím vyšší je vzdělání seniora, tím vyšší jeho participace je.

Objektivní podmínky (Petřková, Čornaničová, 2004):

- **Učivo:**

obsah, rozsah i struktura učiva patří mezi klíčové vnější faktory ovlivňující vzdělávání seniora.

- **Vzdělavatelé a organizátoři:**

Velký vliv na kvalitu vzdělávacího procesu a jeho úspěšnost má osobnost vzdělavatelů a organizátorů a jejich profesionální přístup. Důležité je pracovat se seniory bez předsudků a věnovat se vzdělávání se zájmem a porozuměním této skupině.

- **Realizační prostředí:**

Významnou roli ve vzdělávání hrají i realizační prostředky, což může být dostupnost či materiální vybavení. Zřejmě nejpodstatnější faktor je bezproblémová dostupnost a nepřerušovaná možnost soustředění, neboť s rostoucím věkem roste i citlivost na rušivé faktory a pozornost může kolísat. Důležité je dodržovat i správné hygienické faktory jako jsou například dostatečné osvětlení, vhodná teplota, možnost účinného větrání apod.

- **Vzdělavatel a jeho role ve vzdělávacím procesu**

Pro dosažení naplnění potřeb a požadavků při vzdělávání starších studentů je potřeba zajistit odborné kompetence odborníka, geragoga. Ten by ve vzdělávání seniorů měl zastávat funkci motivátora, aktivizátora, poradce, měl by být schopen empatie, trpělivosti, rychlého přizpůsobení se individuálním potřebám seniora. Ke klíčovým kompetencím geragoga patří sociální, psychosociální, komunikační a metakomunikační vlastnosti (Veteška, Vacínová a kol., 2011).

Nezbytný a zásadní je také kladný vztah ke starším lidem. „*Studenti U3V nejvíce oceňují vysokou odbornost, profesionalitu, srozumitelnou techniku přednášení, seriózní přístup, životní zkušenosti, využívání didaktické techniky, názorných ukázek*“ (Hrapková, 2010, s. 95).

Klevetová a Dlabalová (2008) zmiňují, že do vlastní výuky starších jedinců by měl lektor začlenit větší množství přestávek a obsah zahrnout do nejpříhodnějšího časového období, což je v rozmezí 9.30 - 11.30 hod nebo 15.30 - 17.00 hod. Večerní hodiny vhodné nejsou.

- **Docilita**

Termín docilita používáme pro označení schopnosti učení se dospělých, neboli výši dispozic dospělého zařadit se aktivně do vzdělávacího procesu. Bylo dokázáno, že se vzdělavatelnost s věkem neztrácí, pouze obměňuje a strukturně mění. Nejvýrazněji se projevuje změna paměti, dochází k přeměně paměti z mechanické na logickou. Proměňují se některé duševní a somatické schopnosti. Rychlost je částečně nahrazována jistotou a precizností, zlepšuje se schopnost zapamatování si abstraktních jevů a obrazů, upadá lehkost učení, kapacita (množství pamatovatelných informací), trvanlivost (udržení informací v dlouhodobé paměti), může (nicméně

nemusí) klesat motivace, stoupá intenzita učení – vlivem poctivějšího přístupu, výraznější ochotě studovat apod. (Palán, 2003).

Livečka (1979) definuje pět specifických faktorů, které určují učební schopnost seniorů:

- **kapacita učení** – lidská schopnost naučit se v pozdějším věku 5 – 10 krát více, než je obvyklé. V pozdním stařeckém věku, séniu, se tato schopnost snižuje,
- **lehkost učení** – v dospělosti dochází ke zvyšování potřebné doby k učení, délka je odvislá od návyků duševní práce a tréninku paměti. Například student ve věku 20 až 30 let vyžaduje 75 % času k 100 % zvládnutí látky. Studující ve věku 40 až 50 let k téže aktivitě potřebují časový horizont o 10 % větší a studující ve věkové kategorii 50 až 60 let potřebuje k osvojení stejného učiva o 20 % více času,
- **podněty k učení** – korespondují s vytrvalostí, zájmem na výsledcích. Od středního věku je v souvislosti s učením stále významnější motivace, která se opírá o rozšíření duševního obzoru i o využití racionálních výhod ze studia plynoucích,
- **trvanlivost výstupů z učení** souvisí s pamětí, kdy v přechodu mezi středním a pozdním věkem se schopnost vybavování si informací začíná zpomalovat,
- **intenzita učení** - s věkem roste potřebný čas pro zvládnutí učiva, klíčová je motivace.

Velmi důležité je výuku fázovat krok za krokem, poskytovat stručné a jasné instrukce, chválit a vzbuzovat zdravou soutěživost. Podle novějších výzkumů jsou nervové buňky jedince prostřednictvím pravidelného cvičení schopny obnovy. Aktivita mozkovou činnost posiluje a naše zájmy a činnosti vytváří nové nervové dráhy. V pozdějším věku je zhoršující se paměť vykompenzována schopností uspořádat informace, dochází jen ke změně způsobu zpracování informací (Kleťková a Dlabalová, 2008).

Marie Vacínová (In: Veteška J., Vacínová T. a kol., 2011) zmiňuje faktory, se kterými **schopnost učit se** v dospělosti souvisí. Jsou to:

- charakterové vlastnosti jedinců,
- techniky zacházení s problémy,

- postoje,
- schopnost přizpůsobit se,
- stereotypy,
- smysluplnost učebního materiálu,
- techniky učení,
- způsob učení,
- rychlost a opakování vyučované látky,
- zdravotní stav,
- stupeň nadání,
- trénování učení v dospělosti,
- aktivita při učení,
- připravenost zapamatovat si naučené,
- motivace apod.

Pro realizaci změn, které jsou ve stáří nezbytné skrze vzdělávání, musí jedinec najít v této aktivitě smysluplný a jednoduchý cíl. Simplifikaci dosažení vybraného cíle, včetně nalezení a uchování smysluplnosti života, napomáhá především motivace.

2.3 Motivace ve vzdělávání seniorů

„Motivace je hybnou pákou lidského chování, která nás nutí uspokojovat své vlastní potřeby.“ (Klevetová a Dlabalová, 2008, s. 35).

Beneš (2008) uvádí, že motivace při vzdělávání dospělého má obrovský význam, ale je u vybraných skupin odlišná. Odlišnosti mohou způsobovat: věk, socioekonomický status, pohlaví, dosažené vzdělání, životní okolnosti, počet dětí, rodinný stav, bydliště apod.

Šauerová (In: Veteška, 2012) zmiňuje, že nejobvyklejší způsob z pohledu motivační praxe je Maslowova motivační teorie uspokojování potřeb. Nejprve je nutno uspokojovat potřeby fyziologické, z hlediska studia pomáhá vzdělávání udržení či získání pozice na trhu práce, což v důsledku souvisí s pocitem bezpečí. Podstatné jsou jasné instrukce, otevřená vzájemná komunikace vzdělavatele a studenta a bezpečné studijní prostředí předpokládající úspěch. Po uspokojení primárních potřeb dochází na potřeby sociálního kontaktu, přičemž vzdělávání tuto možnost seniorům nabízí, a to včetně společenského uznání, seberozvoje a seberealizace.

Vágnerová (In: Klevetová a Dlabalová, 2008) rozděluje vývojové potřeby seniorů do šesti skupin:

- podněcování smyslů (zrak, sluch, chuť, čich, hmat, vnímání těla v prostoru) vhodnými podněty, které pozitivně ovlivňují vnímání, pozornost, paměť, představy, myšlení,
- smysluplnost světa (podněty, řád biologického rytmu, rituály),
- plánování aktivit v rytmu a čase,
- potvrzení sociální role a společenské pozice,
- uznání a identita svého „já“ sebou samotným i druhými - podstatné je mít svůj život pod kontrolou a vědět kdo jsem, co umím, co mám, co podle mého svědomí smím a nesmím,
- naděje a perspektiva v rámci otevřené budoucnosti.

Z pohledu prožívání lze motivaci členit na pozitivní (pochvala, uznání, úspěch) a negativní (nezájem, negativní hodnocení). Pro vzdělávání seniorů je nezbytné soustředit se pouze na motivaci pozitivní.

Klevetová a Dlabalová (2008) uvádí, že existují tři motivační klíče:

- touha po dosažení cíle – její velikost, podpora okolím, realizovatelnost, důvěra k vlastním schopnostem,
- sebedůvěra, opora nejbližšího okolí, vlastní představa plánované změny,
- vazba na ostatní cíle, spokojenost.

Vágnerová (2007) upozorňuje, že motivace je ve stáří ovlivněna proměnou osobnosti a stárnoucí člověk už nesoupeří, přestává být orientován na výkon.

Účastníci prvního ročníku Univerzity třetího věku Olomouc vypracovali úvahy na téma: „Můj návrat do role studenta/studentky“, které byly posléze podrobeny obsahové analýze. Získané výsledky lze shrnout pod společným motivem, kterým je snaha a touha seniorů po seberealizaci, snaze potvrzovat vlastní identitu, snaze získat kontrolu nad svým životem i prostředím, ve kterém žijí. „*Potřeba seberealizace odpovídá integritě – moudrosti stáří*“ (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 68).

Vnitřní a vnější bariéry

Opakem pozitivních motivačních činitelů (jež jsou hybnou silou našich činů) jsou bariéry, které nás naopak pozastavují a nutí nás rozpakovat se při našem rozhodování. Bariéry jsou klíčovým faktorem, který ovlivňuje účast respektive neúčast na dalším vzdělávání.

Rabušicová a kol. (In Rabušicová, Rabušic, 2008) rozdělují bariéry na dvě skupiny, a sice na a) vnější a b) vnitřní.

a) Vnějšími, objektivními bariérami je označován nedostatek extérních impulzů ke vzdělávání. Tyto bariéry uvádějí například Palán a Langer (2008), patří mezi ně chybějící systém finanční podpory, nezájem ze strany podnikatelů, nedostatečná prestiž vzdělávání a mnoho dalších.

Klíčový vnější faktor je **finanční oblast**. Čornaničová a Petřková (2004) řadí mezi **objektivní** faktory způsobující neúčast seniorů na vzdělávacích aktivitách nedostatečnost informovanost o vzdělávacích možnostech nebo nedostatečný přístup k nim, nepatřičná doba konání akce nebo problémy s dopravou a přepravou.

b) Vnitřní, subjektivní bariéry vyplývají ze zkušeností jedince, s jeho smýšlením a snahou o osobní rozvoj. **Špatná zkušenost** z předchozího vzdělávání odrazuje seniora od dalšího vzdělávání. S tím je spojen i strach z neúspěchu, který zmiňuje jako výraznou motivační bariéru. Senioři se raději vzdělávacích aktivit nezúčastní, než aby

byli vystaveni obavám ze své neschopnosti. Jako vnitřní bariéru lze určit i **nedostatečnou motivaci** se vzdělávat (Rabušicová, Rabušic, 2008).

Z výzkumu Vzdělávání dospělých a jeho proměny v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje, který provedli Rabušicová a Rabušic (2008), vyplynulo, že nejčastější příčinou neúčasti na vzdělávání je pocit seniorů, že edukativní aktivita už pro ně nemá smysl. Tento pocit, je považován za primární psychickou bariéru. Dalšími častými důvody byly momentální nedostatek finančních prostředků a strach z nezvládnutí vzdělávacího kurzu. Rabušicová a Rabušic (2008, s. 95) upozorňují na to, že: *„čeští senioři jsou málo sebevědomí, blížíci se důchod nebo důchod samotný je vede k pasivitě, programem pro seniory je často to, že žádný program nemají“*.

Zvládnutí těchto bariér a jejich odstranění by mohlo pomoci stále se rozvíjející postoj k celoživotnímu učení, jenž obsahuje nejen nárok na přístupnost ke vzdělávání pro všechny v jakémkoliv věku a v kterémkoliv postavení, ale i nezbytnost vytvořit podmínky a možnosti, které by seniory motivovali k tomu, aby se chtěli dále vzdělávat a zdokonalovat, a to právě i v seniorském věku.

2.4 Možnosti vzdělávání seniorů

Rok 2012 se stal Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity. Tato celoevropská aktivita si kladla za cíl ukázat, jak nenahraditelnou úlohu hrají starší lidé v naší společnosti. Událost zjevně upozorňuje na fakt, že i přes zdravotní a sociální problémy mohou senioři žít aktivní a nezávislý život.

Senioři mohou být vnímáni na jedné straně jako stejnorodá skupina, na straně druhé jsou značně rozdílní. Stejnorodost je dána přibližně stejným věkem a ukončenou pracovní činností, odlišnost vyplývá z různé úrovně dosaženého vzdělání, předchozího pracovního zařazení, finančních možností a životních zkušeností.

Je zde evidentní potřeba nabídnout seniorům širokou škálu vzdělávacích a volnočasových možností. Tvořivá a pestrá aktivita v seniorském věku, spolu s odpovídající terénní péčí a navyšováním vhodných bytů pro seniory, mohou

napomoci ke snižování počtu požadavků na speciální zdravotní péči a počet seniorů žádajících o pobytové zařízení.

Některé výrazné rysy vzdělávání seniorů můžeme přejímat ze zájmového vzdělávání. Jedná se zvláště o dobrovolnost, zaměření se na volný čas a satisfakci vlastních potřeb. Nicméně zužování vzdělávání seniorů pouze na zájmové vzdělávání je chybné. Odchod do penze neznamena jen odpočinek a klid, ale i situace, kde je potřeba nové orientace. Novou orientaci je možno získat právě z dalšího vzdělávání (Vážanský, Smékal, 1995).

- **Možnosti VZS v EU, celosvětové organizace a aktivity**

V právě probíhajícím 21. století končí větší část obyvatel aktivní pracovní období ve velmi dobrém tělesném i duševním stavu. Je to výsledkem dlouhé řady různorodých vlivů, mezi které patří například zdravější životní styl nebo kvalitnější lékařská péče. Je pochopitelné, že tyto osoby chtějí pokračovat v aktivní činnosti, snaží se o zachování svého spojení se společenským životem a zabývají se poutavými otázkami a tématy. Ostatně se může mnoho z nich konečně zcela věnovat svým koníčkům, na které jim předtím nezbýval čas. Jejich znalosti a zkušenosti nabízejí také velké možnosti pro pracovní síly, potenciálně využitelné pro stále ostřejší konkurenční soutěž mezi státy i kontinenty (Adamec, Kryštof, 2011).

Mnoho univerzit a vysokých škol po celém světě chystá právě pro tyto občany speciální programy a studijní kurzy, jejichž cílem je zprostředkovat kontakt s moderními technologiemi, umožnit kvalitní náplň volného času a přispět k uskutečnění potřebného mezigeneračního dialogu. Popularita a obliba přednášek tohoto typu rychle stoupala, zejména v posledních dvaceti letech. (Adamec, Kryštof, 2011).

Lidové univerzity jsou typické pro vzdělávání seniorů především ve skandinávských a v německy hovořících zemích. Starší studenti studují spolu s mladými posluchači. Dochází zde k vzájemnému usměrňování, sbližování a pochopení dvou generací (Mühlpachr, 2004).

V Německu roste počet starších občanů, kteří prostřednictvím lidových univerzit studují oblasti high-tech zařízení - počítačové a internetové kurzy (Reidl, 2012).

Ve světě se rozvíjejí i jiné vzdělávací formy, jednou z nich je takzvaný Elderhostel (studentský domov pro seniory), který je velmi oblíbený v Kanadě a v USA. Jedná se o speciální letní programy, s různým vzdělávacím obsahem (Mühlpachr, 2004).

V okolí České republiky jsou nejčastější formou takzvané ATV - Akademií třetího věku. Například v Německu je více než 2300 tzv. Volkshochschule. Stejně tak v Rakousku, skandinávských zemích, na Slovensku např. v Trenčíně, Prešově, Senici, Košicích, Trebišově, Pezinku.

- **Organizace a aktivity**

V České republice i v zahraničí funguje velmi rozsáhlá škála různých institucí, sdružení a organizací, které se věnují problematice vzdělávání seniorů. Zastřešující organizací pro vzdělávání seniorů je Svaz důchodců v ČR (Šerák, 2009).

Podporu volnočasových aktivit zastřešují v českém prostředí neziskové organizace a obce, případně krajské úřady. Možnosti vesnic jsou závislé na jejich velikosti, v menších obcích je nabídka obvykle menší než ve velkých městech. Nicméně v menších obcích a na vesnicích bývá založeno místo pro využití schopností tamějšího obyvatelstva a pro rozkvět volnočasových aktivit z popudu samotných seniorů. Obec v těchto aktivitách může poskytnout pomoc prostřednictvím volných míst a materiálních potřeb (Bočková a kol., 2011).

Nadační fond „Veselý senior“ (online, cit. 2013-08-08) uvádí, že byl založen v roce 2006 na podporu všech seniorů a organizací pro ně určených. Jeho název byl symbolem propagace optimismu a kladnému přístupu k procesu stárnutí. K hlavním cílům nadačního fondu patří:

- šíření myšlenky aktivního stárnutí,
- podpora činností ve spolupráci s mladší generací, předávání zkušeností,
- integrace starší generace do společnosti prostřednictvím aktivizačních programů,
- organizace charitativních projektů na podporu nadace,
- realizování projektu „Burza vzájemné pomoci - přestaňte být sami!“,

- snaha o změnu stávajícího stereotypního pohledu na stárnutí a stáří, vyvracení předsudků o seniorech,
- pomoc zůstat, co nejdéle ve svém vlastním prostředí,
- prosazování myšlenky solidarity u mladší generace,
- napomáhání získávání finančních prostředků na zlepšování úrovně služeb v seniorských zařízeních.

Svaz důchodců České republiky, o. s. – založen byl v roce 1990 jako neziskové a nestraničné občanské sdružení s veřejně prospěšnou činností. Za cíl si klade ochranu práv a zájmů všech seniorů bez ohledu na národnost, rasu, politické přesvědčení a náboženské vyznání. Tento spolek má svá městská zastoupení po celé České republice, organizuje například výlety, rekreace, výstavy, besedy s významnými osobnostmi aj. Jeho základním heslem je „*Důchodci důchodcům, aby člověk nikdy nebyl sám.*“ (SDČR, online, cit. 2013-08-08).

Rada seniorů České republiky – je výsledkem sjednocení dvanácti členských organizací v roce 2005 a má přibližně půl miliónu členů. Cílem této organizace je vytvořit tolerantní společnost otevřenou pro všechny generace. Rada seniorů České republiky již několik let publikuje měsíčník Doba seniorů (RSČR, online, cit. 2013-08-08).

SENSEN neboli **Senzační senioři** – je projektem Konta Bariéry a spojuje kluby aktivních seniorů po celé zemi. Posláním je motivovat seniory k činnému zájmu o své okolí a vzbudit v nich touhu být stále čilými (Sensen, online, cit. 2013-08-08).

iSenior.cz – je webový portál pro potenciální vzájemný kontakt seniorů i ostatních. Na tomto serveru nalezneme rubriky jako zdraví, volný čas, zajímavosti z domova i ze světa, specializované poradny i poznatky z ostatních médií o seniorech. (iSenior, online, cit. 2013-08-08).

Žijeme naplno – je webový portál propagující přehled výhod a slev pro seniory a přehled organizací, poskytujících seniorům všelijaké výhody. Stránky obsahují například kulturní instituce, sportoviště, zoologické zahrady a další zařízení (Žijeme naplno.cz, online, cit. 2013-08-08).

- **Klíčové světové organizace** (Petřková a Čornaničová, 2004)

EURAG (European Federation for the Welfare of the Elderly) – Evropské společenství pro blahobyt seniorů bylo založeno r. 1962. Jeho cílem je podporovat lidskou důstojnost, individualitu a kvalitu života ve stáří. Kooperuje s EU, OSN, humanitárními i odbornými institucemi v této problematice. Orientuje se i na výzkumy specifických problémů gerontologie v souvislosti s informovaností společnosti.

AIUTA (Association Internationale des Universités du Troisième Age) - Asociace univerzit třetího věku má sídlo v Toulouse a byla založena roku 1977. Tato instituce se zabývá problematikou seniorů v kontextu vzdělávání. Napomáhá zvyšování počtu univerzit třetího věku (dále jen U3V), navazuje kontakty mezi členy i jednotlivými univerzitami, koordinuje vzdělávací aktivity, studium nebo výzkum.

EFOS (European federation of Older Students at the Universities) - Evropské sdružení starších studentů na univerzitách má sídlo v Bruselu a jeho cílem je podporovat vysokoškolské univerzitní studium starších studentů společně s mladšími studenty.

AU3V (Asociaci Univerzit třetího věku) - sdružení institucí, které pro lidi v seniorském věku nabízejí a provozují vzdělávací činnost na úrovni vysokoškolského vzdělávání. AU3V byla zřízena v roce 1993 dobrovolníky, kteří se věnovali vzdělávání seniorů na svých mateřských univerzitách a současně sledovali tuto problematiku v evropském a světovém měřítku. Hlavním cílem AU3V je zajištění vzájemné informovanosti svých členů a navazování mezinárodních kontaktů AU3V s klíčovými evropskými organizacemi – AIUTou, EFOsem a evropskými informačními sítěmi pro U3V, vedené univerzitou v Ulmu (Shromáždilová, online, cit. 2013-08-08).

- **Možnosti vzdělávání seniorů v ČR**

Akademie třetího věku neboli A3V existují v českém prostředí již od osmdesátých let a jejich vznik vyšel převážně z potřeby místních gerontologických pracovišť. Byly zviřovány jako doplňující instituce především na místech, kde nabídka ze strany vysokých škol byla nedostatečná. Mohou být založeny kdekoliv a libovolnou osobou. Nejčastějším zakladatelem jsou instituce jako Červený kříž, různá muzea, kulturní

domy nebo střední školy. Aktivity probíhají formou přednášek, diskusí, seminářů, exkurzí apod. Studenti nemusí skládat žádné zkoušky a jejich studium je odměněno potvrzením o ukončení kurzu, které se vydává na základě prezenze. První akademie třetího věku byla zřízena v Přerově v roce 1983. Postupně se přidávaly další, jako například: Jihlava, Jeseníky, Prostějov, Bechyně, Hranice na Moravě, Praha apod. Hlavním smyslem akademie třetího věku je motivovat účastníky kurzů k praktickému využívání znalostí a k aktivní činnosti.

Haškovcová (2010) vymezuje rozdíl mezi akademií třetího věku a univerzitou třetího věku. Podstatným rozdílem mezi akademií a univerzitou je fakt, že akademie naplňuje volný čas seniora, na univerzitách se musí účastnit aktivně. Na akademii je obvyklé zúčastnit se jedné či více přednášek, v případě zájmu klade otázky vyučujícímu a je možno vést diskuzi. Poté posoudí, jaká přednáška byla, zdali pro něj byla přínosem a odejde domů. Pokud senior studuje na univerzitě, musí po přednáškách studovat i ve svém volném čase, vypracovávat ročníkové práce i skládat závěrečné zkoušky. Je sice pravda, že obtížnost závěrečných zkoušek je stanovena tak, aby většina studujících uspěla, nicméně smyslem nejsou mimořádné znalosti, ale vložená vlastní aktivita každého studujícího (Haškovcová, 2010).

Univerzita volného času a „nultý ročník“ pracují převážně pod záštitou konkrétní organizace jako je například kulturní dům, knihovna, domov důchodců, či jiné. UVČ byla v České republice založena roku 1993 v Praze. Výhodou je, že si univerzita neklade žádné požadavky na dosažené dřívější vzdělání. Jediná stanovená podmínka je dovršení 18 let, nicméně zde převažují osoby seniorského věku. Studující na univerzitách volného času nejsou povinni absolvovat žádné zkoušky, nicméně také zde neobdrží žádné osvědčení o ukončení univerzity (Šerák, 2009).

Vzhledem k tomu, že v letech 1987 - 1988 nebylo reálné vyhovět každému, kdo měl zájem o studium na Univerzitě třetího věku, založila paní Dana Steinová přípravný kurz pro studium na U3V (takzvaný nulťák). Zkoušky, či jiné povinnosti seniorů, součástí nebyly. Roku 1993 byl paní Steinovou změněn pražský nulťák na Univerzitu volného času. Nyní slouží všem, kteří si potřebují odpočinout, i těm, kteří zatím nenašli odvahu k jinému studiu (Haškovcová, 2010).

Vlastní pořad Českého rozhlasu 2 **rozhlasová akademie třetího věku – Praha** se začal vysílat již roku 1997. Byl vysílán každé úterý od 20:30 hodin v délce 25 minut. Posluchačům bylo umožněno absolvovat vzdělávací cyklus zaměřený například na literaturu, historii, botaniku, psychologii, filozofii apod. Z každého cyklu vypracovávali studující písemné práce. Po úspěšném absolvování obdrželi studenti diplom. Ačkoliv již tato rozhlasová akademie nevysílá, zájemci si mohou poslechnout záznamy těchto vysílání na internetových stránkách <http://www.rozhlas.cz>.

V podobném duchu jsou založeny **kluby seniorů**, kluby aktivního stáří, kluby dříve narozených, či kluby důchodců, které se ve svých principech téměř neliší od Akademií třetího věku. Kluby seniorů jsou méně oficiální a jsou zaměřeny především na rozvoj osobních zájmů. Kluby poskytují obrovský rozsah služeb a aktivit jako například vyjížďky, besídky, přednášky, výlety, kulturní akce, tělovýchovné akce, společenské hry apod. V České republice se jedná o nejtypičtější formu setkávání seniorů. Zřizovateli bývají nejčastěji místní správa, domov seniorů, či charitativní organizace (Šerák, 2009).

Poznávací - vzdělávací zájezdy pro seniory jsou u seniorů velmi oblíbená aktivita, nicméně kolidují s problematickým jevem zneužívání seniorů. Cestovat mohou jak senioři z České republiky do ciziny, tak senioři z ciziny. Nejčastější jsou zájezdy tuzemské (Petřková, Čornaničová, 2004).

Jednou z dalších aktivit, která souvisí s bojem proti zhoršování paměti, učení a duševní čilosti, je **trénink**. Bragdon a Gamon (2002, s. 51) o této aktivitě napsali následující: *„Nejefektivnějším tréninkem je namáhat mozek v reálném životě, místo abychom ve strachu ze selhání rezignovali na organizování svého vlastního života. Pravidelné řešení hádanek čistě pro zábavu je také velmi účinné, protože mozek podává lepší výkon, když je úkol příjemný. Učení jakéhokoli druhu samozřejmě vyžaduje v sedmdesáti letech více úsilí než ve třiceti. Nicméně odměna je sladká, zvláště pak důvěra ve vlastní schopnosti zvládat vše, co život přináší, a uspokojení, když si víme rady se všemi klíčovými problémy.“*

Skrze formu dálkového vzdělání je organizována **Virtuální univerzita třetího věku** (VU3V), která je velmi úspěšnou metodou distančního multimediálního vzdělávání. Cíl

této formy je jednoznačný, zprostředkovat univerzitní vzdělávání seniorům, kteří se nemohou osobně účastnit přednášek na U3V na vysokých školách (Veteška, Vacínová a kol., 2011).

VU3V využívá komunikačních technologií a internetu a má prvky e-learningu. Je přizpůsobena nárokům cílové skupiny – seniorům. Velkou výhodou tohoto studia je dostupnost odkudkoliv a kdykoliv. S touto formou výuky je spojena možnost zlepšovat počítačové i informační znalosti, zároveň ale je podmínkou pro možnou výuku znalost práce s počítačem. Výuku je možno zprostředkovat všude, kde je umožněn přístup na internet - např. knihovny, školy, domovy pro seniory či informační střediska. Virtuální studium má značnou výhodu, že nabízí možnost opakování, což je hlavně pro seniory přínosné. Účastníkem se může stát senior, který má status důchodce, invalidní důchodce bez ohledu na věk nebo osoby starší 50 let

AU3V v ČR ve spolupráci s U3V natáčí přednášky a poskytují je k výuce konzultačním střediskům i v neuniverzitních městech. Senioři mají možnost shlédnout společně **audiovizuální záznam přednášky**, který je didakticky speciálně upraven právě pro ně (Veteška, Vacínová a kol., 2011).

- **U3V**

Univerzity třetího věku (U3V) považujeme za speciální součást celoživotního vzdělávání. Typickým a určujícím rysem je, že poskytují seniorům vzdělání na nejvyšší možné úrovni, tedy úrovni univerzitní. Smyslem vzdělávání je osobní rozvoj, nikoli odborná příprava. Úkolem univerzity třetího věku je zajištění práva seniorů na učení a vzdělávání (Mühlpachr, 2004).

Jako **hlavní cíle U3V** můžeme vymezit (Mühlpachr, 2004):

- obeznámení starších občanů s vědeckými poznatky,
- prohloubení jejich sebepoznání, otevření možnosti nahlédnutí nad jakoukoliv problematikou a tím usnadnění přizpůsobování se a orientaci ve stále se měnícím světě,
- zpřístupnit seniorům vhodnou formou nové informace, poznatky a dovednosti,

- poskytnout možnost sociálních kontaktů, zdolat izolovanost a pocit neužitečnosti,
- kvalitně trávit volný čas,
- vytvářet podmínky pro setkávání generací, tvorba prostředí pro výměnu zkušeností a smysluplný dialog mezi mladšími a staršími lidmi.

Jsou známé dva principy, podle kterých se řídí výuka na univerzitách třetího věku, a sice typ francouzský a britský. Česká republika se inspirovala principem francouzským, tedy spojením činnosti U3V přímo s univerzitami. Britský princip realizuje vzdělávání seniorů prostřednictvím občanských sdružení (Veteška, Vacínová a kol., 2011).

Nabídka studijních oborů je velmi hojná. Každá U3V se stará o řádné obnovování nabídky studijních oborů, což je velmi důležité zejména pro stálé studenty, neboť mají stále z čeho volit. Každý studující si přijde na své (Veteška, Vacínová a kol., 2011).

To, co obzvláště spojuje všechny U3V, jsou **studenti** – osoby v postproduktivním věku, senioři v penzi. V předpokladech pro přijetí ke studiu se ale univerzity odlišují. Dle požadavku minimálního vzdělání můžeme rozlišovat U3V na:

1. U3V, které požadují ke studiu ukončené středoškolské vzdělání s maturitou (např. U3V při Karlově univerzitě v Praze, U3V Masarykovy univerzity)
2. U3V, kde přijetí není propojeno s dosaženým stupněm vzdělání (např. U3V Palackého univerzity)

Pro přijetí musí senior podat přihlášku a zaplatit registrační poplatek na akademický rok či semestr, který se pohybuje mezi 100 až 500 Kč. Studentům U3V je přiřčen statut posluchače univerzity, nejsou však klasickými studenty ve smyslu Zákona č.111/1998 sb. o vysokých školách a všech navazujících a doplňujících zákonů a ustanovení. Vyučujícími na U3V jsou přednášející učitelé, profesori, docenti fakult univerzit, další odborníci. Studium má výlučně charakter osobnostního rozvoje, nikoli profesní přípravy. Délka studia na U3V je zpravidla tři roky. Studium je členěno na semestry. Množství přednášek a jejich frekvenci si volí konkrétní U3V sama. Úspěšným absolventům je předáno osvědčení o absolvování univerzity třetího věku (Šerák, 2009).

- **Historický vývoj univerzit třetího věku**

V roce 1972 motivoval profesor Pierre Vellas z toulouské Univerzity ke zřizování univerzit třetího věku a právě v Toulouse sám roku 1973 první univerzitu otevřel. Jeho výzva měla úspěch – do konce roku 1978 existovalo již přes 100 univerzit. První univerzita třetího věku ve střední Evropě byla založena roku 1975 při Varšavské univerzitě (Palán, Langer, 2008).

První česká U3V vznikla v Olomouci v roce 1986 z podnětu ČSČK, roku 1987 byla potom založena další, a to v Praze při První lékařské fakultě UK (Mühlpachr, 2004).

Roku 1995 založili v německém Ulmu odborníci z 15 zemí v Evropě síť European Network Learning in Later Life (LLL). Jejím cílem bylo zlepšovat komunikaci, prohlubovat výměnu a spolupráci, a to jak na institucionální rovině, tak i mezi samotnými studenty. Vzniklo první vydání Evropského bulletinu, diskusní internetové fórum či datový systém (Palán, Langer, 2008).

Velmi detailně popisuje vznik U3V v českém prostředí Haškovcová (2010). První U3V byla otevřena v Olomouci v letech 1986 až 1987. Prvními pedagogy byli přednášející z původní vysoké školy pod záštitou Československého červeného kříže. Univerzita v Olomouci se stala oficiálním zřizovatelem až roku 1991 na návrh profesora Jana Jařaby. Zodpovědnost za způsob a obsah studia převzaly Katedry andragogiky a sociologie. Nejvíce se o to zasloužil Vilém Kleg a jeho kolegové. V letech 1987 až 1988 byla otevřena první U3V pod ochranou univerzity. Byla součástí Fakulty všeobecného lékařství UK v Praze. Propojovacím prvkem byl děkan Vladimír Pacovský. Ten byl hlavním expertem v oblastech geriatric a gerontologie.

Na počátku založení univerzity se vyskytly určité problémy. Zjistilo se, že lékařský obor není nejvhodnějším oborem pro seniory. Mnohem vhodněji se nabízel obor historie, dějiny umění a jiné, nicméně ty dostupné nebyly. Nabízely se dvě možnosti. První z nich byla výuka zdravotnické osvěty, ovšem na vysoké úrovni, anebo vzdělávání jen v obecné biologii. Zdravotnická osvěta organizačně spadala pod socialistickou akademii, akademii třetího věku a jiné organizace, například Československý červený kříž, proto byl zvolen kurz Biologie člověka. Sestaven byl významnými pedagogy (Radomír Čihák, Ivan Dylevský a Jiří Neuwirth). Lekce byly koncipovány nejen jako teoretické, ale i jako

praktická výuka. Studenti vypracovávali seminární práce, podíleli se na různých cvičeních, psali pedagogické testy.

Nejprve bylo vyučování plánováno na dva semestry, nicméně později bylo rozhodnuto, že každý ročník bude samostatným celkem, aby studenti nemuseli ve studiu pokračovat povinně. Následně bylo roku 1989 v aule pražského Karolina poprvé slavnostně předáno všem absolventům osvědčení v podobě pamětního listu. Společenskou prestiž dodali pražské univerzitě i významní a důležití studující odborníci. Tento čin byl jasný signál k laické i ekonomicky činné veřejnosti.

Stačila pouze jediná stručná zpráva v denním tisku a zájem veřejnosti o studium na univerzitě třetího věku byl obrovský. Tenkrát se do studia přihlásilo přesně 414 zájemců. Věk studentů byl v průměru 67,5 a nejstarším účastníkem byl 88 letý senior. Nejčastěji měli studenti středoškolské vzdělání.

Konkrétní příklady U3V v ČR:

- **Karlova univerzita v Praze**

U3V při Karlově univerzitě funguje již více než dvacet let. Otevření prvního ročníku bylo v říjnu roku 1987. Karlova univerzita má momentálně 14 fakult s výukou seniorů, konkrétně se jedná například o fakultu lékařskou, filozofickou, sportovní, právnickou, pedagogickou, fakultu sociálních věd, přírodovědeckou, matematicko-fyzikální, husitsko - teologickou. Počet studentů seniorů je zde roven přibližně pěti tisícům. Větší část seniorů se zpravidla hlásí na více než jeden kurz. Podmínkou pro studium na této U3V je maturitní zkouška, i když v některých případech může být prominuta. Úspěšným studentům je předáváno osvědčení Karlovy univerzity v aule Karolina.

- **Masarykova univerzita v Brně**

Od roku 1989 funguje Akademie třetího věku při výboru Českého červeného kříže v Brně. Roku 1990 přijala Masarykova univerzita návrh na převzetí vzdělávání rektorem prof. PhDr. Milanem Jelínkem, CSc. V tomto období byl cyklus Masarykovy univerzity přijat jako tříletý. První rok bylo přijato 130 studentů a přednášky probíhaly v týdenních intervalech.

- **Univerzita Palackého v Olomouci**

Tato univerzita zahájila svoji činnost 23. října 1986 a byla první univerzitou třetího věku u nás. Úplně první přednáškou bylo povídání na téma Elixír mládí a skutečnost. Promovaných po prvním ročníku bylo celkem 148. Rok 1991 byl pro Univerzitu zlomový. U3V byla zpřístupněna lidem starší 50 let, ale také osobám mladším pokud pobírají invalidní důchod. První rok je připraven jako informační a motivační. Témata jsou především z oblasti celoživotního vzdělávání, sociologie a psychologie.

- **Vysoká škola báňská – Technická univerzita v Ostravě**

Univerzita třetího věku se koná v současnosti prostřednictvím čtyř fakult, a sice hornicko - geologické, fakulty metalurgie a materiálového inženýrství, ekonomické fakulty a fakulty bezpečnostního inženýrství. Podmínkou pro přijetí je minimální věk 55 let a ukončené středoškolské vzdělání. První kurz byl otevřen roku 1991/1992 a byl astronomicky zaměřen, nicméně pro nízký zájem byl tento kurz ukončen.

2.5 Výzvy pro budoucnost

- **Age management**

Ilona Štorová (online, cit. 2013-08-11) velmi výstižně definuje Age Management jako **personální řízení s ohledem na věk, schopnosti a potenciál zaměstnanců**. Jeho klíčovým motivem je, aby jakýkoli zaměstnanec měl šanci využít svůj potenciál a nedošlo k znevýhodňování kvůli jeho věku.

V současnosti je pojem Age Management propojován hlavně se stárnoucí populací, ale nejedná se o naprosto správný výklad. Smysl Age Managementu ovlivňuje všechny věkové skupiny zaměstnanců, například absolventy, kteří vstupují do svého prvního zaměstnání, rodiče malých dětí, osoby, které pečují o své děti a současně už i o své nemohoucí rodiče a jiné. Kroky ve vztahu k stárnoucím zaměstnancům směřují především k podpoře jejich pracovních schopností. Cílem každé společnosti a její personální strategie by mělo být **využití silných stránek zaměstnanců, ať už jsou jakéhokoliv věku**.

Obrázek 3: Předsudky v Age Managementu

	NEGATIVNÍ PŘEDSUDKY	POZITIVNÍ PŘEDSUDKY
MLADÍ PRACOVNÍCI	nezkušenost, nedostatek dovedností, nezodpovědnost, nestabilita, nedůvěryhodnost	energičnost a nadšení pro věc
PRACOVNÍCI VĚKOVÉ KATEGORIE 30-40 LET	k této skupině se váží většinou jen pozitivní předsudky	zodpovědný přístup k práci, určitá míra zkušeností, malá míra nemocnosti
STARŠÍ PRACOVNÍCI (VĚK 50 plus)	únava, nemoci, fixace na zažitá pravidla, finanční náročnost (ve smyslu platových nároků), neochota přizpůsobit se a učit se, málo nadšení pro věc	zkušenost, zodpovědnost, důvěryhodnost, věrnost zaměstnavateli

Zdroj: ŠTOROVÁ I. *Age management v kontextu genderových a věkových příležitostí*. [online].

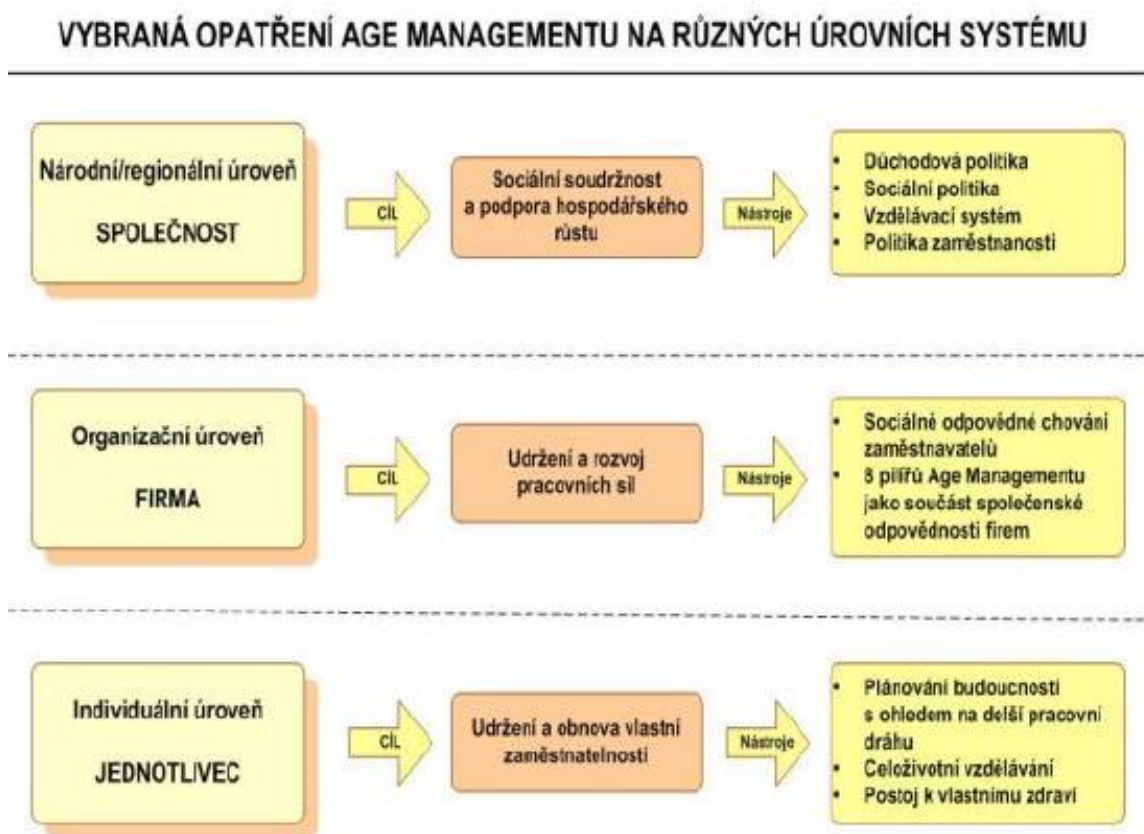
[cit. 2013-08-10]. Dostupné z:

<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=age%20management&source=web&cd=11&cad=rja&ved=0CDkQFjAAOAO&url=http%3A%2F%2Fwww.mvcr.cz%2Fsoubor%2Filonastorova-age-management-pdf.aspx&ei=Zq8GUuTjOYJQsgahi4DQCg&usg=AFQjCNGpZwi483k4vjpZXzuKnmfuTV8oXw&vm=bv.50500085,d.ZWU>

Kolébku Age Managementu je jednoznačně Finsko, přesněji Finský institut pracovního zdraví (FIOH) se sídlem v Helsinkách. Ten se problematikou stárnoucích pracovníků zabývá intenzivně již od 80. let minulého století. V tomto období se ve Finsku prvně nápadně projeví problematické otázky spojené se silnými populačními ročníky narozených po 2. světové. Pracovníci FIOH dostali úkol zjistit „Jak dlouho mohou lidé pracovat a jaký je vhodný věk odchodu do důchodu a jakým způsobem je možné odměřovat pracovní schopnost během stárnutí?“ Tým vědců představil novou metodu - Index pracovní schopnosti (Work Ability Index) - a ta byla aplikována a testována v longitudinální studii na 6 500 pracovníků státní správy, celkem v délce 28 let. Poté byla celá koncepce pracovní schopnosti, Age Managementu i indexu pracovní schopnosti rozšířena do zemí EU i světa, zejména v době předsednictví Finska v EU.

Age Management je pro ČR poměrně nový pojem. Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR v období let 2010-2012 ve spolupráci s Finským institutem pracovního zdraví přivedla celý tento koncept do našeho prostředí prostřednictvím mezinárodního projektu OP LZZ „Strategie Age Managementu v České republice“. Hlavním cílem této mise bylo upozornit veřejnost na problematiku zaměstnávání osob 50 plus v souvislosti s demografickým vývojem v ČR.

Obrázek 4: Vybraná opatření Age Managementu

Zdroj: ŠTOROVÁ I. *Age management v kontextu genderových a věkových příležitostí*. [online].

[cit. 2013-08-10]. Dostupné z:

<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=age%20management&source=web&cd=11&cad=rja&ved=0CDkQFjAAOAO&url=http%3A%2F%2Fwww.mvcr.cz%2Fsoubor%2Ffilona-storova-age-management-pdf.aspx&ei=Zq8GUuTjOYjQsgahi4DQCg&usq=AFQjCNGpZwi483k4vjpZXzuKnmfuTV8oXw&bv=bv.50500085,d.ZWU>

K zájmu veřejnosti se koncepce Age Managementu dostala také v souvislosti s rokem 2012, jenž byl vyhlášen Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační spolupráce. V této souvislosti je nutné ocenit společnost ŠKODA AUTO a.s., která získala 2. místo mezi projekty za implementaci svého seniorského programu.

Ten zahrnuje řadu dlouhodobých opatření nasměrovaných na řešení problémů, se kterými by se starší zaměstnanci mohli setkat. Kroky jsou cíleny na udržení pracujících ve společnosti delší dobu, na udržení kvalitní úrovně jejich výkonu, ale také na jejich pomoc – zůstat zdraví a aktivní, udržet si životní rovnováhu a možnost předávání znalostí mladším kolegům.

Na zaměstnanecké úrovni můžeme hovořit především o opatření **v oblasti fyzického i sociálního prostředí**. Konkrétní příklady jsou: zdravotní prohlídky, fyzické aktivity na pomoc zdraví, možnosti rehabilitace, podpora vhodných stravovacích návyků, ergonomie práce, zlepšování pracovních nástrojů, snižování hluku, redukce rizik způsobných stroji, flexibilita pracovní doby, snižování časového stresu, sdílená pracovní místa, opatření ve vztahu k rozvoji znalostí a dovedností a také k mezigenerační spolupráci.

Nejefektivnějším nástrojem se je komplexní přístup k age managementu, který prostupuje do strategie firmy a následně do konkrétních personálních činností. Techniky a nástroje age managementu je nutné vytvářet v souladu s firemní kulturou. Pozitivní přístup ke stárnutí začíná přijetím faktu, že stárnutí přináší i pozitivní změny.

- **Věkový mainstreaming**

Mainstreaming je jednou z cest boje proti diskriminaci a nálepkování seniorů. Definovat věkový mainstreaming můžeme jako „*integraci určitého problému do agenturních procesů formulování politik, jejich plánování, rozhodování o těchto politikách, do jejich realizace a vyhodnocování*“ (Vidovičová, Gregorová, 2007, s. 10).

Vidovičová, Gregorová (2007) ve své rozsáhlé studii o mainstreamingu uvádějí ještě následující **definice** mainstreamingu:

- proces soustavného upozorňování na význam otázek a problémů, „přinášení problému do centra pozornosti“,

- prostředek sociální inkluze,
- taktika i postup, multidimenzionální snaha o přeměnu.

Cíle autorky vymezují následovně:

- větší sociální integrace vybrané skupiny,
- začlenění určitého zájmu či problému do všech hledisek sociálního, politického, ekonomického a kulturního života.

V momentě, kdy vybranou kategorií mainstreamingu je věk nebo stárnutí, hovoříme o mainstreamingu věku, či věkovém mainstreamingu (*age mainstreaming*) a mainstreamingu stárnutí (*mainstreaming ageing*). Ačkoli jsou tyto pojmy používány téměř shodně, význam shodný není. Pro nastínění rozdílu je možné požit stejnou nerovnost s pojmem gender. Gender všeobecně označuje pohlaví, přesto je mnohokrát (nesprávně) zaměňován s pojmem „pohlaví ženské“. Podobně, hovoříme-li o mainstreamingu stárnutí, hovoříme pouze o části mainstreamingu věku.

Věkový mainstreaming je sociálně začleňující nástroj používaný k zajištění rovnosti. Věkovou rovnost vnímáme jako nastolení rovné účasti ve společnosti pro všechny osoby v jakémkoliv věku a je spojena s respektem a důstojností každého jedince. Tento přístup je rovněž prostředkem k boji proti věkové diskriminaci, stereotypizaci a stigmatizaci starších osob (Vidovičová, Gregorová, 2007).

Obrázek 5: Srovnání metod mainstreamingu stáří a věku

mainstreaming:	STÁRNUTÍ	VĚK
zaměření:	senioři	vztahy mezi generacemi a věk. skupinami
problém:	exkluze seniorů	nerovnosti bránící rozvoji a participaci osob v různém věku
cíle:	efektivní rozvoj, podíl na rozhodování, moci, příležitostech, zdrojích...	efektivní rozvoj, podíl na rozhodování, moci, příležitostech, zdrojích...
řešení:	integrace seniorů do existujících struktur	transformace nerovných vztahů a struktur, posilování znevýhodněných
strategie:	seniorské projekty	identifikace a práce s praktickými a strategickými potřebami lidí v různém věku ke zlepšení jejich pozice

Zdroj: VIDOVIČOVÁ L. a E. GREGOROVÁ. *Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2007. ISBN 978-80-87007-57-0.

Mainstreaming stárnutí se nesnaží o vytvoření nové cílové skupiny, ale o specifické zařazení starších lidí do rozvoje. Celkovou prioritou každé země by mělo být začlenění všech ohrožených skupin do aktivit pro snížení chudoby - a to včetně starších lidí. Tento proces umožní posílení mezigeneračního přístupu, který napomůže redukcí chudoby. Je nezbytné, aby se věkový mainstreaming (i jeho propracovaná metodika) stal součástí při tvorbě komunitních plánů a strategií obcí, měst a krajů a nezůstal pouze na úrovni nadnárodních a národních, či vládních prohlášení a nařízení (Vidovičová, Gregorová, 2007).

3 GERONTAGOGIKA

VĚDECKÉ ZÁZEMÍ MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ

3.1 Charakteristika a vývoj vědecké disciplíny

Gerontagogika (z řečtiny gerón = stařec a agógé = vést někoho) je specializovaná vědní disciplína, zaměřená na zkoumání a systematizaci poznatků, týkajících se edukace v séniu a edukace ve vztahu k seniorskému věku člověka (Čornaničová, 2007).

Mühlpachr (2001) vymezuje gerontagogiku jako multidisciplinární teoreticko - empirickou disciplínu, která je zaměřená na vzdělávání, pomoc, péči a podporu seniorů.

Gerontagogika je aplikovaná vědní subdisciplína andragogiky, která se zabývá vzděláváním, výchovou a péčí o seniory, přípravou na stáří a mezigeneračními vztahy.

Tento pojem byl poprvé použit v práci Otta Bollnowa v roce 1962 (Salivarová, Veteška, 2014).

„Geragogika (též termín gerontagogika nebo gerontopedagogika) je chápána jako teoreticko - empirická disciplína a pedagogická disciplína zabývající se edukačními zřeteli ve třetím věku života. Edukačně je navazující na andragogiku, pokrývající dospělý věk jedince. Edukační potřeby starších a starých lidí nelze ignorovat a spojit seniorský věk pouze s různými omezeními, onemocněními a ztrátami, ze kterých vyplývá jejich životní pasivita.“ (Veteška, Vacínová a kol., 2011, s. 135)

Podle Mühlpachra a Staníčka (2001) je gerontagogika pedagogická disciplína, která se zaměřuje na výchovu a vzdělávání seniorů. Geragogika je též výchovné působení na staré lidi, sebevýchova a sebevzdělávání, celoživotní učení, učení jedinců, vzdělávání jedinců v průběhu třetího věku života.

Další definici gerontagogiky vymezuje například Šerák (2009, s. 189): *„teorie výchovy a vzdělávání pro stáří a ve stáří“*.

Pojem **andragogika** pochází z řeckého anér, genitiv andros = muž, dospělý jedinec a agogé, agein = vedení. Poprvé byl použit německým vysokoškolským učitelem Alexander Kappem v r. 1833 (Beneš, 2008).

Pedagogický slovník (Průcha, Walterová a Mareš, 2003) vymezuje andragogiku jako teorii vzdělávání dospělých vyvíjející se vedle pedagogiky jako samostatný vědní obor. Andragogika je vědeckou disciplínou, zabývající se učením a vzděláváním dospělých, induktivní vědou zkoumající teorii a praxi vzdělávání dospělých, poradenství a péče o dospělé. Zaměřena je na tvorbu a implementaci kurikula – cíle, obsahy, metody, techniky, hodnocení učení dospělých. Má interdisciplinární charakter, čerpá poznatky z pedagogiky, sociologie, psychologie, filozofie, ekonomie aj.

„Objektem andragogiky je biologicky, psychicky, sociálně, ekonomicky zralý jedinec a předmětem celková edukační realita dospělých, respektive organizované učení, sebeřízení, zkušenostní, kooperativní, směřující k učící se společnosti“ (Průcha a Veteška, 2012, s. 33 - 34).

Veteška, Vacínová a kol. (2011) upozorňují na vliv andragogických subdisciplín na výchovu, vzdělávání a péči o dospělé a seniory. Do aplikovaných subdisciplín jsou zahrnovány personální, speciální a sociální andragogika, oborové andragogické didaktiky. Mezi základní andragogické subdisciplíny patří: obecná andragogika, metodologie andragogiky, dějiny andragogiky, komparativní andragogika, andragogická didaktika a gerontagogika, která se vymezila na pomezí andragogiky a gerontologie.

Gerontologie je pojem, který pochází ze dvou řeckých slov „geron, gerontos“ a „logos“, neboli starý člověk a nauka – můžeme ji tedy charakterizovat jako nauku o starém člověku. Gerontologie je vědou interdisciplinární. Zabývá se souhrnem poznatků o stáří a starých lidech, zkoumá zákonitosti, příčiny a projevy stárnutí, problematiku života starých lidí a života ve stáří (Čevela, Kalvach, Čeladová, 2012).

Gerontologii dělíme do tří okruhů (Mühlpachr, 2004):

- gerontologie **experimentální** - zabývá se otázkami proč a jak živé organismy stárnou, je zaměřená na procesy biologického a psychologického stárnutí člověka,

- gerontologie **sociální** - zabývá se vzájemným vztahem starého člověka a společnosti, co tito lidé potřebují a jak stárnutí ovlivňuje společnost a její rozvoj, je zaměřená na prevenci a podílí se na tvorbě programů zdravého stárnutí a udržování praktické soběstačnosti,
- gerontologie **klinická** - zabývá se zvláštnostmi zdravotního stavu a chorob ve stáří a specifickými aspekty léčby starých lidí, v užším slova smyslu můžeme hovořit o **geriatrii**.

V užším slova smyslu je geriatrie specializační lékařský obor, který vychází z vnitřního lékařství a zabývá se kromě všeobecně interní problematiky i problémy rehabilitačními, neurologickými, psychiatrickými, ošetrovatelskými a propojením s primární péčí (praktický lékař, domácí ošetrovatelská péče) i sociálními službami (Mühlpachr, Staníček, 2001).

„V širším slova smyslu se zabývá zdravím a jeho udržováním ve stáří, zdravotními a medicínskými problémy seniorů včetně geriatrické křehkosti, zvláštností chorob, diagnostických a léčebných postupů a také uspořádáním, účelností, účinností a bezpečností zdravotnických systémů pro potřeby seniorské populace.“ (Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 65).

Jejím významným úkolem je především formulování funkčního zdraví a normy ve stáří.

Gerontopsychologie je vědní obor, který se zabývá stárnutím a stářím z hlediska individuálních zvláštností, řeší témata týkajících se generačních a inter generačních vztahů, psychických změn spojených s odchodem do důchodu, vývojem partnerských, manželských a rodinných vztahů, náplní volného času seniorů, schopností přizpůsobit se různým změnám atd. Podle Říčana (2004) psychologie stáří pojednává o tom, jakou péči a pomoc potřebují staří lidé, kterým ubývá tělesných i duševních sil, kteří trpí nemocemi, smyslovými defekty, samotnou a smutkem, strachem ze smrti atd.

Ve společnosti panuje mylná asociace spojená s pobíráním penze, a to - odchod do důchodu = přechod do stáří. Za osoby v důchodovém věku se totiž považují ti, kteří splňují podmínky stanovené v Zákoně č. 155/1995 sb., o důchodovém pojištění, konkrétně v paragrafech 29 – 32. Jedná se o osoby, které mají řádně zaplacené

důchodové pojištění a dosáhly zákonem stanoveného věku. Mají tak nárok na odchod do starobního důchodu a na pobírání penze. To ale neznamená, že v daný den opravdu v pracovním procesu skončí. Každý může pracovat do té doby, dokud mu to jeho fyzický i psychický stav dovolí. Věk, ve kterém se odchází do starobního důchodu v České republice, je v současné době pro muže a ženy odlišný. Tato skutečnost se díky důchodové reformě postupně změní. Ženy budou nastupovat do starobního důchodu ve stejném věku jako muži, a to i bez ohledu na to, kolik za svůj život vychovaly děti.

Často bývá společností odchod do důchodu člověka vnímáno, jako přechod jedince do stáří. Jak uvádí Haškovcová (2010) rozdíl mezi přechodem do důchodu a skutečným stářím může u některého jedince být až devatenáct let. V této oblasti se věk stává opravdu orientačním číslem, lidé jsou v tomto velmi individuální, vždy záleží na jejich psychických a fyzických dispozicích. Není tedy možné jedince začlenit do kategorie penzisty a tím ho vyloučit z pracovního trhu a to pouze na základě dosaženého určitého věku. Při odchodu do důchodu náhle vzniká možnost svobodného rozhodnutí o volném čase. Lidé si často neumí sestavit naplňující denní, týdenní natož pak měsíční program. Najednou nevědí co s volným časem a s náplní vlastního života.

Pro jedince může odchod ze zaměstnání znamenat ztrátu životní náplně, sociálních kontaktů, některých sociálních rolí, ale i společenského uznání. Životní program člověka v penzi musí vycházet z potřeb být prospěšný, mít zázemí materiální, finanční a mít dostatek potřebného zdraví a citů (Haškovcová, 2010).

K novějším jevům můžeme zařadit pojem **Ageismus**. Poprvé byl použit americkým psychiatrem Robertem Butlerem v deníku Washington Post, kde Butler rozvíjel své myšlenky na téma segregační bytové politiky. V 1979 je pojem ageismus poprvé začleněn do slovníku The American Heritage Dictionary of the English Language. Můžeme jej překládat jako společenský předsudek vůči stáří (Tošnerová, 2002). Ageismus chápeme jako hrubou věkovou diskriminaci starých lidí. Projevy mohou mít různé formy – od neslušného chování, přes nerespektování a ponižování, až po fyzické napadání apod. (Kalvach, Onderková, 2006).

3.2 Funkce gerontagogiky

Podle Bočkové (2000) existují dva pohledy na funkce gerontagogiky, potažmo funkce vzdělávání seniorů:

- a) přínos vzdělávání **pro seniory**, což může být například navozování, stimulace a udržování vývojového potenciálu člověka v seniorském věku, zdroj pocitu životního optimismu či prostředek obohacování života seniorů;
- b) přínos ve vztahu seniorů a **společnosti**, což je například společenská podpora života ve stáří, pozitivní prvek při utváření názoru společnosti na stáří nebo integrující prvek mezigeneračního pochopení.

Jiné dělení funkcí gerontagogiky nalezneme u Čornaničové (1996, s. 63):

„a. Podle základního zaměření vzdělávacích aktivit:

- **vzdělávací** = získání informací, poznatků,
- **kulturně - kultivační** = rozvíjení osobnosti člověka,
- **sociálně - psychologické** = předcházení, oddalování a přizpůsobování se omezením vyplývajícím ze stárnutí.

b. Podle specifického cíle vzdělávacích aktivit:

- **preventivní** = pozitivní ovlivnění průběhu stárnutí, pokud jsou vykonané s předstihem,
- **anticipační** = připravenost na budoucí změny,
- **rehabilitační** = udržování fyzických a duševních sil,
- **adaptační** = přizpůsobování se prostředí,
- *dále potom **posilovací, komunikační, kompenzační, aktivizační, relaxační a kultivační.***

Za nejvýznamnější je považována posilovací funkce. Ta přispívá k rozvoji zájmů, potřeb a schopností lidí v postproduktivním věku, k podpoře jejich aktivity, ke kultivaci

jejich zájmů a potřeb. Podle charakteru působení bychom tuto funkci měli označovat jako **stimulační, příp. kultivační**.

3.3 Terminologické hledisko gerontagogiky

Slovo **gerontagogika** je složeno ze dvou řeckých slov - gerón = stařec a agogé = vést někoho. Název této vědní disciplíny není ustálen a v domácí i zahraniční literatuře se můžeme setkat s různou modifikací tohoto názvu. Ve starší literatuře se setkáme s takzvanou **gerontopedagogikou** (E. Livečka), na Slovensku bývá používán pojem **geragogika** (Š. Švec, R. Čornaničová). V českém prostředí je nejčastěji používán pojem **gerontagogika** (M. Beneš, D. Hromková). V anglicky hovořících zemích se obvykle setkáváme s termínem **Eldery Education** nebo **Eldergogy**, v německy mluvících státech je to pojem Die **Gerontagogik**. (Petříková a Čornaničová, 2004)

Rozpor v názvosloví nalezneme i například u Průchy a Vetešky (2012, s. 277), kteří definují tuto andragogickou subdisciplínu takto: „*Subdisciplínu najdeme v českém a slovenském prostředí pod názvy gerontopedagogika, geragogika a gerontagogika (...)*“.

3.4 Vznik gerontagogiky jako vědní disciplíny

Tento proces není jednoznačně určen. Gerontagogika se nevyvíjela jako věda o výchově jako například pedagogika, ale spíše jako aplikovaná disciplína vznikla z potřeby praxe. Všechny známky vzniku této disciplíny jsou spojeny s realizací praktických činností, které vyplynuly jako odpovědi na specifické otázky v této problematice. Jedním z průkopníků základních myšlenek o vzdělávání seniorů je sociolog a profesor mezinárodního práva P. Vellas, který v roce 1973 založil 1. Univerzitu třetího věku.

Systematický rozvoj gerontagogiky byl velice pozvolný. V počátcích svého vzniku se tato disciplína úzce specifikuje především na řešení klíčových otázek spolupráce se seniory v období vlastního stáří. Inspirativní myšlenky o stáří nalezneme třeba i u Senecy, Cicera nebo v Bibli. Historickým skvostem a velmi hezkou obhajobou stáří je

spis Cicera: „*Cato starší o stáří*“. Úvahy o stáří nalezneme i u J. A. Komenského ve spise „*Pampedia*“, či u německého lékaře Hufelenda, který vydal již v roce 1976 dílo „*Umění prodloužit lidský život*“. V českém prostředí se rozvíjí spíše gerontologie a geriatrie, ale již v roce 1979 vydává E. Livečka dílo „*Úvod do gerontopedagogiky*“. V 80. letech se vzdělávání seniorů ve vyspělých ekonomických státech stává součástí kulturně osvětových institucí. Součástí tohoto trendu je přijetí důchodového věku jako výzvy, která může člověku otevřít nové možnosti. Rozšiřuje se nabídka vzdělávacích programů a hlavní pozornost je směřována na kvalitu života v senu. V 90. letech nabývá na významu spíše proseniorská edukace, která se snaží podpořit mezigenerační solidaritu.

3.5 Předmět gerontagogiky a její cílová skupina

Předmětem gerontagogiky, jak uvádí i Mülpachr a Staníček (2001) je studium a systematizace poznatků týkajících se široce chápané edukace v seniorském věku člověka. Zjednodušeně můžeme předmět gerontagogiky vymezit jako **proces vzdělávání ve stáří**.

Čornaničová (2007) dělí předmět gerontagogiky podle:

- a) generačně-cílové orientace edukačních aktivit;
- b) specializačních aspektů andragogiky pak předmět gerontagogiky

a) Podle generačně cílových okruhů můžeme předmět gerontagogiky a z něj vyplývající cílovou skupinu členit takto:

- **seniorská** edukace (cílovou skupinou je **senior**, respektive osoba v **postproduktivním věku**),
- **preseniorská** edukace (cílovou skupinou jsou osoby v **produktivním věku**),
- **proseniorská** edukace (cílovou skupinou jsou osoby v **preproduktivním věku**).

- **Seniorská edukace**

označovaná rovněž jako „vlastní edukace v seniorském věku“ představuje oblast zkoumání, kde účastníci jsou právě senioři. Za cíl je kladeno smysluplné využití volného času ve stáří, vedení k aktivnímu stáří a k uplatnění vlastních tvořivých schopností, aktivizace seniorů. Seniorská edukace pomáhá a umožňuje naplnění životních potřeb, pozitivně usměrňuje postoj k vlastnímu stáří. Aktéři jsou vnímáni jako osobnosti s odlišnými psychofyzilogickými vlastnostmi, danými sociálními rolemi a různými hodnotovými orientacemi.

- **Preseniorská edukace**

je orientovaná na skutečnou přípravu člověka na stáří, jako na přirozenou součást lidského života a na přeměnu životního stylu. Jako hlavní úkol si klade ulehčit adaptaci na biologické a psychosociální změny, které jsou přepokládány. Tato edukace by měla začít přibližně 5 let před dosažením důchodového věku a jejím cílem je dosažení sociálních jistot při přechodu do penze. Cílem je dlouholetý zdravý způsob života a adekvátní postoj k vlastnímu stárnutí.

- **Proseniorská edukace**

je určená různým generačním skupinám. Jejím cílem je dosažení mezigeneračního porozumění, prezentuje pohled na život, kde i stáří má vlastní hodnotu a konkrétní poslání. Posilňuje chápání vlastního stárnutí jako přirozeného a zákonitého jevu. Zaměřena je i na rodiny seniorů či personál v pobytových zařízeních. Konkrétní programy jsou orientovány na podporu udržení soběstačnosti, pomoc při řešení osobních, zdravotních, rodinných a dalších životních problémů (Čornaničová, 2007).

V **širším** pohledu je předmětem edukace veškerý vzdělávací proces o seniorech i se seniory.

Jako **cílovou skupinu** je v širším pohledu možné definovat **všechny osoby v jakémkoliv věku**, **užším** pohledu je to **senior ve všech fázích sénia**.

b) Z hlediska specializačních aspektů andragogiky pak předmět gerontagogiky zahrnuje:

- **kulturně-osvětovou** edukaci,
- **sociálně** zaměřené edukační programy pro seniory,

Kulturně osvětovou edukaci rozumíme veškeré zájmové vzdělávání, kulturní i umělecké činnosti, veškeré koníčky a zájmy seniorů, různé kroužky a aktivity, sportovní i relaxační činnosti. **Sociálně** zaměřené edukační programy pro seniory se orientují nejen na pomoc seniorům, ale i na jejich rodiny a spadají do této kategorie i programy a aktivity pro dobrovolníky i profesionální sociální pracovníky.

3.6 Gerontagogika v systému věd

Gerontagogiku můžeme řadit k vědám reálným, humanitním, společenským. Je řazena do věd o výchově a svým zaměřením na konkrétní cílovou skupinu seniorů náleží mezi gerontologické vědy. Ve vztahu k vědám o výchově poskytuje gerontagogice největší oporu andragogika, jelikož se zabývá procesem vzdělávání dospělých a senioři jsou významnou součástí dospělé populace. Primární místo je tedy v systému věd o výchově, především v andragogice (Čornaničová, 2007).

S vědními disciplínami o výchově má společný předmět – a sice edukaci a s gerontologií má společnou oblast zkoumání.

- **Vztah k dalším vědním disciplínám:**

Důležité poznatky o procesu stárnutí poskytují této andragogice subdisciplíně také další disciplíny, zejména filozofie, psychologie, sociologie, demografie, etika a jiné.

- **Filozofie** – především filozofie výchovy, sociální filozofie a antropologická filozofie jsou základem pro rozvoj gerontagogiky. Z oblasti zkoumání je to například reflektování kvality života a smrti, principy důstojného života apod.
- **Psychologie** – obohacuje gerontagogiku především díky vývojové psychologii, pedagogické psychologii a sociální psychologii. Z oblasti zkoumání je to například determinace psychického vývoje v seniorském věku, otázka

poznávacích funkcích v období sénia, schopnost vyrovnat se s mēnicími se životními podmínkami a jiné.

- **Sociologie** – gerontagogika je propojena především s obecnou sociologií a s demografickou sociologií. Z oblasti zkoumání je to například otázka věkové diskriminace (ageismu), zvládání sociálních rolí, otázky zabezpečení stáří a jiné.
- **Politologie** – ovlivňuje gerontagogiku především z hlediska politických a sociálních rozhodnutí týkající se seniorů.
- **Demografie** – je zdrojem především demografických analýz, statistik, slouží k přehledu demografického vývoje. Z oblasti zkoumání je zaměřena například na střední délku života, rozvrstvení věkových skupin obyvatelstva nebo očekávanou délku dožití.

3.7 Problémové okruhy gerontagogiky

- **Vymezení seniorů jako cílové skupiny**

Nelze jednoznačně definovat obecnou skupinu, neboť senioři jsou velmi odlišní svou zkušeností, svým psychickým i fyzickým stavem, mají odlišné osobnostní předpoklady, jiné zájmy apod. Univerzální technika či přístup nejsou, a je nezbytné, aby gerontagogika byla do značné míry individualizovaná podle aktuálních potřeb dané skupiny či jedince.

- **Hledání skrytých možností a rezerv seniorů**

Často dochází k zanedbání potenciálu seniorů z důvodu jejich věku, nehledě na to, co v sobě mohou skrývat. Je velmi důležité neustále vybízet k rozvoji i k hledání rezerv ve všech oblastech lidského života. Cesta k nalezení může být náročnější a složitější, nikoliv však nemožná.

- **Gerontagogika v kontextu historických a sociálně ekonomických souvislostech**

Gerontagogiku je nutné vnímat v kontextu souvislostí, je nezbytné provádět mezinárodní srovnávání, ale i porovnání vývojových trendů. Jako aplikovaná věda se neustále rozvíjí a budoucí směr není jednoznačně definován. V konzervativním prostředí by mohlo dojít k zastavení rozvoje vědy, čemuž je nutné předcházet.

- **Kvalifikace osob pečující o seniory**

Není jednoznačně nastavena úroveň kvalifikace osob pečující o seniory nejen ze vzdělávacího pohledu, ale také z hlediska emoční inteligence a sociálních kvalit. Zanedbání této oblasti může vést k problematickým stavům, kdy namísto pomoci může být seniorovi ublíženo, ať již záměrně či nezáměrně.

- **Kvalita versus kvantita nabízených služeb**

V současné době můžeme hovořit o „seniorském boomu“ – nabídka služeb pro seniory je velkolepá, existuje velmi mnoho institucí a velmi mnoho aktivních zařízení, která jsou zaměřena na seniory, nicméně jejich kvalita není srovnatelná. Je nutné dát si pozor na snahu některých podnikatelů o rychlý zisk na úkor kvality poskytovaných služeb.

4 STÁŘÍ A STÁRNUTÍ

V KONTEXTU MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ

Proces stárnutí je velmi individuální. Nelze jednoznačně definovat veškeré zákonitosti stáří a přístupy k této problematice se různí. Na tomto místě budou definovány obecně platné myšlenky. Stáří je objektivní realitou, která by v 21. století měla být delší, svobodnější, sociálně i osobnostně produktivnější než v minulosti (Čevela a kol., 2012).

4.1 Stáří

Mühlpachr (2004) definuje stáří jako pojem, pod kterým obecně chápeme pozdní (poslední) fáze ontogeneze přirozeného průběhu lidského života. Jako důsledek a projev geneticky podmíněných involučních procesů je také ovlivňováno dalšími faktory (chorobami, životním způsobem a životními podmínkami). Spojeno je i s množstvím sociálních změn (odchod dětí, odchod ze stálého zaměstnání a jiné změny sociálních rolí). Veškeré změny, ať již příčinné či následné, se navzájem prolínají, ačkoliv mnohé z nich jsou protikladné.

Sociologický slovník (Jandourek, 2001) vymezuje stáří jako fázi životního cyklu, jenž nastane převážně po skončení aktivní ekonomické činnosti a je doprovázena fyzickými a duševními změnami. Není definovatelná pouze věkem, protože individuální rozdíly mezi jedinci jsou velmi výrazné. Stáří je obecně vnímáno společně se sníženou schopností adaptace, narůstající sociální izolovaností a postupnou ztrátou rodinných příslušníků, přátel a spolupracovníků.

Pacovský (1990) uvádí, že stáří je samozřejmou a poslední etapou ontogenetického vývoje. Má své specifické (biologické) znaky, které ho odlišují od předcházejících etap. Stáří i stárnutí jsou geneticky determinovány a vedeny druhově specifickým časovým zákonem. Podléhají formativnímu působení prostředí. Změny, které vznikají při fyziologickém stárnutí, jsou neměnné, neopakují se a mají převážně regresivní charakter.

Langmeier a Krejčířová (1998) stáří chápou jako období po 65. roce života, kdy lidský organismus slábne, je náchylnější k chorobám a úrazům a vnitřní prožívání směřuje k introverzi a melancholii.

Dylevský a Trojan (1990) se domnívají, že neexistuje jednoznačná definice stárnutí, že se tento pojem pouze vymezuje jeho příznaky - ubýváním fyzických i psychických sil, zpomalováním dějů v organismu, změnami v orgánech, vrásčením kůže, šednoucimi vlasy, snížením ostrosti smyslů, větší náchylností k chorobám, počtem prožitých roků.

- **Fenotyp stáří**

Fenotypem stáří rozumíme tělesné projevy a změny, jimiž se staří lidé odlišují od mladších. Projevy jsou však velmi individuální. Novější a mladší generace stárnou v čím dál lepší tělesné kondici i v lepším zdravotním stavu (Kalvach a kol., 2004).

Fenotyp stáří je dán několika **faktory**, které jsou různě u konkrétního člověka vyjádřené a ovlivnitelné (Kalvach a kol., 2004):

- genotyp (včetně dispozice k dlouhověkosti) a biologická involuce, značná genetická determinace,
- projevy a důsledky chorob, úrazů, nemocí - jejich kombinací a vliv farmakoterapie,
- důsledky životního stylu, především pohybová a mentální aktivita a správné stravování,
- vlivy prostředí fyzikálního i sociálního,
- psychický stav, schopnost adaptace na stáří, motivace.

Velmi důležitou informací je fakt, že kromě biologické determinace jsou všechny ostatní faktory pozitivně (ale i negativně) ovlivnitelné. Při negativních podmínkách může u seniora docházet k multimorbiditě, dekonkci a svalové atrofii z inaktivity, obezité, malnutrici či chudobě.

4.1.1 Vymezení věků a periodizace stáří

Stáří nejčastěji dělíme na kalendářní, biologické a sociální (Čevela a kol. 2012).

- **Kalendářní (chronologické) stáří**

Kalendářní stáří je stanoveno dosažením určitého věku, od něhož se obvykle nápadněji projevují přirozené změny stárnutí. Počítá se velmi jednoduše, a sice ode dne narození. Výhodou chronologického vymezení stáří je jednoznačnost, jednoduchost a snadné porovnání. Nicméně jedná se o obecné, schematické naznačení časových posunů, jemuž se někteří jedinci mohou významně vymykat.

Periodizace kalendářního stáří

Pro kalendářní (chronologické) stáří je často používána jednotná **periodizace**, která může být prakticky dobře využitelná, nepřehlíží periodizace k významným ontogenetickým rozdílům mezi muži a ženami. Důležitost periodizace spočívá v získání orientačního odhadu potřeb, rizik a nároků osob určitého věku.

Zajímavý pohled do historie nabízí Smékal (2005), který připomíná toto dělení:

Podle **Pythagorase**, který přirovnával lidský život ke čtyřem ročním obdobím:

- utváření (do 20 let) - jaro,
- mládí (do 40 let) - léto,
- rozkvět sil (do 60 let)- podzim,
- stáří (60 +) - zima.

Číňané dělili životní etapy na:

- mládí (do 20 let),
- věk uzavírání manželství (do 30 let),
- věk plnění společenských povinností (do 40 let),
- věk poznávání vlastních omylů (do 50 let),
- poslední možnost tvůrčího života (do 60 let),
- věk moudrosti (do 70 let)
- stáří.

Patnáctileté členění dospělosti, odpovídající doporučení komise expertů

Světové zdravotnické organizace, uvádí v české literatuře Příhoda (1974):

- 15 - 29 postpubescence a mecitma

- 30 - 44 adultium
- 45 - 59 interevium, střední věk
- 60 - 74 senescence, počínající stáří, vlastní stáří
- 90 a více patriarchium, dlouhověkost

V současnosti se nejčastěji uplatňuje následující členění:

- 65 - 74 **mladé stáří** (problematika odchodu do důchodu, volného času, aktivit, seberealizace)
- 75 - 84 **staré stáří** (změny funkčních zdatností, specifická medicínská problematika, atypický průběh chorob)
- 85 a více **velmi staré stáří** (problematika soběstačnosti a schopnosti se zabezpečit).

Z uvedených kategorizací vyplývá jeden výrazný jev, a sice že kritický ontogenetický bod je věk kolem 75 let.

4.1.2 Biologické aspekty stáří

Biologické stáří je teoretické označení vzniklé míry involučních změn (atrofie, změny regulačních a adaptačních mechanismů, ...). Involuční změny jsou spojeny s chorobami, které se obvykle vyskytují převážně ve vyšším věku (např. ateroskleróza). Pokusy o určení biologického stáří, které by bylo výstižnější než kalendářní věk konkrétního člověka, se nezdařily a tak se určování biologického stáří nepoužívá. Stále tak chybí dokázání platnosti zjevné skutečnosti, že lidé stejného kalendářního věku se významně liší mírou involučních změn i funkčními zdatnostmi. Zjednodušeně můžeme biologický věk označit jako věk našich orgánů a naší fyzické kondice.

Příčiny rozdílů v rychlosti stárnutí nebyly doposud zcela uspokojivě vysvětleny, nicméně teorií a hypotéz je opravdu mnoho. Gerontologové se řadu let snaží vyjádřit konkrétním souhrnným ukazatelem biologické stáří organismu. Mezi nejznámější teorie patří:

- **Teorie rozštěpu buněk** – omezená funkce dělení a růstu buněk je zapříčiněna tzv. teplomerou - poslední částí jednoho z chromozomů. Skládá se z určitých

částí a při každém rozdělení buňky jedna část teploty odumře. Jakmile se vypotřebuje poslední segment, nastává proces zániku buňky (Kubešová, 2005).

- **Teorie volných radikálů** věří, že existuje pouze jediná příčina stárnutí, vymezena genetickými faktory a prostředím. Reakce volných radikálů má roli ve stárnutí a při nemocech (Mühlpachr, 2004).
- **Teorie účinku kyslíku** – tato teorie se postupně vyvíjela od 50. let 20. století. Kyslík, který je přidáván do různých kosmetických přípravků (okysličovadel) zamezuje stárnutí kůže. Tato teorie je založena na tom, že zvýšení obsahu kyslíku v buňkách těla živočichů prodlužuje jejich životaschopnost a oddaluje stáří (Mühlpachr, 2004).
- **Lipofuscinová teorie** byla popsána v 70. letech 20. století. Je založena na myšlence, že existuje vnitřní příčina, která způsobuje stárnutí, a to lipofuscin, tzv. pigment stáří. Přestože je lipofuscin znám již přes 250 let, jeho exaktní analýza dosud nebyla provedena. Zajímavé je, že u zemřelých lidí je obsažen ve všech tkáních (hlavně v srdci a v centrální nervové soustavě), (Mühlpachr, 2004).
- **Další teorie** jsou vymezovány od pozorování způsobu života: například do spojitosti s dlouhověkostí bývá dáván život ve **vysokohorských podmínkách**. Z osob, žijících v nadmořské výšce 700 m, se věku 90 let dožije cca 13 lidí z 10 000. Oproti tomu osob, žijících v nadmořské výšce 2 000 m, se tohoto věku dožije 24 z 10 000. Jiné teorie jsou odvozovány od **stravy**. Výpovědi jubilantů se však v otázce životosprávy odlišují. Někteří žijí asketickým životem, upřednostňují makrobiotickou stravu, jiní si ke snídani dávají chléb se špekem a jako recept na dlouhověkost uvádí 3x denně slivovici. Mnoho lidí spatřuje možnost prodloužení života v **tělesné aktivitě**. Odborné výzkumy však tuto hypotézu nepotvrdily (Mühlpachr, 2004).

Přední český geriatr **F. Tvaroh** vymezuje rozdíly mezi věkem kalendářním a biologickým jako značné. Biologický věk není možné přesně vymezit, kalendářní je stanoven jasně datem narození. Biologický věk je možné chápat jako souhrn různých příznaků, podle nichž lze ohodnotit celkovou zdatnost jedince, ale jedná se pouze o

subjektivní příznaky, oproti objektivním znakům stáří, které mohou být dlouhou dobu skryty (Baštecký a kol., 1994).

Jedním z biologických aspektů je **dlohověkost**. Psychologický slovník označuje dlouhověkost obdobím lidského života nad devadesát let (Hartl, 1993). Relativně úspěšnou snahu o dlouhověkost podporuje zejména vývoj medicíny a aktivní přístup ke stáří a k životu. Z historického hlediska je dlouhověkost považována za jistou formu vítězství člověka, resp. lékařství nad přírodou.

4.1.3 Sociální aspekty stáří

Sociální stáří je období určené sestavou sociálních změn a naplněním určitých kritérií – obvykle dosažení věku, v němž je připsán nárok na odchod do starobního důchodu. **Sociální stáří je vymezeno změnami rolí, životního stylu i ekonomického zajištění.** Stáří je v tomto smyslu posuzováno jako sociální událost (Mühlpachr, 2005).

V souvislosti se sociálním stářím lze vymezit sociální periodizaci života jedince, která člení lidský život do 3 eventuálně 4 velkých období, tzv. věků. Tato koncepce, která se objevila i v některých zažitých označeních může být pro jednoduchost do jisté míry zavádějící.

- **První věk** je označován jako předproduktivní. Vyznačuje dobu dětství a mládí, charakterizované růstem, vývojem, vzděláváním, profesní přípravou, získáváním zkušeností a znalostí.
- **Druhý věk** je produktivní. Etapy dospělosti, biologické (založení rodiny), sociální a především zaměstnanecké životní produktivity.
- **Třetí věk** je postproduktivní, který definuje obraz stáří nejen jako pokles zdatnosti a oddechu, ale především fáze za zenitem a bez tvořivé přínosnosti. To je však nebezpečný základ k podceňování, diskriminaci a minimalizaci potřeb v tomto období. Takový přístup k třetímu věku příliš zdůrazňuje pracovní, kolektivně produkční roli jedince a potlačuje hledisko

osobnostního rozkvětu. Na základě tohoto dělení vznikl také název univerzity „třetího věku“.

- **Čtvrtý věk** bývá také definován pro označení fáze závislosti. Toto označení je nemístné, vzniká totiž dojem, že nesoběstačnost je stejně zákonitá jako obecně přijímaná stádia předchozí. Tato idea je v rozporu s koncepcí úspěšného stárnutí.

- **Funkční věk**

Funkční věk koresponduje se skutečným funkčním potenciálem jedince (věk skutečný). Velmi často není shodný s věkem kalendářním (Hartl, 1993).

Funkční věk je dán souhrnem charakteristik biologických, psychologických a sociálních a vyjadřuje v podstatě míru soběstačnosti, sociální a psychické zdatnosti. *„Existují funkční kategorie starých lidí. Staří lidé tvoří velmi heterogenní populaci a zvláště z hlediska zdravotně-sociálních a komunitních služeb či nabídky aktivit je třeba si ujasňovat, do jaké funkční kategorie lze konkrétního seniora zařadit.“* (Kalvach a kol., 2008, s. 11).

Čevela a kol. (2012) vymezují seniory jako:

- elitní – kteří jsou schopni extrémních výkonů ve vysokém věku,
- zdatní – zvládají život v náročném prostředí včetně pohybu, práce i ostatních aktivit,
- nezávislí – jsou schopni zvládat běžné každodenní nároky, nižší je míra zdraví a funkčních rezerv,
- křehcí – kteří jsou v ohroženém stavu a potřebují časté intervence včetně tísňové péči,
- závislí – s nízkým potenciálem zdraví, vyžadující podporu jiných osob,
- zcela závislí – vyžadují trvalý dohled, většinou jsou trvale připoutáni na lůžko, často trpí syndromem demence, potřebují pečovatelskou službu
- umírající – vyžadují péči paliativní.

4.2 Stárnutí

Charakterizovat stárnutí je náročné, neboť existuje několik definic stárnutí, ale žádná z nich není zcela přesná (Mlýnková, 2011). Právě Mlýnková (2011) vymezuje stárnutí jako proces, při kterém v buňkách (tkáních, orgánech) probíhají degenerativní změny tvaru a funkcí buněk. Počátek změny je zahájen v různou dobu života jedince a vyvíjí se individuálním tempem. U některého jedince probíhají změny velmi rychle, u jiného jsou změny pomalejší. Rychlost procesu je geneticky determinována, zároveň je ovlivněna životním stylem, okolím, v němž člověk žije, prací, kterou vykonává, stresem aj.

Langmeier a Krejčířová (1998) definují stárnutí jako souhrn změn ve struktuře a funkcích organismu, které podmiňují jeho vyšší zranitelnost, pokles schopností a výkonnosti jedince. Tyto změny kulminují v terminálním stádiu a před smrtí.

Neuwirth (1995) popisuje stárnutí jako specifický, nezvratný a neopakovatelný biologický proces, který je obecný pro celou přírodu a jehož vývoj je nazýván životem.

Weber a kol. (2000) zmiňují, že stárnutí a stáří je na konci přirozeného vývoje každého jedince. Stárnutí vymezují jako proces, kdy počínají v jednotlivých orgánech degenerativní, morfologické a funkční změny. Počátek těchto změn je v různou dobu a pokračuje odlišnou rychlostí.

Kalvach a kol. (2004) popisují stárnutí jako přirozený a biologicky zákonitý proces, během něhož klesají adaptační schopnosti a zmenšují se funkční rezervy organismu. Začíná od početí, ale za pravé projevy stárnutí jsou považovány poklesy funkcí, které nastávají po dosažení sexuální zralosti

Pacovský (1990) charakterizuje stárnutí jako proces disociovaný, dezintegrovaný a asynchronní. V orgánech při tomto procesu probíhají degenerativní, morfologické a funkční změny.

Alan (1989) připomíná, že proces stárnutí je nutné rozlišovat ze dvou hledisek, z pohledu jedlivce a z pohledu populace:

U **jednotlivce** vnímáme stárnutí jako biologický proces (viz výše uvedené definice), kterým je organismus člověka pozměňován od narození do smrti. Stárnutí lidského organismu je proces permanentní a omládnutí možné není.

Stárnutí v demografickém smyslu se týká veškerého obyvatelstva a na rozdíl od jednotlivce může populace omládnout navýšením podílu mladých osob. Příčinou demografického stárnutí jsou změny v demografické reprodukci. Dochází ke změně počtu zastoupení předproduktivní a postproduktivní složky v populaci.

- **Teorie stárnutí** (Čevela a kol. 2012)

Teorie o procesu stárnutí můžeme rozdělit ze dvou hledisek na:

- a) teorie stochastické** – teorie, které předpokládají, že události a děje spojené s procesem stárnutí jsou převážně náhodné. S věkem přibývá poruch, chyb a opotřebenosti organismu. Smrt je nešťastnou náhodou, smrt stářím neexistuje.
- b) teorie nestochastické** – teorie, které předpokládají, že stárnutí je především geneticky předurčeno a naprogramováno. Smrt stářím existuje, je geneticky determinována.

4.3 Specifika seniorského věku

Seniorský věk má stejně jako každý jiný věk svá specifika a jedinečnosti. Nicméně období stáří je všeobecně chápáno spíše negativně a s obavami. Předpokládají se problémy, restrikce v důsledku ztráty samostatnosti, snížení mentálních funkcí, snížení kontaktů s okolním prostředím a pokles možnosti seberealizace. Negativní mýty o stáří vzbouzejí strach z ponížení či ze ztráty lidské důstojnosti. Tyto obavy nejsou odůvodněné, neboť při průběhu stárnutí automaticky nedochází k popsaným problémům. Závisí tedy na konkrétním průběhu stárnutí (Malíková, 2011).

Malíková (2011) vymezuje různé typy průběhu stárnutí:

stárnutí fyziologické – které probíhá přirozenou cestou, je standardní součástí života jedince. Jedná se o zákonitý vývoj ontogeneze, tj. evoluci jedince od oplození až po zánik.

stárnutí patologické - které se může projevovat několika různými způsoby. Jedná se např. o stárnutí předčasné či extrémně rychlé za krátký časový úsek.

stárnutí úspěšné (Mühlpachr, Staníček, 2001), kdy fyzický i funkční stav seniora je lepší než obvyklý průměr. Výsledkem není pouze celková soběstačnost, ale i žádoucí fyzická, psychická a sociální aktivita.

- **Změny v procesu stáří**

Změny v procesu stárnutí se odehrávají na úrovni tělesné, psychické i sociální. Jedná se o propojené celky (Venglářová, 2007).

Biologické (tělesné) změny

Biologickými aspekty stárnutí chápeme průběh typických tělesných změn ve stárnoucím organismu. Primárně dochází ke změně struktury (morfologie) a posléze ke změnám funkcí (zpomalení a úbytek). Základem fyzických změn je také opotřebenost orgánů, zpomalený metabolismus a pokles biologických adaptačních mechanismů (Gregor In: Jarošová, 2006).

Podle Venglářové (2007) můžeme řadit mezi tělesné změny změny vzhledu, úbytku svalové hmoty, změny v termoregulaci, činnosti smyslů, degenerativní změny smyslů, změny v trávení či vyprazdňování, změny při vylučování a změny sexuální aktivity.

Psychické změny

Změny psychiky se projevují zejména v kognitivních funkcích (vnímání, pozornost, paměť, představy, myšlení). Mnohdy dochází k poklesu adaptace na nové životní situace a podmínky. Snížená percepce smyslů způsobuje i strach a úzkost, přináší nejistotu. Často má tento stav za následek obavu seniorů vycházet ven či se setkávat s cizími lidmi. Především po dosažení 80 let se můžou objevovat poruchy paměti, rozhodovacích schopností a defekty osobnosti. Přibývá i duševních onemocnění. Starý člověk je senzibilnější, více emotivně prožívá (Klevetová a Dlabalová, 2008).

Kubešová (2005) zmiňuje, že slovní zásoba, schopnost komunikace a obecné pozornosti je neměnná. Zhoršuje se schopnost selektivní pozornosti, plynulé řeči, prostorové představivosti a logické analýzy. Osobnostní rysy zůstávají rovněž neměnné, některé se s přibývajícím věkem zvýrazní a propisují se do změn chování. Příkladem může být např. spořivost, která se ve vyšším věku stává až lakomstvím. U dominantních osob může nastat i despotická fáze.

- **Intelekt**

Stručně je možné konstatovat, že stárnutí přináší větší moudrost, nicméně zároveň menší důvtip a bystrost. Nejčastější zmiňovanou kladnou stránkou stáří jsou zkušenosti. V západní společnosti je starý muž spojován s pojmy jako moudrý stařec, filosof, světec či dokonce bůh. Paradoxně je pro stáří typická i představa pomalu myslícího a těžko chápajícího jedince. Počátkem 20. století panovala mezi psychology domněnka, že inteligence je ucelená vlastnost. V současnosti se vědci přiklánějí k vnímání inteligence jako třech navzájem se prolínajících schopností (verbální, numerická, zrakově prostorová), přičemž fluidní inteligence (důvtip) s věkem klesá, zatímco krystalická inteligence (moudrost) je téměř nezměněna (Stuart-Hamilton, 1999).

- **Paměť**

Jedním z nejtypičtějších znaků stáří je, že si staří lidé pamatují, co se stalo v den před jejich 21. narozeninami, ale nepamatují si, že tuto historku během dne již dvakrát vyprávěli. Paměť není homogenní vlastnost a ve stáří je nejvýraznější úpadek pouze jednotlivých funkcí paměti. Nejvíce postižena bývá paměť krátkodobá a schopnost zapamatování si jmen, názvů a čísel. Postižená je také epizodická paměť, což znamená, že starší člověk si hůře pamatuje nedávné děje (například co kam položil či kam zrovna šel). Naproti tomu se nehorší a naopak může být zlepšena paměť dlouhodobá a sémantická. Kvalita paměti je velmi individuální faktor, který ovlivňuje intelekt, emocionální stav, vzdělání, slovní zásoba a jiné. Zhoršení schopnosti pamatovat si lze do určité míry kompenzovat různými mnemotechnickými pomůckami nebo například pořízením si zápisníku (Stuart-Hamilton, 1999).

- **Pozornost**

Křivohlavý a Kaczmarczyk (1995, s. 31) definují pozornost jako: „*selektivní orientaci na konkrétní výsek podnětů sensorického pole či vnitřního duševního dění. Je to nespecifický duševní proces, který je součástí všech ostatních duševních procesů*“.

Hartl (1993) rozděluje pozornost na záměrnou (úmyslné zaměření pozornosti), která má za cíl vyřešit úkol či dojít k vytčenému cíli, a nezáměrnou (bezděčně, pasivní zaměřené pozornosti), která je nezávislá na úmyslu člověka.

Kvalita pozornosti – její intenzita, stabilita a rozsah – je vymezena dispozičně, vývojově i cvikem (Kubešová, 2005). Stáří ovlivňuje pozornost hned na několika úrovních. Například koncentrace (intenzita) je závislá na unavitelnosti, a to i přes velký význam pozorovaného objektu pro pozorovatele. Délka soustředění je odvislá od dispozic a motivace a potřebného rozsahu pozornosti. Ve stáří například odkládáme poutavou knihu z důvodu nesoustředěnosti dříve, než v mládí. Zvýšená obezřetnost je pak na místě při náročných úkolech, jako je například řízení motorového vozidla. Pro předcházení komplikací je vhodné stanovit si denní režim tak, abychom náročnější úkoly na pozornost řešili po ránu, kdy je mozek ještě svěží a později věnovali pozornost rutinnějším aktivitám.

- **Charakter**

Stuart-Hamilton (1999) vymezuje charakter člověka jako základní kámen osobnosti a komplex vlastností, které ho utvářejí. Jedním z nejznámějších dělení charakteru je Eysenckovo rozlišování extroverze/introverze, neurotismu/psychoticismu. Všechny tyto složky se v průběhu života proměňují a na změnu má vliv i pohlaví člověka. Psychoticismus s rostoucím věkem klesá, a to mnohem rychleji u mužů než u žen. Tendence k introverzi u starších lidí predikují menší výkyvy nálad a vnitřní klid. Tato vyrovnanost a stálost bývá často zaměňována s apatií a strnulostí, ke které ve stáří také dochází.

Sociální změny

Venglářová (2007) vymezuje jako nejvýznamnější sociální změny pro stáří odchod do penze, změnu životního stylu, stěhování, osamělost, finanční potíže a ztrátu blízkých osob. Jarošová (2006) doplňuje, že odchod do důchodu výrazně mění sociální roli seniora a je spojen s výrazným ekonomickým omezením života jedince. Dalším důsledkem může být ztráta životního programu, nadbytek volného času a izolace. Prevencí těchto jevů jsou především kvalitní mezilidské vztahy a funkční rodina seniora.

4.4 Kvalita života ve stáří

Jarošová (2006) zmiňuje, že přístup jedince k vlastnímu stáří je odvislý od povahových rysů a osobnosti člověka. Očekávání a pocity od této životní etapy se různí.

Haškovcová (In Malíková, 2011) vymezuje pět oblastí podle typu **reakce na stáří**:

- **Reakce konstruktivní** – postoj soběstačného jedince, který akceptuje vlastní stárnutí včetně všech projevů. V rámci podpory soběstačnosti je udržována tělesná kondice, přístup je optimistický, má smysl pro humor a je z něj znát radost ze života. S okolím se snaží udržovat kvalitní vztahy a snaží se o udržení duševní rovnováhy.
- **Reakce závislosti** – k této reakci dochází převážně u jedinců, kteří mají po celou dobu svého života spíše pasivní přístup. Značné je zde spoléhání se na druhé a očekávání péče od jiných. Pro okolí se mohou jevit jako osoby, které své problémy neúměrně zveličují.
- **Obranná reakce** – Obranná reakce je typická pro osoby, které svůj věk a stáří popírají, a nechtějí se s ním smířit. Nejčastější obranná cesta je oddalování odchodu do penze za každou cenu a snaha o udržení jak společenského, tak pracovního postavení. Jsou to osoby zvyklé tvrdě pracovat, často ve vysokých funkcích.

- **Reakce nepřátelství** – Ze strachu vyvolává tento typ osob neshody a problémy všude, kde to jen lze. Je jim vlastní svalování viny na druhé, agresivita, zlost, mrzutost a nespokojenost. Často tento typ osob žije osaměle, neboť se jim okolí i vlastní rodina vyhýbá.
- **Reakce sebe nenávisť** – dochází k obviňování vlastní osoby ze svých nezdarů, senior se nemá rád a bagatelizuje svůj život. Cítí se provinile, osaměle a nemá zájem na společenském dění. V takové situaci je nutné zvýšit vnitřní motivaci a zahrnout danou osobu pozitivními myšlenkami.

Reakce se v průběhu stáří mohou proměňovat nebo kombinovat, vždy záleží na každém jedinci. Reakce velmi souvisí s celkovým přístupem k životu i v předešlých obdobích.

Adaptace, nejen na stáří, je součástí základních vlastností lidské psychiky a pomáhá člověku zvládat náročné situace (Venglářová, 2007). Vlastní adaptace jedince je odvislá od osobnosti člověka, ale také nabytých zkušeností a životní filozofie (Mlýnková, 2011).

Čím je člověk starší tím je schopnost adaptace na změnu pomalejší a proto je velmi důležité změny ve stáří, pokud to lze, plánovat postupně a pomalu. Důležité je nelpět na aktivitách, na které již síly nestačí. Statečně akceptovat omezení a energii směřovat k jiným životním hodnotám (Klevertová, Dláblová, 2008).

Příprava na stáří není pouze adaptací nebo reakcí na nově vzniklé podmínky, nýbrž také dlouhodobý proces, který by měl začít od brzkého věku člověka.

Křivohlavý (2011) uvádí, že příprava na stáří by měla obsahovat snahu:

- **minimalizovat** hromadění **negativních** vlivů,
- **posilovat pozitivně** působící vlivy.

Bradská (In Křivohlavý, 2011) vymezuje čtyři etapy přípravy na stáří:

- **permanentní příprava** – zůstává po celý život člověka,
- **přeladování** – v období přechodu mezi 40 do 60 let,

- **akutní příprava** – přibližně 5 let před nástupem do penze.

Polachová (In Mlýnková, 2011) a Mühlpachr a Staníček (2001) rozdělují přípravu na stáří do 3 základních časových období:

- **Příprava dlouhodobá** – správně by měla začínat již v období dětství, kdy se děti učí úctě ke stáří a vštěpují si správné formy chování k seniorům. Největší informace o chování vůči seniorům získává dítě podle vzoru rodičů - tím, jak se chovají k vlastním rodičům, jak o nich mluví, jak s nimi komunikují. Příkladem může být i vlastní řešení péče o seniory v rodině a postoj k situaci.
- **Příprava středně dobá** – jedná se o vlastní přípravu jedince ve středním věku. Člověk by se měl začít zajímat o to, co s ním bude, kde bude, z čeho bude žít apod. Důležitá je i otázka životosprávy, cvičení, kontaktů s přáteli.
- **Příprava krátkodobá** – se orientuje na období zhruba tři roky před odchodem do penze. Zaměřena by měla být na praktickou stránku věci, jako je např. úprava obydlí, výměna opotřebovaných elektrospotřebičů, rekonstrukce vany na sprchový kout aj. Senior by se měl zaměřit i na oblast volnočasových aktivit, aby věděl, jak vyplnit získaný volný čas.

• Úspěšné stáří

Prostřednictvím pozitivní psychologie se snažíme nahlížet na proces stárnutí kladným pohledem a snažíme se vyzdvihnout to dobré, co nám toto období přináší. Umění stárnout se opírá o fakt, že se člověk naučí přijmout krásu tohoto období i s jeho odvrácenou tváří. Zestárnout úspěšně a šťastně je velké umění (Grún, 2009).

Švancara (1983) vymezuje 5 postupů a rad, jak úspěšně zestárnout:

- Vyhliídka do budoucna – každý senior by měl mít na co nebo na koho se těšit, pro něco nebo někoho žít. Zvážit, v čem se chce angažovat, jaké činnosti bude vyhledávat, s kým se bude i nadále rád stýkat.

- Snažit se o pohyblivost – s přibývajícím věkem je stále obtížnější zůstat nejen fyzicky, ale i duševně pružnými. Doporučuje se proto aktivita ve všech směrech – přiměřená tělesná cvičení, trénink paměti, vyhledávání nových podnětů a další.
- Pěstovat předvídatost – životní zážitky a praxe umožňují prozíravost. Moudrý senior se nenechá zaskočit, ví, co asi stárání obnáší, že vedle krásných věcí mohou přijít také ty nepříjemné.
- Pochopení pro jiné – starší lidé většinou předpokládají, že je jiní budou chápat a rozumět jejich potřebám. Oni sami však se častokrát jen málo snaží o pochopení těch druhých. Zejména v úzké rodině by se mělo posilovat porozumění, aby nedocházelo k mezigeneračním problémům, které sociologové ještě ve větší míře předpovídají do budoucna.
- Radovat se – úspěšný proces stárnutí musí být také provázán s možností a prostorem pro potěšení a schopností dělat si radost. Za původce radosti nebo pocitu štěstí považuje každý člověk něco jiného, může to být setkání s přáteli, oblíbený koníček, práce na nějakém výrobku a jeho ocenění, práce na zahradě, kutilství a podobně (In: Haškovcová, 2010).

Zralý a moudrý člověk se projevuje jako spokojená osobnost, která je vděčná za to, co život přinesl. Vyzrálý a moudrý člověk umí nejenom vymezit svá přání a tužby, ale také se těšit z každodenních maličkostí a očekávat příjemné. Umí přiznat svou chybu a omluvit se za ní, používá zdravý rozum a umí odmítnout to, co nechce. Bývá kritický k sobě, ale umí být i prospěšný a velkorysý. Je schopen důvěry, sám se otevřít i zachovat tajemství. Sám sebe nepodceňuje, ale také nepřeceňuje. Potkat moudrého člověka je dar. Být moudrým člověkem znamená i být vděčný. Vděčnost je považována za něco pozitivního, aktivizujícího, za původ radosti a harmonie. Lidé se s vděčností nerodí, nicméně se mohou vděčnými stát. Vhodná jsou cvičení každodenní mysli – například představit si před usnutím, co pěkného se přes den stalo a poděkovat za to. S pocitem vděku a spokojenosti se stárání stává úspěšnějším a plnohodnotnějším obdobím života (Wolf, 2011).

- **Pozitiva seniorského věku**

Ačkoliv se může jevit, že období důchodu přináší spíše pouze samá negativa, v žádném případě tomu tak není. Je třeba se na období stáří dívat z jiného pohledu než jako na období plné nemocí, úbytku fyzických sil či chudoby. Patrně jednou z největších výhod stáří je velké množství volna. Lidé se najednou ocitnou v situaci, kdy nemusí plnit žádné pracovní povinnosti a nabízí se jim možnost nakládat se svým volným časem zcela podle sebe, podle svých přání. Velké množství času mnoho seniorů využívá k tomu, že se věnují svým oblíbeným zálibám a koníčkům, na které v období před odchodem do důchodu nezbývalo tolik času. Případně se seniorům naskýtá možnost vyzkoušet něco úplně nového, co dříve nevyzkoušeli. Lidem v postproduktivním věku tak nastává období, které mohou plně využít ke své seberealizaci v nejrůznějších směrech. Jak již bylo řečeno, k takovým zájmům může patřit i vzdělávání, které bývá u seniorů čím dál oblíbenější. Je tomu tak patrně i proto, že se říká, že ve vyšším věku stoupá zájem o všeobecnou informovanost a rozhled. Vzdělávání nabízí seniorům možnost prohlubovat jejich dosavadní znalosti, případně získávat úplně nové. Nabízí se možnost věnovat se oborům, které je během života zajímaly, ale z různých důvodů neměli možnost se jim věnovat. Senioři se uchylují buď k samostudiu či se mohou rozhodnout pro některou formální instituci, např. mohou navštěvovat výše zmíněné univerzity třetího věku. Neméně časté a oblíbené je také navštěvování speciálně zaměřených kurzů, kde se senioři učí praktickým dovednostem. Mezi takové speciálně zaměřené kurzy patří např. kurzy práce s počítačem.

Přestože stáří není obdobím, kdy by byli lidé na vrcholu svých fyzických sil, neznamená to, že musejí přestat s veškerými pohybovými aktivitami, zvláště pokud to jejich fyzická zdatnost dovoluje. Za zmínku stojí rovněž fakt, že *„generace populační exploze z 50. let je generací zdravější, více aktivní a produktivnější než generace předcházející“* (Obůrková, online, cit. 2013-09-12).

I v rámci pohybových činností se seniorům nabízí možnost začít s novými aktivitami, které během života nevyzkoušeli. Senioři se zpravidla věnují lehčím sportům (oblíbené je např. plavání), tanci či velmi oblíbené turistice. Ono cestování také čím dál více nabývá na svém významu. Pro seniory se pořádá velké množství zájezdů za zvýhodněných podmínek, čímž seniory cestovní kanceláře lákají podívat se do míst, která se jim za svůj život ještě nepodařilo navštívit. Tyto zájmové činnosti navíc plní

důležitou socializační roli - osoby v postproduktivním věku mají možnost setkávat se s lidmi v obdobném věku a tím omezují nepříjemné pocity samoty, kterými mnoho z nich trpí. Navíc, co se týče pohybových aktivit, udržování fyzické kondice může působit pozitivněji v oblasti kondice duševní.

V oblasti zájmových činností je navíc pro seniory příznivé, že spoustu aktivit mohou provozovat, aniž by to pro ně bylo výrazně finančně náročné. Vstupy do muzeí, galerií, divadel, sportovních zařízení apod. bývají pro seniory velmi výhodné. S nejrůznějšími výhodami pro tuto skupinu občanů se setkáváme dnes a denně. Koneckonců i jízdné po České republice není pro seniory drahé, zpravidla bývá zpoplatněno velmi nízcí, podobně jako u dětí. Navíc v hlavním městě mají senioři možnost jezdit od 65let v určitých pásmech zdarma a od 70 let zdarma dokonce ve všech pásmech Prahy.

Určitou výhodou seniorského věku je rovněž možnost se více a naplno věnovat své rodině, tedy nejen dětem, ale třeba i vnoučatům. V dřívějších dobách, kdy se do důchodu odcházelo mnohem dříve než v současné době, se prarodiče vnoučatům věnovali mnohem více. Ovšem vzhledem ke stávající situaci, kdy se odchod do důchodu stále posouvá, bývá skloubení pracovního a osobního života spíše komplikovanější. Pokud dříve svá vnoučata hlídali prarodiče, dnes jsou to spíše chůvy, které si rodiče z nedostatku času musejí najímat. Možná o to víc se potom prarodiče těší, že v období důchodu přejmou takovou roli, což jim mimochodem také napomáhá v pocitu důležitosti.

4.5 Péče o seniory v České republice

Prvotní zmínku o sociálních službách můžeme připisovat církevním sociálním službám, které začaly poskytovat kláštery a později farnosti. Až do počátku novověku převládala v našem společenství snaha o sociální vylučování osob, které se vymykaly obvyklým sociálním strukturám. Mezi tyto skupiny patřili nemajetní, žebráci, tuláci, duševně nemocní, cikáni, dlouhodobě nemocní, ale i osoby „nepříslušné“, tedy vyloučené z rodinných pout, z místních vazeb, z poddanosti církvi a vrchnosti. Se silící ústřední státní mocí zesiloval tlak panovníků na feudály, aby pečovali a starali se o své chudé a nemocné nevoľníky.

Ze světového pohledu byly první chudinské zákony vydány na přelomu 16. a 17. století královnou Alžbětou I., a to Kodex chudých a Chudinský zákoník. Tyto zákoníky nařizovaly obcím závazek napomáhat svým nemohoucím chudým. Jedná se o klíčový mezník ve vývoji obecné péče. Postupně se prostřednictvím státu začala tato péče rozšiřovat od nediferencovaných útulků pro chudé, staré, nemocné, opuštěné děti, tuláky apod., až po diferencovaná zařízení jako sirotčince, blázince, starobince nebo chudobince.

U nás byla veřejná chudinská péče legislativně modifikována až v polovině 19. století (Matoušek, 2007). V období před rokem '89 byla řízena sociální péče centrálně, stejně jako socialistický stát. V socialistickém systému nebyl dostatek odpovědnosti a nebyly zřejmé kompetence pro poskytování „veřejných sociálních služeb“. Systém určoval klienty, jejichž život se nacházel v rozporu se zájmy socialistické „reality“. Bylo obvyklé, že tyto osoby byly označeny stejnokroji a režim v některých zařízeních byl velmi tvrdý.

Během procesu transformace, který byl zahájen po roce 1989 spolu s obdobím demokracie, byla pomoc zaměřena především na kvalitu ubytování a prostředí, kvalitu služeb a možnost samostatného rozhodování. Přesto byl autokratický způsob řízení ponechán. Zlomový moment nastává v roce 2006, kdy byly přijaty Standarty kvality sociálních služeb v Zákoně č. 108/2006 sb. o sociálních službách (Matoušek, 2007).

5 SPOLEČENSKÝ A DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ V EVROPSKÉM KONTEXTU

5.1 Postavení seniorů ve společnosti

Postavení seniorů ve společnosti se neustále mění. Vyspělost společnosti můžeme posoudit dle toho, jak se dokáže postarat o své členy, kteří se nemohou aktivně podílet v rozvoji. Nejen v náboženství se setkáváme s rozdíly v postojích k seniorům, ale tento postoj je rovněž ovlivněn historickým vývojem a s ním souvisejícím zabezpečením potřebných občanů.

Za společnost lze dle Jandourka (2007) označit nejobecnější systém lidského soužití. Společnost může být interpretována jako pole, na němž dochází k bezohlednému zápasu jednotlivých členů a jedinci se vzájemně ovlivňují a interagují prostřednictvím sociálních vztahů. Tuto teorii nazýváme též sociálním darwinismem. Velmi známé je sociologické rozdělení Tonnisovi teorie na tradiční a moderní společnosti, kterou z pohledu protikladů popisuje její autor v díle „Gemeinschaft und Gesellschaft“. Základem obou společností jsou mezilidské vztahy.

Keller (2006) popisuje společnost jako sociální útvar, který je především založen na kladných a spontánních citových vazbách zdůrazňujících význam rodinného soužití. Vznik tradičního uspořádání je datován neolitem, kdy vznikají města, vzniká dělba práce a s tím souvisí rozvoj řemesel. Toto uspořádání je typické pro evropskou zemědělskou společnost, kdy ve velkých rodinách žilo vedle sebe několik generací a organizace obživy probíhala pouze v rámci domácností. Hovoříme-li o pospolitosti, máme na mysli zakořeněný hodnotový systém, který zájmy rodiny staví nad zájmy jednotlivce a kde je jakýkoli individualismus nepřípustný. Lidé tehdy převážně žili ve vesnicích, život byl založen na přímých stycích „tváří v tvář“ a tato sociální síť se řídila nepsanými normami. Lidé byli na sobě vzájemně závislí ve všech oblastech života. Každý člen sociálního útvaru vykonával svou práci dle svých schopností. Jednalo se o činnosti nezbytné k přežití rodiny. Senioři se těšili v té době úctě a společnost považovala za neúnosné a neomluvitelné, aby se rodina o své blízké příbuzné nepostarala. Tradiční mezigenerační solidarita v rodině byla pevně zakořeněna.

Rodinné vztahy a tedy i vztahy k seniorům probíhaly pod tlakem kolektivního vědomí, a pokud by člověk nežil v souladu s těmito normami, pociťovala by nejen rodina, ale i okolí (celá vesnice) přímé ohrožení fungování komunity.

Moderní společnost stojí svým uspořádáním a hodnotami na opačném pólu. Její vznik souvisí s průmyslovou revolucí. V důsledku rozvoje průmyslu se lidé stěhují do měst (urbanizace) a tradiční rodina začíná být roztržena.

Keller (2006) rovněž poukazuje na skutečnost, že moderní společnost je jakýsi konglomerát neosobních vazeb, kde hlavním motivem jednání je zisk jednotlivce. Přesun pracovních sil ze zemědělství do průmyslové výroby (industrializace) přetrvává tradiční rodinné vazby. Rodina již není při obstarávání prostředků k obživě soběstačná. Vztahy mezi lidmi přestávají být osobní a začínají být formální. Lidé se přestávají navzájem potřebovat a mravní povinnosti, kterými byli k sobě vázáni, přestávají hrát důležitou roli. Ve společnosti rovněž dochází v této souvislosti k oslabení vlivu církve.

Vznik moderní společnosti tedy souvisí s trhem, kdy člověk prodává svou pracovní sílu a je hnán touhou po zisku. Jelikož velké městské aglomerace postrádají dostatečnou sociální kontrolu, začíná se postavení seniorů zhoršovat. Mladá generace odchází často za pracovními příležitostmi do měst a nechává své rodiče na vesnici, aniž by je zabezpečila. K soužití více generací není buď dost podmínek, nebo chybí motivace. Byty v městech nejsou dostatečně prostorné a lidé, jejichž hlavním mottem se stává individualismus, se bez sociální kontroly svého okolí leckdy o své příbuzné nepostarají, neboť v prostředí velkoměst není, kdo by je soudil. Lidé jsou rovněž oproti svým předkům náročnější na prostor. Dříve žili lidé v jedné místnosti, ale dnes se zvyšují požadavky na životní prostor a klasické byty pro soužití několika generací nestačí.

Matoušek (2003) uvádí, že péče o starce byla v Řecku povinností jejich dětí, které jim měly zajistit důstojné stáří. Tato povinnost byla dokonce stanovena zákonem. Solidární pouta vázala člověka především k jeho rodině. Stát se sekundárně staral o své nemohoucí pouze ve vymezených případech – například o opuštěné vdovy po bojovnících. V Athénách mohl být ten, kdo se nestaral o své rodiče potrestán nejen peněžitou pokutou, ale dokonce hrozilo, že mu budou pozastavena i občanská práva. Athénský reformátor Solón zavedl povinnost rodičů starat se o své děti a naopak dětem ukládal povinnost starat se o své rodiče. V Delfách hrozilo za nedostatečnou

péči o přestárlé příbuzné i vězení. Sparta přes svůj negativní postoj k postiženým lidem (postižené děti nechávala usmrcovat) se starala o své vysloužilé vojáky. V Římě vznikaly státní zařízení tzv. invalidovny, které měly za úkol postarat se o válečné veterány a invalidy. Pomoc byla však poskytována pouze těm, kteří se neměli kam vrátit a nemohli vzhledem k věku či zranění pracovat. Rovněž se setkáváme s propracovaným tzv. klientským systémem, který na jedné straně požadoval od občanů věrnost a službu a na straně druhé pak pečoval v nezbytné míře o své nemohoucí. O své členy pečovaly i řemeslnické spolky, které sdružovaly řemeslníky stejné profese. V období, kdy se člen takového spolku nemohl o sebe a rodinu postarat, poskytnul jim spolek pomoc a podporu. V dílech antických filozofů můžeme vidět staré lidi jako moudré občany plné síly, ale na druhé straně je klasická literatura mnohdy ukazuje jako nemohoucí a leckdy i nepříjemné starce.

K základním pilířům západní civilizace patří judaismus, který je považován za nejstarší monoteistické náboženství. Povinností člověka je šířit boží lásku, a to především lásku k bližnímu. Milovaní mají být především ti, co se ocitli v nouzi. Mojžíš nabádá, aby lidé milovali bližního jako sebe samého a zdůrazňuje úctu ke stáří. Na péči o staré rodiče je kladen velký důraz. Společnost se starala v podstatě jen o ty seniory, kteří neměli rodiny. Už ve Starém zákoně můžeme najít zmínky o sociální péči o potřebné. Cílem zákonodárství starého Izraele bylo zmírnit dopady chudoby ve společnosti. Pomoc chudým nebyla jen dobrovolnou záležitostí, ale byla uzákoněna – chudí měli nárok na zbytky úrody na poli a vinici (Matoušek, 2003).

Z dnešního hlediska měli lidé ve středověku jen minimální svobodu, ale starý člověk měl jistotu, že se rodina o něj postará. Kdybychom aplikovali výraz sociální vyloučení na tehdejší dobu, měl tento stav daleko fatálnější důsledky než dnes. Člověk, který nepatřil k žádné rodině ani žádnému pánovi byl necenný. V souvislosti s rozvojem křesťanství se církve snažila pomoci starým a opuštěným lidem, kteří neměli své rodiny. Bohatí lidé věnovali občas peníze na dobročinné účely, ale byl to jen zlomek toho, co by senioři potřebovali. V důsledku válek a infekčních nemocí, kdy celé rodiny vymíraly, přibývalo lidí bez přístřeší, mezi nimiž byly převážně děti, dále pak nemocní lidé a senioři. Postoj k potřebným v té době souvisí dle Matouška (2003) se skutečností, že je křesťanství sociální náboženství a jako takové se neorientuje jen na vztah jedince k vyšší moci, ale snaží se o zlepšení mezilidských vztahů a podmínek

života ve společnosti. Křesťanská láska je orientována převážně na handicapované a vyjadřuje soucit se znevýhodněnými skupinami.

„Když budeš na vinici sbírat hrozny, nebudeš po sobě paběrkovat. Patří to bezdomovci, sirotku a vdově.“ (Matoušek, 2003, s. 36).

V prvních třech stoletích našeho letopočtu se křesťané setkali se značným pronásledováním. Navzdory těžké době, ve které žili, vybírali almužny na chudé. Od každého člena společenství se očekávalo, že přispěje alespoň nějakým darem.

Dle Matouška (2003) se ve 14. století začínají v souvislosti s rozvojem měst budovat starobince a chudobince, které byly zakládány poblíž kostelů nebo v kláštorech. V péči o staré a nemocné hrají roli především ženské řády. Ve 13. století byl založen řád milosrdných sester Panny Marie Jeruzalémské. O staré a nemocné pečovaly i baromejky nebo v mužském podání řád milosrdných bratří. Právě milosrdní bratři se jako jedni z mála věnovali medicíně, aby mohli kompetentně poskytovat pomoc nemocným.

Péče o staré rodiče byla povinností, jedno z desatera božích přikázání nás nabádá k tomu, abychom „ctili svého otce a matku“. Pokud se člověk o své rodiče postará, slibuje mu Bůh dlouhý a spokojený život. Bible vyzývá k úctě nejen k rodičům, ale i pomoci všem starým lidem, neboť křesťanství nabádá k bezpodmínečné lásce a pomoci každému, kdo se ocitl v nouzi.

Islám se řídí obdobou desatera. Pokud se nechce člověk vystavit hněvu Alláhovu, musí mimo jiné dobře nakládat se zestárlými rodiči. Od svého vzniku kladlo toto náboženství důraz na dávání almužen. Almúžna, jinak řečeno sadaka, je způsob, jak bojovat s přílišným bažením. Je dávana dobrovolně a je součástí náboženských povinností. Na chudé se pamatuje i při dvou nejvýznamnějších muslimských svátcích. Jedná o svátek ukončení půstu, kdy věřící dávají peněžité nebo finanční dary potřebným a svátek obětování, kdy muslimové obětují zvíře (velblouda nebo ovci), a dvě třetiny ze zvířete jsou darovány chudým. Při mešitách byly zřizovány nemocnice a chudinské kuchyně. I v islámu platí, že o starý člověk byl uctíván a povinností i ctí rodiny se bylo o něj postarat (Matoušek, 2003).

Buddhismus se opírá o představu, že lidská duše je nekonečným převtělováním. Podle toho, jaký člověk vede život, se v příštím životě narodí do nové existence. Konečným cílem lidského snažení má být ukončení cyklu reinkarnací spojenou s definitivním vysvobozením a vstupem do nirvány. Základem náboženství je soucítění s druhými tvory, ale to nejen s lidmi, ale i s tvory v říši zvířat. Nejvyšší počet vyznavačů tohoto náboženství je v Asii, ale šíří se i po Evropě a Americe. Stáří je považováno za fázi životního cyklu, která předchází vstupu do nového života. Utrpení, chudobu či nemoci považují věřící za určitou zkoušku, neboť lidský život má dočasný význam. Pokud při ní jedinec obstojí, čeká ho lepší příští život. V případě, že by věřící nepečoval o své blízké, mohlo by se stát, že si pokazí karmu a jeho příští život bude probíhat v daleko nepříznivějších podmínkách. Pokud někdo zemře, pak to není důvod ke smutku, ale vstupenka do příštího života. Stáří je symbolem moudrosti a je hodné úcty. Buddhisté budovali nejen nemocnice pro lidi, ale v souvislosti se svou teorií převtělování i pro zvířata (Matoušek, 2003).

Neoliberalistické ideologie vnímají seniora jako ekonomickou kategorii, která ztratila na trhu práce svou ekonomickou hodnotu. Ideologický darwinismus zastává názor, že kdo je schopnější, má právo vyhrát v konkurenčním boji a podvádět ty méně schopné. Empatie a soucit jsou nahrazeny pohrdáním vůči méně majetným, Kantův kategorický imperativ či svědomí se vytrácí. Takto Sak a Kolesárová (2012) charakterizují nositele nové sociability v produktivním věku.

Současnou situaci seniorů můžeme popisovat z pohledu ekonomického, z pohledu kvality bydlení a zdravotní péče a z úrovně vzdělávání.

Mezi seniory narůstá počet těch, kteří žijí na hranici bídy. Současný ekonomický trend vede k tomu, že se pod touto hranicí bude vyskytovat stále více seniorů. Postavení seniorů ve společnosti je po ekonomické stránce tedy neuspokojivé a znepokojující je vývoj ekonomiky spojený s nejistotou do budoucna. Dříve se lidé těšili do důchodu, nyní je pro ně penze strašákem poklesu životní úrovně a někteří se těší, jak si budou v důchodu přivydělávat a budou se mít lépe, než doposud.

Pokud se zamyslíme nad péčí o seniory, kteří nemohou žít v rodině a žijí v různých státních a nestátních zařízeních, nedospějme k pozitivnímu závěru. Dříve kritizované domovy důchodců nazývané našimi prarodiči jako starobince se stávají luxusem, který

si člověk s průměrným důchodem nemůže dovolit. 12.000 Kč měsíčně za pobyt v domově pro seniory není výjimkou. Pokud k tomu připočítáme položku za léky nebo inkontinenční pomůcky u lidí nemocných a naopak u zdravějších seniorů prostředky na provozování byt' skromného koníčka, zastavíme se na částce 15.000 Kč. Osamělý senior žijící v bytě sice takové náklady na bydlení nemá, ale musí si sám obstarávat stravu. Je pravdou, že na kvalitní stravě mnozí senioři šetří a na aktivní život jim moc nezbude. O trochu lépe jsou na tom senioři, kteří žijí ve dvojici a mají tedy příjmy dva. Jelikož obce se zbavily svého bytového fondu, státních zařízení s přijatelnou cenou a sociálních bytů je minimum, je po bytové stránce postavení seniorů neuspokojivé.

Zdravotní péče a její kvalita je další skutečnost, která má vliv na kvalitu života seniorů. Lékařská péče vlivem moderních výzkumů zaznamenala značný pokrok a díky ní roste průměrný věk obyvatel. Faktem je, že zpřísněním podmínek se zhoršila dostupnost lázeňské péče a vzhledem k počtu narůstajících nemocných i čekací doba na některé operace. To se však netýká jen seniorů. Faktem zůstává, že senioři jsou skupinou, která potřebuje nejvíce léků, je často hospitalizována a na zdravotní péči musí doplácet. Zde by mohla společnost přehodnotit, zda by zdravotní péče neměla být seniorům poskytována zdarma. Po stránce zdravotní péče je postavení českých seniorů dobré.

Člověk potřebuje v jakémkoli věku kromě jídla, péče a střechy nad hlavou mít nějaké zájmy. Velký pokrok udělala naše společnost ve věci vzdělávání seniorů. Zavedením univerzit třetího věku se seniorům otevřela možnost studovat obor, o který se zajímali v mládí, a nebyl součástí jejich profese, takže se jeho studiu z časových důvodů nemohli věnovat. Využití ICT technologií zlepšilo možnost komunikace mezi lidmi, byť jen prostřednictvím virtuálních kontaktů. Mnozí senioři komunikují se svými příbuznými pomocí mobilních telefonů nebo počítačů. Existuje však řada lidí, která této technice na chuť nikdy nepřijde a dává přednost osobním kontaktům. Postavení seniorů ve společnosti, co se týká možnosti vzdělávání, je na velmi dobré úrovni.

5.2 Definice základních demografických kategorií

Demografie je věda, která se zkoumá, popisuje a analyzuje objektivní realitu lidské populace. Odborný zájem je soustředěn na kvantitativní a kvalitativní znaky procesů, jakými jsou například porodnost, úmrtnost, migrace, sňatky, rozvody a formy sociálního pohybu (Šotkovský, 1996).

Natalita (Kalibová, 1997), čili porodnost, je demografický ukazatel, který udává podíl narozených z určité skupiny za určité časové období. Uvádí se v promilích (‰), neboli v přepočtu na 1000 jedinců. Nejčastěji se užívá ukazatel hrubé míry porodnosti (hmp) neboli hrubá míra živorodnosti (podíl živě narozených), vedlejším ukazatelem je pak hrubá míra mrtvorodnosti (podíl mrtvě narozených). Hrubá míra porodnosti zastupuje nejjednodušší ukazatel porodnosti.

Podle informací populační komise OSN by při současné rovině porodnosti mělo na Zemi žít za tři sta let těžce představitelných 134 miliard lidí; je to však považováno za nereálné.

Úmrtnost neboli mortalita je demografický ukazatel, udávající podíl zemřelých z určité skupiny za určité časové období. Uvádí se v promilích (‰), tedy v přepočtu na 1 000 jedinců. S rostoucím věkem sledované populace se úmrtnost významně zvyšuje.

Nečastějším údajem je **hrubá míra úmrtnosti** neboli počet zemřelých na 1 000 osob středního stavu obyvatelstva za daný kalendářní rok. Spolu s nemocností je úmrtnost základem pro pozorování zdravotního stavu obyvatelstva. Z úmrtnosti se také vyvozuje naděje dožití, mnohdy nazývaná střední nebo průměrná délka života (Bencko, 2002).

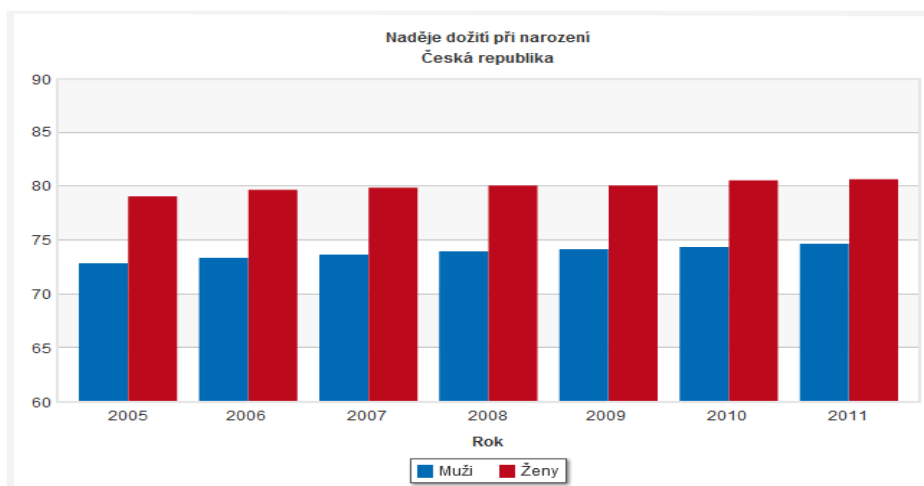
Střední délku života vymezuje Mühlpachr (2004, s. 22) takto: „*pravděpodobná doba dožití, tento ukazatel vyjadřuje věk, kterého by se dožilo živě narozené dítě, kdyby byly úmrtnostní poměry stejné, jako v době konstrukce úmrtnostní tabulky. Střední délka života nesouvisí s průměrným věkem žijící populace.*“

Střední délka života se samozřejmě v průběhu dějin výrazně měnila. V antickém Římě činila střední délka života zhruba 20 let, v 18. století se v literatuře vyskytuje

předpokládaná délka života mezi 23 – 28 lety a na začátku 19. století se odhaduje již 37 let.

Haškovcová (2010) uvádí, že u žen byla střední délka života historicky vždy nižší než u mužů. Jedním z důvodů byla špatná, méně vydatná potrava než u mužů, kteří vykonávali fyzicky náročnější činnost, a proto dostávali o něco kvalitnější potravu. Strava nemajetných lidí navíc nemohla dostát požadavkům zdravé či vyvážené kuchyně. Již od útlého dětství byly dívky nuceny do tvrdší domácí práce nebo vyčerpávající službě u majetnějších osob. K prodloužení života nepřispívala ani hojná těhotenství a porody, v podstatě po celé plodné období. Odstraněním těchto příznaků se střední délka života žen začala nejen vyrovnávat střední délce života mužů, ale postupem času ji i překonala.

Graf 1: Naděje dožití podle pohlaví

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Naděje dožití a průměrný věk*. [online]. © 16. 3. 2012 [cit. 2013-07-13]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/nadeje_doziti_a_prumerny_vek

Momentální rozdíl je možné objasnit méně zdravým stylem života mužů (větší procento kuřáků a alkoholiků, náročnější zaměstnání a práce v nevhodných podmínkách). Z výše uvedeného je patrné, že střední délka života do značné míry souhlasí s životní úrovní a životním stylem společnosti. V České republice je stav ovlivněn nad úmrtností obzvláště mužů ve středním a vyšším věku. Hlavním důvodem jsou kardiovaskulární choroby a rakoviny, k nimž směřuje zažitý nezdravý způsob života – nedostatek pohybu, špatná strava, nadměra alkoholu a cigaret (Mühlpachr, 2004).

5.3 Demografická revoluce a změna demografické struktury společnosti

Podle OSN je jedním z hlavních znaků současné doby stárnutí populace. Tento fenomén má hned několik důvodů, na které je vhodné zaměřit se z pohledu historického vývoje. Kolem roku 1850 žilo na Zemi okolo 1 miliardy obyvatel, v roce 1930 již 2 miliardy a podle OSN dosáhla světová populace v polovině roku 1998 hodnoty 5,9 miliardy a v polovině roku 1999 již 6 miliard. V roce 2010 překonal počet obyvatel na světě 7 miliard. Průměrný věk se zvýšil z 23,5 v roce 1950 na 26,1 v roce 1998. Očekává se, že do roku 2050 se průměrný věk vyšplhá na 37,8. V roce 2025 lze očekávat nárůst na více než 8 miliard lidí (Mühlpachr, 2004).

Demografické stárnutí označuje zvětšování podílu starých osob v populaci. Stárnutím populace rozumíme vzájemný podíl dvou věkových skupin, a to obyvatelstva do 15 let a obyvatelstva nad 60, resp. 65 let. Poměr těchto skupin je v různých společnostech odlišný. Koncem 60. let minulého století bylo doporučeno, aby za starou populaci byla považována pospolitosti, kde senioři ve věku 65 a více let tvoří alespoň 7%. Této hranice však již v polovině 90. let dosáhla majorita evropských zemí, také Japonsko, USA, Kanada, Argentina, Austrálie. V dnešní době tvoří již v mnoha zemích (Švédsko, Norsko, Německo, Velká Británie) podíl lidí starších 65 let 14% a obyvatelstvo nad 75 let 7% (Mühlpachr, 2004).

Tyto nárůsty však nejsou rovnoměrné pro všechny světadíly. Zatímco Evropa stárne, jižní Asie, Afrika a Latinská Amerika prochází dramatickým nárůstem populace. Tento směr si lze vysvětlit obecným vývojem, pokročilými technologiemi a globalizací. Rozvojové země právě procházejí změnami reprodukčních charakteristik, kterými vyspělé krajiny prošly v uplynulých dvou stoletích. Tato změna reprodukčních zvyklostí se nazývá **demografická revoluce**. Jejím základem je pokles úmrtnosti (mortality) postupně převážený poklesem porodnosti (natality). Dřívější vysoká natalita, rodiny s mnoha dětmi a zároveň vysoká úmrtnost v jakémkoli věku je vystřídána nízkou porodností, rodiny mají většinou jen jedno dítě, převažuje nízká úmrtnost a dlouhá střední délka života.

- **Demografická revoluce**

Horehled' (2006) vymezuje, že změna reprodukčních zvyklostí, která zhruba koreluje s civilizačním urychlením a vzrůstem životní úrovně od průmyslové revoluce, byla v roce 1934 označena francouzským sociologem R. Landim jako demografická revoluce. Celý proces je popisován ve čtyřech fázích:

- **Fáze I - rovnoměrný počet obyvatel** za vysoké porodnosti i úmrtnosti (střední délka dožití 20 - 30 let, žádná kontrola porodnosti, 6-8 dětí v rodině),
- **Fáze II - klesá mortalita** zvláště v mladém věku, **natalita zůstává vysoká**, počet dětí stoupá, obyvatelstva přibývá, **populace mládne**,
- **Fáze III A** - pokles mortality se zpomaluje, **natalita klesá**, obyvatelstva ještě přibývá, ale **populace začíná stárnout** v důsledku klesající porodnosti (relativní stárnutí),
- **Fáze III B** - natalita stále klesá, ale pro stárnutí populace je rozhodující **pokles mortality** ve vyšším věku,
- **Fáze IV - rovnoměrný počet obyvatel** za **nízké úmrtnosti i porodnosti** (střední délka života vysoká, kolem 80 let, výhledově 85 let, nízký počet dětí v rodině, obvykle 1-2).

Zatímco vyspělé státy vstoupily do čtvrté fáze, země rozvojové vstupují do fáze druhé. Součástí demografické revoluce je stárnutí populací. Ve společnosti přibývá seniorů:

- **relativně** (poklesem natality),
- **absolutně** (prodlužováním střední délky života),
- **v pokročilém stáří** (prodlužováním života ve stáří).

Takto nastíněné věková skladba obyvatelstva je v současnosti pozměňována především **migrací a populačními vlnami zvýšené porodnosti**. Populační vlny se v nedávné minulosti objevily především v prvních letech po skončení 2. světové války, kolem roku 1950 (poválečné děti), a následně počátkem 70. let (předchozí populační vlna vstoupila do fertlního období - děti poválečných dětí) a tento vzestup natality byl dále podporován pronatalitní vládní politikou. Stárnutí populačních vln a posun po věkové ose zapříčinilo postupně nedostačující kapacitu porodnic, předškolních zařízení, míst ve školách, bytů, prostředků na vyplácení důchodů a nedostatek ošetrovatelských zařízení. Rizikem pro náš stávající financovaný systém důchodového zabezpečení je tak penzionování populačně silných ročníků poválečných dětí. Podle

odhadů OSN bude v roce 2050 na světě dvanáct států s více než desetiprocentním podílem nejstarší populace.

- **Demografická situace v České republice a její vývoj**

Jak uvádí Sak a Kolesárová (2012), stárnutí populace se dotýká i současné české společnosti. Každý rok se v naší společnosti zesiluje podíl seniorů, sestupuje podíl dětí a mládeže a zvedá se průměrný věk. Stárnutí obyvatelstva je dlouhodobě propojeno především s klesáním měr plodnosti a úmrtnosti, s redukcí kojenecké úmrtnosti a s prodlužováním naděje dožití. Vývoj tohoto ukazatele zřetelně dokládá dlouhodobý trend postupného prodlužování délky bytí. Za posledních pět desítek let se naděje dožití při narození v Evropské unii prodloužila zhruba o deset let. Podle informací z mediálních zdrojů je zřejmé, že se postupně prodlužuje délka života, dochází k posunu věkové hranice pro vznik nároku na odchod do důchodu. Pro dnešní střední generaci se odchod do důchodu přibližuje věku 70 let. Vyšší důchodový věk bude doprovázen dalšími strukturálními změnami.

V České republice a potažmo ve střední Evropě v tomto století přibývá gerontů rychleji než příslušníků jiných věkových skupin. Tato proměna má dvě základní protichůdné příčiny. Je jimi **pokles porodnosti** a **prodlužování střední délky života**. Sak a Kolesárová (2012) uvádějí, že jsou tyto změny dlouhodobé a nejedná se o dočasný trend, nicméně od roku 1990 zaznamenáváme změnu nejvýraznější.

Jedním z vlivů poklesu porodnosti je nárůst a plošné zavedení hormonální antikoncepce. Ta má za následek navýšení podílu plánovaných dětí a pokles počtu interrupcí. Dalším důvodem poklesu porodnosti jsou ekonomické problémy. Problémem je získat zaměstnání, natož vlastnit byt a dokázat zajistit budoucího potomka. Dalším faktorem je pak trend kariérního růstu a to především u mladých emancipovaných žen. Proměnu zaznamenalo i postavení potomka v hodnotovém systému - pořízení dítěte pokleslo na nižší stupeň a to nejen v ČR, ale v rámci celé Evropy. Často se objevují i příčiny biologické – neplodnost je vyšší nejen u žen, ale i u mužů. Doplnujícím projevem je pak i nárůst homosexuality, respektive její vnímání jako běžný stav současné společnosti (Sak a Kolesárová, 2012).

V posledních dvou generacích došlo k prodloužení střední délky života radikálně. Příčin tohoto jevu je mnoho, nejvýznamnějšími z nich jsou především genetická determinace,

pohlaví (ženy žijí obvykle déle než muži), stavba těla, lokalita, stravování, manželství (platí pro muže), čas strávený ve škole. Jak je patrné, je tento jev velmi individuální a odvislý od mnoha faktorů. Výrazný vliv má samozřejmě i úroveň vyspělosti dané země, životní styl a aktuální vývoj lékařského oboru (Sak a Kolesárová, 2012).

Srovnávacím faktorem o úrovni a vyspělosti dané země a vztahu k seniorům by mohl být věk odchodu do důchodu. Po dobu lidské existence byl ve vyspělé evropské civilizaci věk odchodu snižován a výše finanční podpory byla navyšována, v posledních letech dochází k obratu a tendenci opačné. Zároveň je ale tato problematika spojena s uzavřeným trhem práce a vysokou nezaměstnaností osob starších 50 let. Otázka financování seniorů je úzce spjata s otázkou hodnoty člověka v dané společnosti. Připravenost uplatnit potenciál člověka mezi šedesátým a sedmdesátým rokem života by měl být pro danou společnost cíl, nikoliv problém. Ve společnosti, kde není cílem hodnota člověka, můžeme seniora přirovnat k nerostným zdrojům – čím nám přispěje, kolik nákladů nás stojí, co s ním bude po jeho opotřebení apod. Duchovní hodnoty jsou zanedbány (Sak a Kolesárová, 2012).

5.4 Vybrané demografické ukazatele

Demografické stárnutí je obvykle měřeno prostřednictvím podílů věkových skupin ze souhrnu obyvatelstva, dále na základě indexů, tj. poměrných čísel srovnávacích (index stárání, indexy zatížení produktivní složky) a s použitím průměrného věku či věkového mediánu.

Pozorován je především podíl tří nejsilnějších věkových skupin obyvatelstva, které jsou určeny podle předpokládané ekonomické pasivity/aktivity. Jedná se tedy o mladou (předproduktivní) složku obyvatelstva, která je zpravidla stereotypně definovaná věkem 0-14, popř. 0-19 let, produktivní část obyvatelstva vytváří osoby ve věku 15-64 (popř. 20-64) a věkovou skupinu postproduktivních jedinců ve věku 65 a více let. Mimo podílu těchto věkových skupin populace bývá zkoumán i vzájemný poměr těchto skupin (Lustigová, 2007).

- **Index stárání** je počet osob ve věku 65 a více let na 100 dětí v populaci.

- **Index závislosti¹** označuje počet dětí ve věku 0-14 na 100 osob ve věku 15-64 nebo počet osob ve věku 65+ na 100 osob ve věku 15-64.
- Počet osob v ekonomicky neaktivním období (0-14, 65+) na 100 osob ekonomicky aktivních je označen jako **index ekonomického zatížení**.

Tabulka 1: Vývoj podílu seniorských skupin, indexu stáří a indexů závislosti v hospodářsky vyspělých státech v letech 1950 – 2050 v %

<i>Ukazatel</i>	<i>1950</i>	<i>1975</i>	<i>2000</i>	<i>2025</i>	<i>2050</i>
ve věku 60+	11,7	15,4	19,4	28,2	33,5
ve věku 65+	7,9	10,7	14,3	21,3	26,8
ve věku 80+	1,0	1,8	3,1	5,4	9,6
ve věku 100+ (absolutně v tisících)			140,5	681,8	2183,8 (0,2 %)
index stáří	42,9	63,7	106,2	187,7	215,2
index závislosti celkový	54,4	53,8	48,3	57,0	73,4
podíl juniorů (index závislosti I)	42,2	37,2	27,1	23,6	26,9
podíl seniorů (index závislosti II)	12,2	16,5	21,2	33,5	46,5

Zdroj: KALVACH, Z., ZADÁK, Z., JIRÁK, R. a kol. Geriatrické syndromy a geriatrický pacient. Praha: Grada Publishing, 2008. S. 23. ISBN 978-80-247-2490-4.

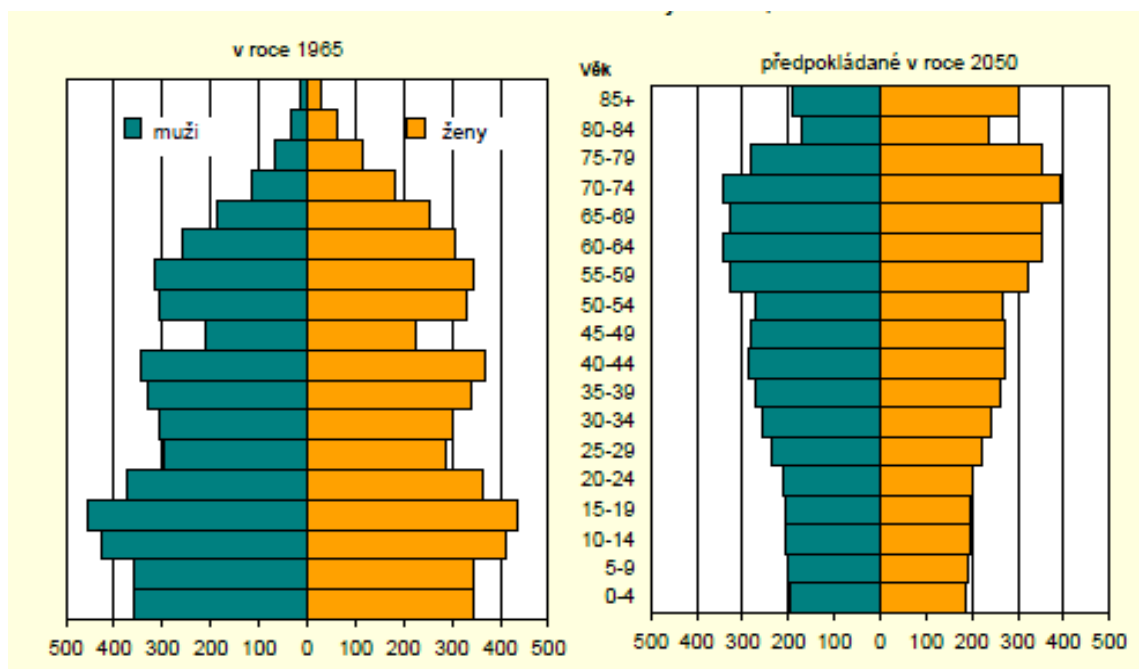
V České republice mělo dodnes stárnutí obyvatelstva relativně klidný průběh, týkalo se nás nejvíce stárnutí obyvatelstva zespoda, tedy snižování podílu dětí v populaci, oproti tomu podíl osob v postproduktivním věku se nepatrně zvyšoval (viz Tabulka 1). Vzhledem k věkové struktuře je možno v současnosti přepokládat výraznější stárnutí naší populace a to díky tomu, že do důchodového věku (65+) vstupují silné válečné a poválečné ročníky (2011-2017). V posledních letech stagnuje podíl dětské složky (0-14 let) v populaci v důsledku poklesu porodnosti. Podíl produktivní složky (15-64 let) zatím nepatrně narůstá, momentálně tvoří tato skupina okolo 71 % populace. Na základě dlouhodobých prognóz očekávaného vývoje věkové stavby obyvatelstva klesne tento podíl v roce 2050 na 56 %, oproti tomu podíl osob ve věku 65 a více let dospěje k 31 %. Do budoucna se nápadně přemění i skladba staršího obyvatelstva, bude narůstat zvláště podíl tzv. „oldest old“, tj. jedinců ve věku 80 a více let. Tyto nápadné změny ve věkové struktuře se promítnou i do výsledků ostatních ukazatelů; průměrný

¹ V anglické literatuře je tento ukazatel pojmenován jako *dependency ratio*, či méně negativně působící *support ratio*. K tomuto pojmu není ustálen český ekvivalent.

věk se odhaduje kolem 49 let a množství obyvatel starších 65 let by přesahoval počet dětí do 15 let téměř 2,5krát, tzn. hodnota indexu stáří kolem 250 (Lustigová, 2007).

Na Grafu 2 je zachycena věková struktura naší populace před šedesáti lety, resp. v roce 1965 a současně předpokládaná struktura v roce 2050. Z věkové pyramidy v roce 1965 je dobře patrný skok v následku nižší plodnosti během první světové války (věk 45-49 let), který momentálně není již tak patrný. Z věkové výstavby v roce 2050 je naopak velmi zřejmé rozšiřování vršku pyramidy v důsledku klesající mortality ve všech věkových skupinách.

Graf 2: Věkové složení obyvatelstva v ČR/počet obyvatel v tisících

Zdroj: LUSTIGOVÁ M. *Vybrané ukazatele demografické a zdravotní statistiky*. Praha: Státní zdravotní ústav Praha, 2007. S. 41. ISBN: 978-80-7071-281-8.

Dalším ze sledovaných ukazatelů je **mortalita** neboli úmrtnost. Mezi zemřelými samozřejmě obvykle převládají osoby staršího věku. Od počátku nového století nápadně roste zastoupení 80 a víceletých osob mezi zemřelými. Z hlediska věkové struktury tvořili nejpočetnější skupinu v letech 2010 i 2009 zemřelí muži ve věku 80-84 let a zemřelé ženy ve věku 85-89 let. V předcházejících letech se jednalo o věkové skupiny předchozí, tedy o pět let mladší (ČSÚ, online, cit. 2013-07-13).

Tabulka 2: Zemřelí 2002 - 2010

	2002	2004	2006	2007	2008	2009	2010
Zemřelí celkem	108 243	107 177	104 441	104 636	104 948	107 421	106 844
Zemřelí muži	54 377	54 190	52 706	52 719	53 076	54 080	54 150
v tom ve věku: 0 -14	381	338	349	339	311	300	280
15-64	18 038	18 276	17 572	17 750	17 681	17 263	17 123
65+	35 958	35 576	34 785	34 630	35 084	36 517	36 747
z toho 80+	12 957	13 679	14 271	14 294	14 882	15 903	16 225
Zemřelé ženy	53 866	52 987	51 735	51 917	51 872	53 341	52 694
v tom ve věku: 0 -14	277	254	210	222	210	239	228
15-64	7 973	7 979	8 056	7 942	7 983	7 784	7 510
65+	45 616	44 754	43 469	43 753	43 679	45 318	44 956
z toho 80+	25 195	26 028	26 452	27 134	27 723	29 113	29 222

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚRAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2010*. [online].

Praha: 2011, [cit. 2013-07-13]. ISBN 978-80-250-2103-3. Dostupné z:

<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4007-11>

Jiný pohled na seniorský věk nám nabídne faktor zaměstnanosti a postavení seniorů/důchodců v zaměstnání a hledisko nezaměstnanosti podle jednotlivých věkových skupin (ČSÚ, online, cit. 13-07-2013).

Tabulka 3: Míry úmrtnosti podle pětiletých věkových skupin a pohlaví, 2002-2010

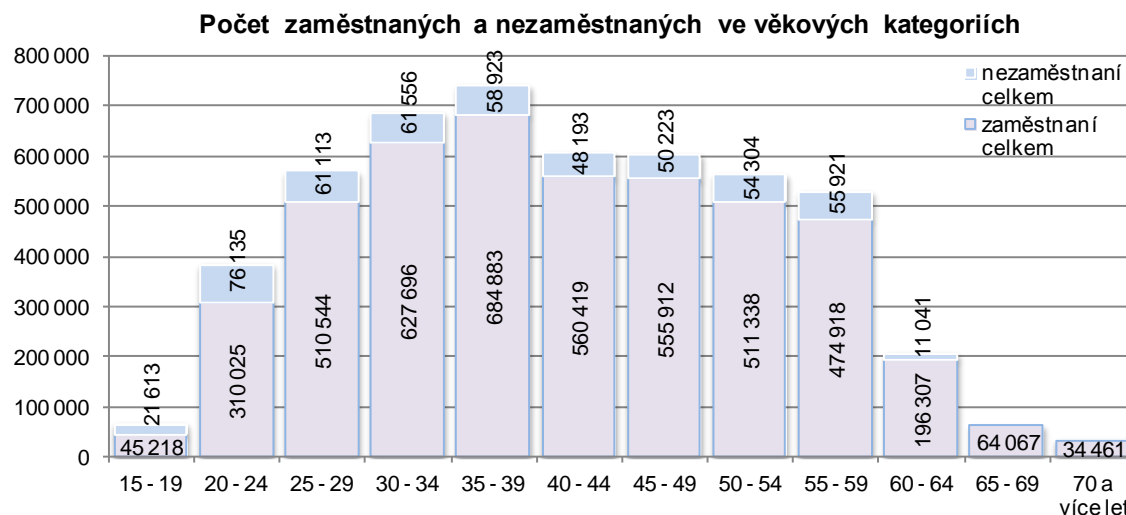
Věková skupina	Muži					Ženy				
	2002	2004	2006	2008	2010	2002	2004	2006	2008	2010
0	4,6	4,3	4,0	3,3	2,8	3,8	3,4	2,7	2,4	2,4
1-4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
5-9	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
10-14	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
15-19	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
20-24	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3
25-29	1,0	1,0	0,8	0,9	0,8	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
30-34	1,2	1,1	1,0	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
35-39	1,7	1,8	1,5	1,4	1,4	0,8	0,7	0,7	0,6	0,5
40-44	3,0	2,7	2,5	2,5	2,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1
45-49	5,3	5,1	4,6	4,1	3,7	2,2	2,2	2,0	1,9	1,9
50-54	8,7	8,5	7,9	7,3	7,1	3,6	3,4	3,3	3,3	3,1
55-59	13,5	13,3	12,2	12,2	11,6	5,8	5,5	5,4	5,3	4,8
60-64	21,0	20,3	19,6	19,0	18,6	8,8	8,7	8,6	8,1	7,7
65-69	32,4	30,9	28,0	26,9	26,9	15,2	14,5	13,3	12,6	12,7
70-74	49,1	46,9	42,5	40,6	38,8	27,5	25,3	23,1	21,7	20,9
75-79	76,7	73,4	68,3	64,1	62,7	49,6	47,1	43,2	39,7	38,4
80-84	121,2	121,0	112,2	105,9	104,2	89,3	88,3	81,2	78,3	74,3
85-89	210,5	191,4	183,0	171,4	174,5	164,5	154,1	141,7	139,2	139,9
90-94	301,0	298,6	300,6	286,9	267,7	254,4	251,3	251,5	242,9	232,6
95+	420,1	401,9	363,2	363,3	351,4	429,0	383,3	360,9	351,1	347,8
Celkem (hmů)	11,0	10,9	10,5	10,4	10,5	10,3	10,1	9,8	9,8	9,8

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2010*. [online].

Praha: 2011, [cit. 2013-07-13]. ISBN 978-80-250-2103-3. Dostupné z:

<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4007-11>

Graf 3: Počet zaměstnaných a nezaměstnaných podle věkových skupin

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Senioři ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. [online]. ©

2012 [cit. 2013-07-14]. Dostupný z <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/1417-13>

Z celkového počtu ekonomicky aktivních obyvatel (zaměstnaní + nezaměstnaní) v jednotlivých věkových kategoriích plyne, že ve věkové skupině 60 - 64 let bylo k datu sčítání nezaměstnaných 11 041 člověk oproti zaměstnaným, kterých bylo 196 307,

celkem tedy nezaměstnaných v této skupině bylo 5,3 %. Ve věkové kategorii 55 - 59 let bylo nezaměstnaných 10,5 % a ve věkové skupině 50 - 54 let až 9,6 % z ekonomicky aktivních obyvatel v tomto věku. Větší nesnáze s nezaměstnaností mají lidé do 30 let. Mezi 15 - 19 letými je podíl nezaměstnanosti 32,3 % (ČSÚ, online, cit. 2013-07-14).

Z celkového počtu 10 436 560 obyvatel České republiky bylo v roce 2011 2,18 % důchodců² pracujících a 22,1 % důchodců nepracujících. Mezi pracující důchodce patřilo 112 263 mužů a 115 693 žen. Z celkového počtu mužů bylo 2,20 % pracujících důchodců a 17,2 % nepracujících důchodců. Z celkového počtu žen bylo 2,17 % pracujících důchodkyň a 26,7 % nepracujících důchodkyň – viz Tabulka 4 (ČSÚ, online, cit. 2013-07-13).

Tabulka 4: Podíl pracujících seniorů

	Počet celkem	Počet mužů	Počet žen	Muži (v %)	Ženy (v %)	Celkem (v %)
Obyvatelstvo	10 436 560	5 109 766	5 326 794	49	51	100
Pracující důchodci	227 956	112 263	115 693	2,20	2,17	2,18
Nepracující důchodci	2 308 294	882 539	1 425 755	17,2	26,7	22,1

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Seniori ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. [online]. © 2012 [cit. 2013-07-14]. Dostupný z <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/1417-13>

Vybrané demografické ukazatele v EU

Rozšířením v roce 2004 se obyvatelstvo EU zesílilo o takřka 20 % a v roce 2005 byl počet obyvatel 462,5 milionů. Česká republika se na souhrnném počtu obyvatel EU podílí jen 2 %. Obyvatelstvo nových členů byla v době vstupu do EU mladší než obyvatelstvo původní EU-15. Neznamená to však změnu rázu demografického vývoje EU. Naopak, předpokládá se prohloubení momentálních záporných demografických trendů. Díky značnému poklesu úrovně natality, ke kterému došlo ve většině nových členských států, bude mírné omlazení věkové stavby zanedlouho vystřídáno výraznějším demografickým stárnutím. Jinými slovy, EU již nyní vzdoruje perspektivě zrychleného stárnutí. Populační rozvoj EU se zpomaluje a velikostí se EU řadí

² Důchodci jsou včetně příjemců invalidních důchodů, sirotčích apod.

na 3. místo za Čínu (1,3 miliardy), Indii (1,1 miliarda) a před USA (301 milionů). Oproti USA, kde roční výše populačního přírůstku je kolem 1,8 %, se populační růst EU zpomaluje kvůli poklesnutí přirozeného přírůstku. V poslední době je pro populační růst EU zásadní především vysoký počet přistěhovalých do Itálie a Španělska. Přetrvávají významné rozdíly i v úrovni plodnosti. Úhrnná plodnost (tj. průměrný počet dětí na jednu ženu) se v Evropské unii momentálně stanovuje okolo 1,5 dítěte, což je míra pod nutnou hranicí k sebeobnovení populace (přibližně 2,1 dětí na jednu ženu). Nižší míry dosahuje Japonsko (1,33), oproti tomu v USA je hodnota 2,04.

Tabulka 5: Počet obyvatel v zemích EU, vybrané roky, 1. část

STÁT	Počet obyvatel v roce (v tis.)			Změna mezi roky (%)	
	1970	2005	2050	2005/1970	2050/2005
 Belgie	9 656	10 479	10 906	8,5	4,1
 Bulharsko	8 490	7 740	5 094	-8,8	-34,2
 Česko	9 858	10 236	8 894	3,8	-13,1
 Dánsko	4 929	5 419	5 430	10,0	0,2
 Estonsko	1 362	1 346	1 126	-1,2	-16,4
 Finsko	4 606	5 246	5 217	13,9	-0,6
 Francie	50 772	60 873	65 704	19,9	7,9
 Irsko	2 957	4 159	5 478	40,6	31,7
 Itálie	53 822	58 607	52 709	8,9	-10,1
 Kypr	614	758	975	23,3	28,7
 Litva	3 140	3 414	2 881	8,7	-15,6
 Lotyšsko	2 359	2 301	1 873	-2,5	-18,6
 Lucembursko	339	457	643	34,8	40,5
 Maďarsko	10 337	10 087	8 915	-2,4	-11,6

Zdroj: EUROSTAT. *Česká republika v Evropské unii: demografický pohled*. [online]. © 2009 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf

Nepřestává prodlužování střední délky života při narození, i když i tento jev je postupně zpomalován. Následkem vývoje zdravotnické péče a zlepšování úrovně života je také růst střední délky života prodlužován. Výjimkou tvořila první polovina 90. let, kdy naděje dožití v postkomunistických zemích kromě Česka, Slovenska a Maďarska klesla v souvislosti se sociálně hospodářskou transformací. Přes následné vylepšení zůstávají novější členské země pod průměrem EU (EUROSTAT, online, cit. 2013-07-15).

Rychlost demografického stárnutí je odvislá od vývoje úrovně plodnosti. Neboť jednotlivé státy EU jsou z hlediska úrovně plodnosti velice odlišné, vyskytují se také rozdíly v rozsahu a rychlosti demografického stárnutí. Evropská komise hledá metodu, jak čelit nastávajícím demografickým změnám. Hlavní změna se bude dotýkat populace v produktivním věku (15 – 64 let), jehož počet klesne cirká o 50 milionů. Z tohoto důvodu se předpokládá, že bude klesat míra hospodářského růstu. Dle odhadů se v EU roční průměrný růst HDP sníží v období 2030 až 2050 na pouhých 1,2 % (EUROSTAT, online, cit. 2013-07-15).

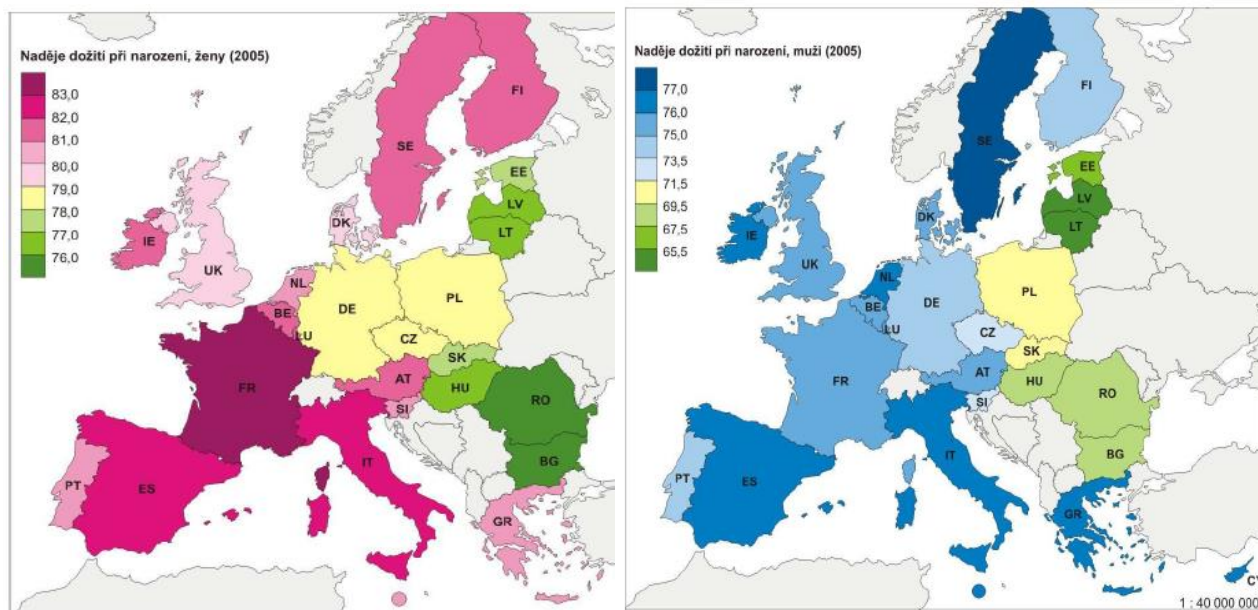
Tabulka 6: Počet obyvatel v zemích EU, vybrané roky, 2. část

STÁT	Počet obyvatel v roce (v tis.)			Změna mezi roky (%)	
	1970	2005	2050	2005/1970	2050/2005
 Malta	303	404	508	33,3	26,0
 Německo	78 169	82 469	74 642	5,5	-9,5
 Nizozemsko	13 039	16 320	17 406	25,2	6,7
 Polsko	32 664	38 165	33 665	16,8	-11,8
 Portugalsko	8 680	10 549	10 009	21,5	-5,1
 Rakousko	7 467	8 236	8 216	10,3	-0,2
 Rumunsko	20 250	21 634	17 125	6,8	-20,8
 Řecko	8 793	11 104	10 632	26,3	-4,3
 Slovensko	4 538	5 387	4 738	18,7	-12,1
 Slovinsko	1 725	2 000	1 901	16,0	-5,0
 Spojené království	55 663	60 227	64 330	8,2	6,8
 Španělsko	33 753	43 398	42 834	28,6	-1,3
 Švédsko	8 043	9 030	10 202	12,3	13,0
 EU 27 celkem	436 330	491 875	472 050	12,7	-4,0

Zdroj: EUROSTAT. *Česká republika v Evropské unii: demografický pohled*. [online]. © 2009 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf

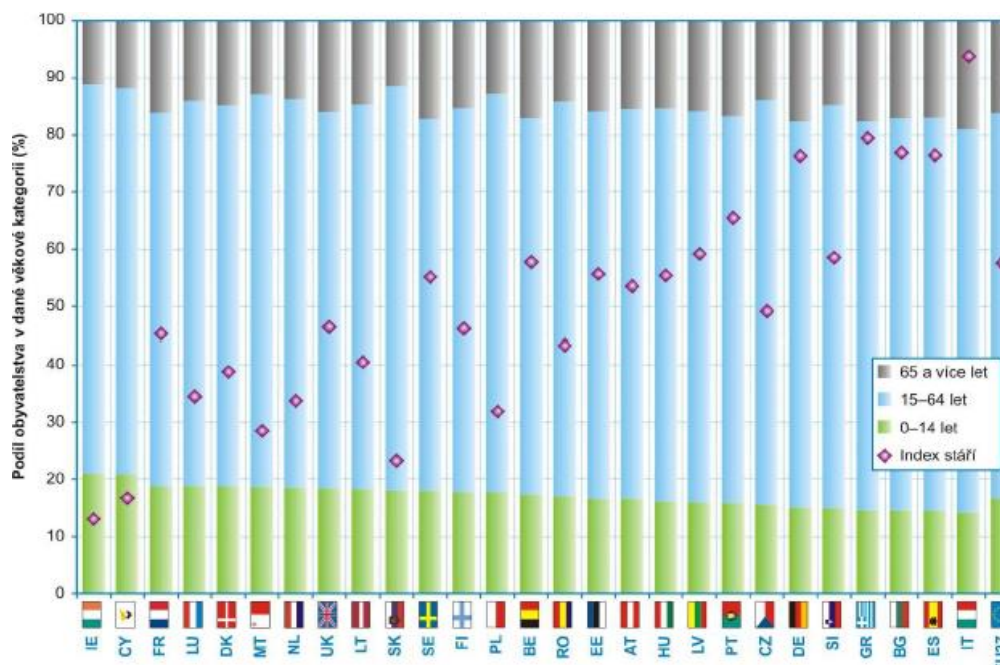
Evropská komise došla k závěru, že demografické stárnutí je úlohou, kterou lze zvládnout, jestliže budou stvořeny příznivé podmínky pro ty, kteří chtějí mít děti a pakliže budou optimálně využity možnosti, jenž poskytuje delší život a lepší zdraví. Vlády všech zemí by měly více pomáhat rodinám a dovolit ženám a mužům zkoordinovat rodinný a pracovní život (EUROSTAT, online, cit. 2013-07-15).

Obrázek 6: Naděje dožití žen a mužů při narození ve státech EU-27, 2005

Zdroj: EUROSTAT. Česká republika v Evropské unii: demografický pohled. [online]. © 2009 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf

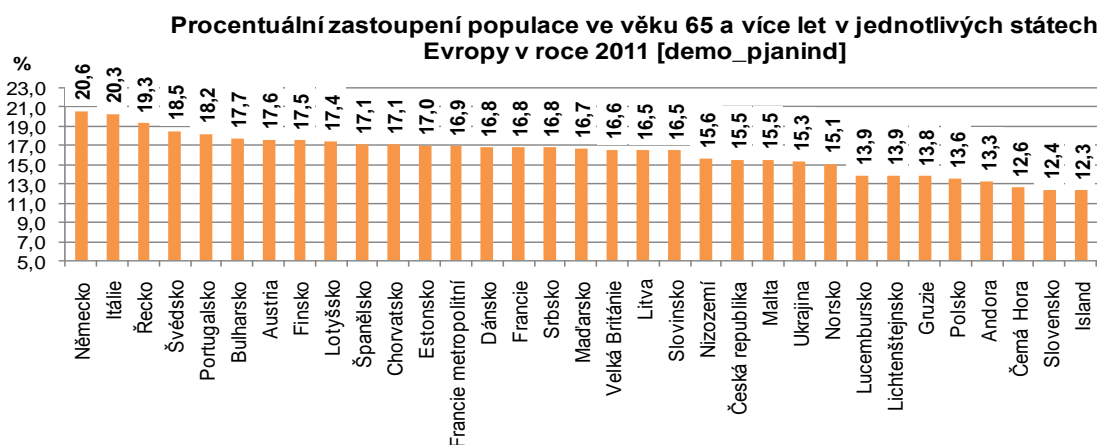
Graf 4: Rozložení základních věkových kategorií a index stáří ve státech EU-27, 2005

Zdroj: EUROSTAT. Česká republika v Evropské unii: demografický pohled. [online]. © 2009 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf

ČSÚ (online, cit. 2013-07-15) stanovuje, že nejvyšší podíl obyvatel nejstarší populace (65+) mají Německo, Itálie, Řecko, Švédsko, Portugalsko a Bulharsko (20,6 - 17,7 % sestupně), nejnižší zastoupení 65 a víceletých osob je v Ázerbájdžánu, Turecku, Moldavsku a Irsku (5,8 - 11,6 %). V České republice je tato věková skupina zastoupena 15,5 % (viz Graf 5).

Graf 5: Procentuální zastoupení populace 65 a více EU, 2011

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Senioři v mezinárodním srovnání 2012. [online]. © 2013 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1417-12-n_2012

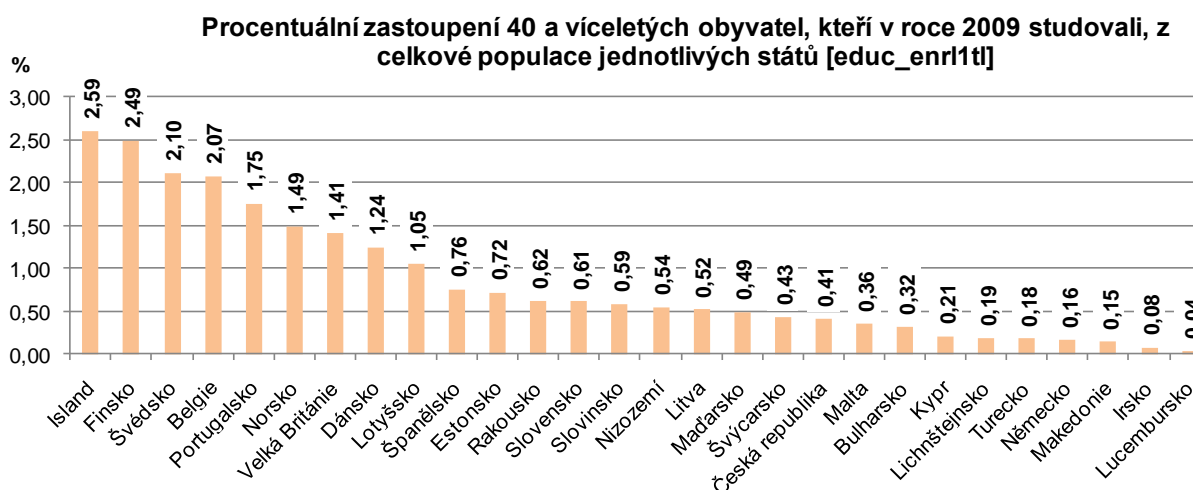
Pohled demografických ukazatelů v kontextu vzdělání (ČSÚ, online, cit. 2013-07-15)

Starší obyvatelstvo (v našem případě 40+) studuje nejvíce na Islandu, ve Finsku, Švédsku a Belgii. Oproti tomu Chorvatsko, Itálie, Lucembursko a Irsko studující v této věkové kategorii téměř nemají.

V celkovém počtu populace je nejpočetnější reprezentace vysokoškolských studentů (rok 2009) v Litvě, Řecku, Polsku, Slovinsku, Finsku a Lotyšsku (více než 5 %). Nejnižší podíl vysokoškolských studentů v populaci má Lichtenštejnsko, Malta, Německo a Švýcarsko. Mezi těmito vysokoškolskými studenty je podíl žen ve všech státech vyjma Lichtenštejnska, Turecka, Japonska, Kypru a Švýcarska více než 50 %. Vysokoškolsky vzdělané ženy se dožívají nejvyššího věku. Nejhůře dopadají muži s nejnižší úrovní vzdělání.

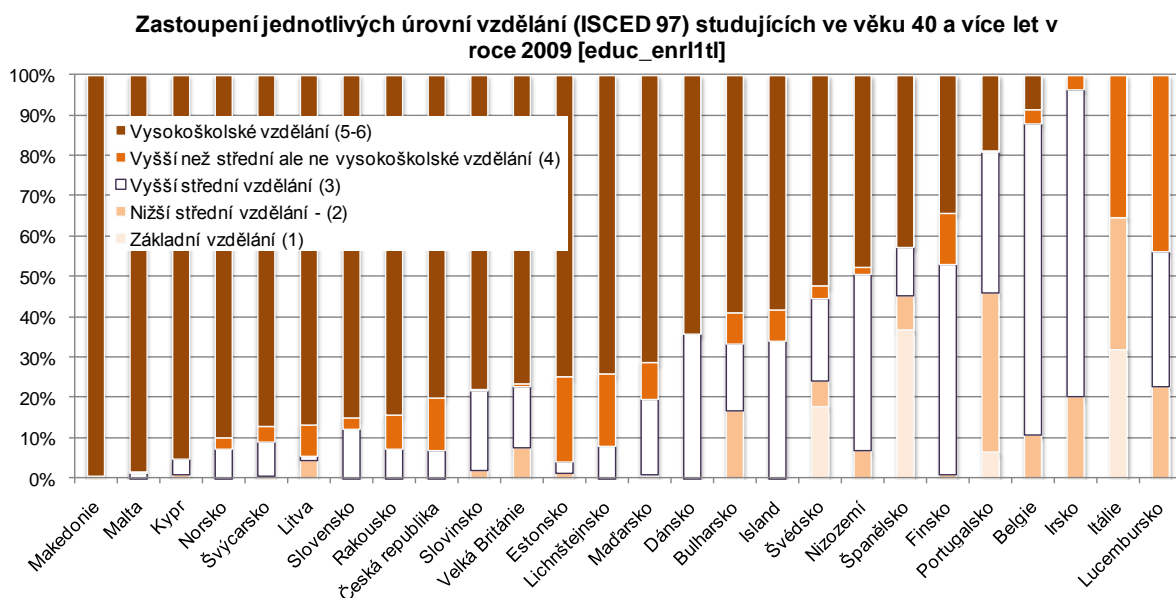
Nejvíce starších osob ve věku 50 - 74 let studuje ve vzdělávacích kurzech v Dánsku a ve Švýcarsku (25,0 % a 21,4 %). Nulovou aktivitu v tomto směru mají Rumunsko, Bulharsko a Chorvatsko.

Graf 6: Zastoupení studujících osob 40+ z celkové populace

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Senioři v mezinárodním srovnání 2012. [online]. © 2013 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1417-12-n_2012

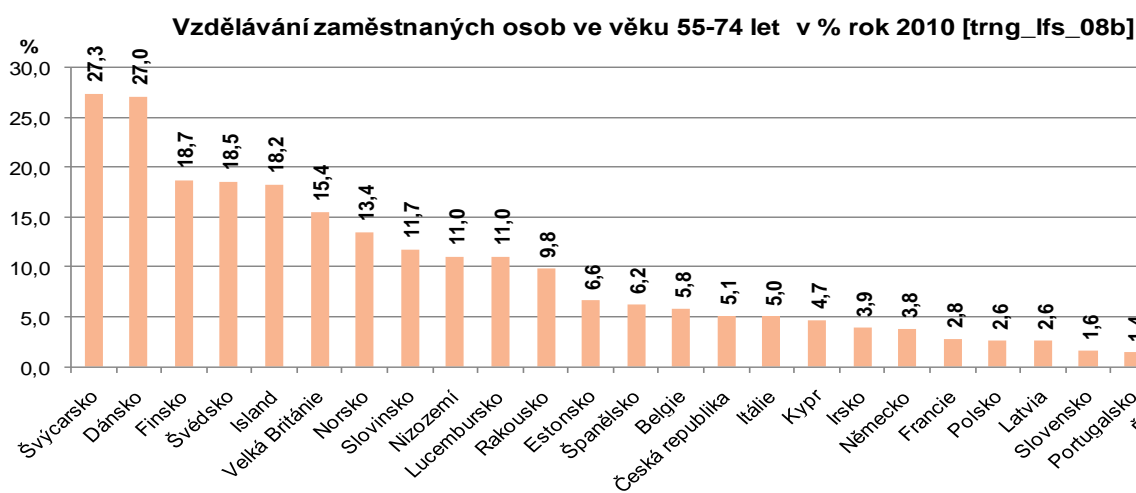
Graf 7: Zastoupení podle úrovně vzdělání, 40+, EU

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Senioři v mezinárodním srovnání 2012. [online]. © 2013 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1417-12-n_2012

Státy, ve kterých osoby starší 40 let studují, jsou zejména Island, Finsko, Švédsko a Belgie (více než 2 % z celkové populace). Oproti tomu studující v této věkové kategorii takřka chybí Chorvatsku, Itálii, Lucembursku a Irsku (pod 0,1 %). Zatímco ve většině států studuje v této věkové kategorii přes 50 % studentů vysokou školu a jiné formy vysokoškolského vzdělávání (ISCED 5 - 6) v Lucembursku, Itálii, Irsku, Belgii jsou více reprezentovány nižší úrovně vzdělání (ČSÚ, online, cit. 2013-07-15).

Graf 8: Vzdělávání zaměstnaných osob 55-74 let v %, 2010, EU

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Senioři v mezinárodním srovnání 2012. [online]. © 2013 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1417-12-n_2012

Procento studujících ve věku 55 - 74 let je ve Švýcarsku 27,3 %, v Dánsku 27,0 %, ve Finsku 18,7 %, ve Švédsku 18,5 %, na Islandu 18,2 %, a ve Velké Británii 15,4 %. V České republice 5,1 %. Oproti tomu Turecko, Maďarsko, Řecko, Portugalsko a Slovensko patří ke státům, kde tento jev téměř nebo zcela chybí (méně než 1,7 %).

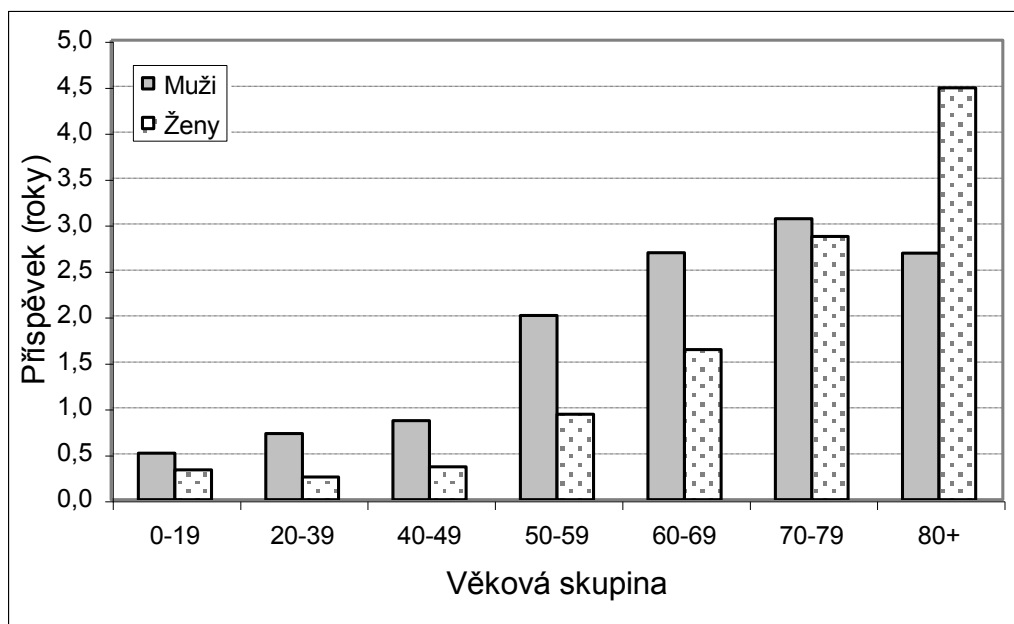
Zaměstnaní lidé ve věku 55 - 74 let se rozvíjí v oblastech vymezených klasifikací NACE především ve vzdělávání, zdravotní a sociální péči, veřejné správě a obraně, peněžnictví a pojišťovnictví, nejméně jsou zastoupeny těžba a dobývání, výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu zásobování vodou; činnosti související s odpadními vodami a sanacemi. V České republice se starší lidé kultivují nejvíce v oblasti zdravotní a sociální péče - 11,0 % a peněžnictví a pojišťovnictví - 10,7 %.

5.5 Perspektivy demografického vývoje ČR 2009-2065

Data uvedená níže pocházejí ze studie nazvané Projekce 2009. Ta byla vypracována v Oddělení demografické statistiky Českého statistického úřadu během první poloviny roku 2009. Prognóza obyvatelstva je zpracována ve třech variantách: nízké, střední a vysoké. Varianty odrážejí rozdíly v předpokládaném populačním vývoji: v nízké variantě bylo počítáno s nejmenším očekávaným zvýšením úrovně plodnosti, nejhorším zlepšením úmrtnosti a nejnižším ziskem zahraničních migrací. U vysoké varianty to bylo opačně. Střední varianta je pokládána a představena jako nejpravděpodobnější, nicméně výsledky je zapotřebí vykládat spíše ve smyslu charakteristiky očekávaného vývoje. Hranice Projekce 2009 byla stanovena na rok 2065. Cílem projekce bylo naznačit směr budoucího populačního vývoje České republiky a ukázat na změny ve věkovém složení, které jsou nezvratitelné a které budou velmi nápadné (ČSÚ, online, cit. 2013-07-16).

a) Úmrtnost

Graf 9: Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití mezi roky 2008 a 2065, střední varianta

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Projekce obyvatelstva České republiky (Projekce 2009)*.

[online]. Praha: © 2011, [cit. 2013-07-16]. Dostupné z:

<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>

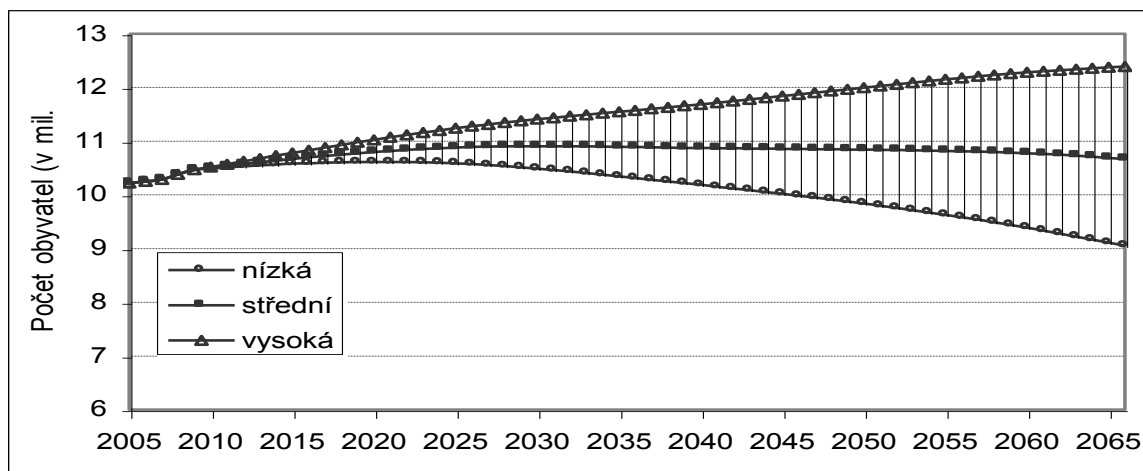
Ve všech variantách po celé projektované období je přepokládán růst naděje dožití při narození, respektive střední délky života. Úroveň změřená v roce 2008 (74,0 let u mužů a 80,1 let u žen) předstihla odhad pro tento rok i z vysoké varianty předchozí Projekce 2003, a tak ve srovnání s ní jsou očekávány již u nízké varianty vyšší hodnoty naděje dožití při narození. Ke změně naděje dožití při narození nejvíce pomůže zlepšení úmrtnosti mužů ve věku nad 60 let a u žen především úmrtnost starších 80 let.

- *střední varianta*: naděje dožití předpokládá růst střední délky života na hodnotu 79,5 let u mužů a 85,1 let u žen v roce 2030 a následný postupnější růst na 86,5 let resp. 91,0 let v roce 2065. d u mužů 12,5 let, u žen 10,5 let. Nadúmrtnost mužů klesne na 4,5 let.
- *nízká varianta*: oproti střední variantě předpokládá do roku 2030 plynulý vzrůst u mužů na 78,4 a u žen na 83,7 let. Po té pozvolné stoupání na 84,1 a. 88,5 let. Souhrnné zvýšení střední délky života je podle nízké varianty 10,1 let u mužů a 8,4 let u žen.
- *vysoká varianta*: očekává nejsilnější růst naděje dožití, do roku 2030 až na 80,5 let u mužů a 86,0 let u žen, poté plynule na 88,5 a. 93,0 let v roce 2065. Celkem střední délka života stoupá v této variantě o 14,5 let u mužů a o 12,5 let u žen (ČSÚ, online, cit. 2013-07-16).

b) Počet obyvatel

- *střední varianta*: počet obyvatel ČR by měl stoupat do roku 2030, kdy dosáhne 10,91 miliónu, poté bude klesat k 1. 1. 2066 na hodnotu 10,67 mil. obyvatel.
- *nízká varianta*: ve srovnání se střední variantou bude doba číselného růstu populace o deset let kratší – roku 2020 dosáhne počet obyvatel ČR úrovně 10,61 miliónu, poté spadne na 9,05 mil.
- *vysoká varianta*: předpokládá rostoucí trend úhrnného počtu obyvatel ČR po celé projektované období, 1. 1. 2066 dosáhne úrovně 12,39 miliónu obyvatel (ČSÚ, online, cit. 2013-07-16).

Graf 10: Počet obyvatel (k 1. 1. daného roku)

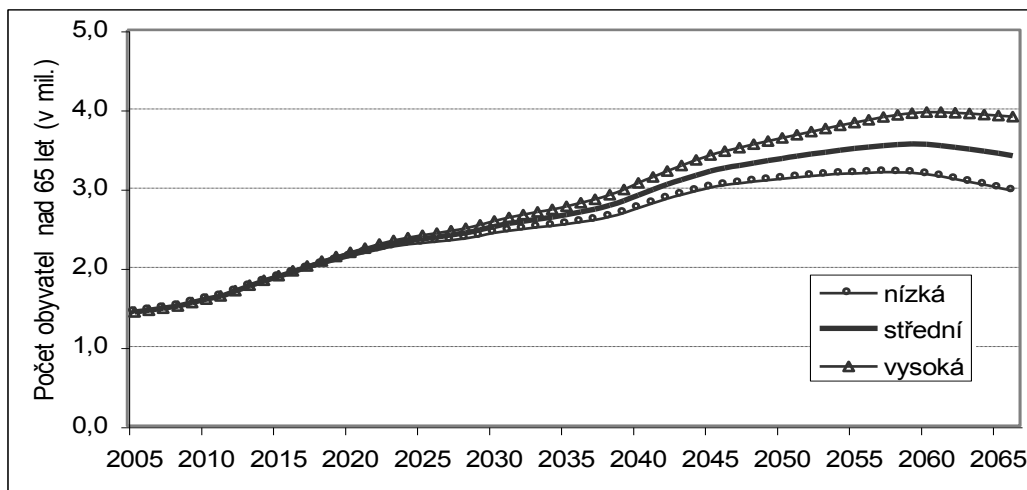

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Projekce obyvatelstva České republiky (Projekce 2009)*. [online]. Praha: © 2011, [cit. 2013-07-16]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>

c) Věková struktura populace

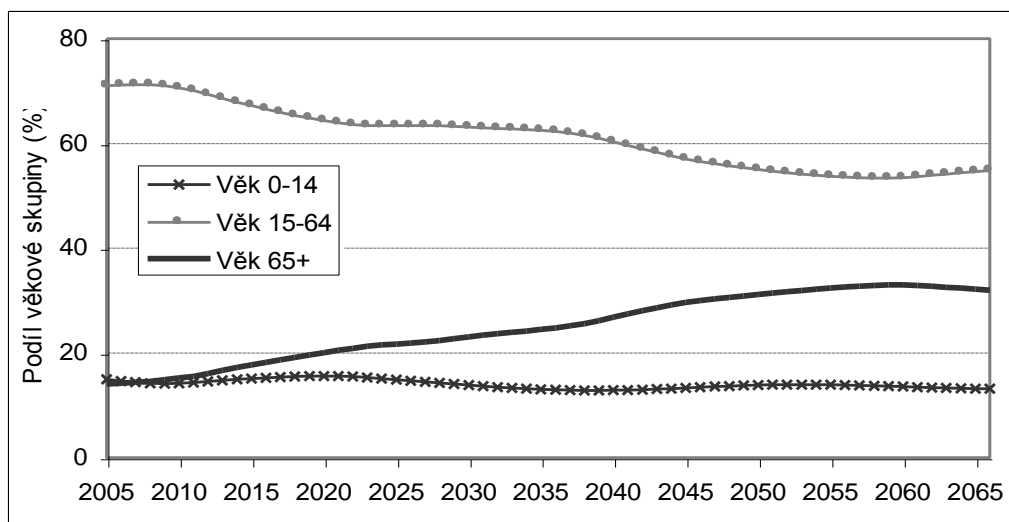
Ve všech variantách je předpokládán výrazný růst podílu osob starších 65 let, a to až na jednu třetinu populace. Absolutně jejich počet dospěje ze současných 1,56 mil. na 3-4 mil. osob (v závislosti na variantě projekce).

Graf 11: Počet osob starších 65 let

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Projekce obyvatelstva České republiky (Projekce 2009)*. [online]. Praha: © 2011, [cit. 2013-07-16]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>

Graf 12: Podíly věkových skupin, střední varianta

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Projekce obyvatelstva České republiky (Projekce 2009)*.

[online]. Praha: © 2011, [cit. 2013-07-16]. Dostupné z:

<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>

Podíl dětské složky oproti tomu poklesne, resp. bude stagnovat (ve vysoké variantě). Neodvratný je trend rostoucího indexu ekonomického zatížení, porovnávající počet osob v ekonomicky neaktivním věku (0 - 19 let a 65+ let), a v ekonomicky aktivním věku (20 - 64 let), který podle všech variant směřuje k hodnotě 100, tedy k početnímu vyrovnání obou skupin.

5.6 Strategické dokumenty a klíčové instituce

Celosvětové organizace, zabývající se problematikou stárnutí (Haškovcová, 2010)

- **Organizace spojených národů (OSN)** sleduje problematiku seniorské populace systematicky od roku 1978. V tomto roce byla přijata rezoluce č. 33/52 o problematice starých lidí v naší společnosti. K nejdůležitějším aktivitám OSN patří:

- 1982: Vyhlášení roku 1982 Rokem starého člověka, přijetí Mezinárodního akčního plánu o stárnutí, uskutečnění Světového shromáždění o stárnutí ve Vídni.
 - 1990: Vyhlášení 1. října za Mezinárodní den starších lidí.
 - 1991: Přijetí zásad OSN pro seniory a vydání materiálu „8 globálních cílů týkajících se stárnutí do r. 2001.
 - 1999: Vyhlášení Roku 1999 Mezinárodním rokem starších lidí s mottem: „Společnost pro všechny věkové skupiny.“
 - 2002: Uskutečnění 2. Světové shromáždění OSN o stárnutí v Madridu. Stanoveny 3 základní priority: 1. Udržení socioekonomické úrovně starších lidí, 2. Zachování životní pohody ve vyšším věku a za 3. zachování nezávislosti.
- **Světová zdravotnická organizace (WHO)** se také soustavně věnuje problematice stárnutí. Péči o starou generaci zahrnuje již od roku 1955.
 - **Rada Evropy** se této problematice věnuje od roku 1949, kdy byla založena.
 - **Zásadní mezinárodní dokumenty týkající se seniorů** (ČHV, online, cit. 2013-07-16)
 - **Vídeňský mezinárodní akční plán stárnutí**

byl schválen Valným shromážděním OSN roku 1982 (rezoluce 37/51). Ve stejném roce byl předložen a odsouhlasen Světovým shromážděním pro problematiku stárnutí ve Vídni v Rakousku. Jedná se o historicky první mezinárodní nástroj pro problematiku stárnutí, který ovlivňuje myšlenky a formulace činností vlád a programů pro problematiku stárnutí. Jeho cílem bylo posílit schopnost států i společnosti řešit stárnutí populace, umět využít rostoucího potenciálu seniorů a naučit se starat o potřeby a zabezpečení seniorů. Podporuje regionální a mezinárodní spolupráci. Zahrnuje několik desítek doporučení pro kroky zaměřené na výzkum a vzdělávání například v těchto oblastech:

- zdraví a výživa,
- ochrana starších spotřebitelů,
- bydlení a životní prostředí,
- rodina,
- sociální zajištění,
- zajištění příjmu a zaměstnání,
- vzdělávání.

- **Zásady OSN pro seniory**

byly přijaty Valným shromážděním OSN dne 16. prosince 1991 (rezoluce 46/91). V těchto zásadách byly vyzvány vlády jednotlivých států, aby stanovené zásady začlenily do svých národních programů, jakkoliv je to možné. Výsledkem bylo celkem 18 zásad seskupených do 5 oblastí, které se vztahují k postavení seniorů:

- Nezávislost,
- zapojení do společnosti,
- péče,
- seberealizace,
- důstojnost.

- **Mezinárodní rok seniorů**

byl prohlášen Valným shromážděním OSN jako rok **1999**.

- **Montrealská deklarace**

byla přijata na 4. světové konferenci o stárnutí (Montreal 9. 9. 1999). V deklaraci je upozorněno na fakt, že staří lidé mají nárok na slušnost a respekt a mají odpovědně pomáhat s realizací práv seniorů prostřednictvím účasti na politickém procesu v místě jejich bydliště. Dílem této deklarace je i výzva zasláná Spojeným národům s požadavkem systematického začleňování do všech jednání, činnosti, výzkumů, plánů a programů.

- **Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí**

byl přijat na 2. světovém shromáždění o stárnutí v Madridu 12. 4. 2002. Oproti 1. Mezinárodnímu plánu se tento zaměřuje více na problematiku stárnutí v rozvojových zemích s přechodovou ekonomikou. Obsahuje více než stovku přesných doporučení, které jsou rozděleny do tří prioritních směrů:

- senioři a rozvoj,
- uchování zdraví, tělesné a duševní pohody až do stáří,
- zajištění příznivého a podpůrného prostředí.

Velmi významným rozdílem oproti prvnímu plánu je stanovení mechanismů pravidelného hodnocení a kontroly plnění na národní, regionální i mezinárodní úrovni. Prioritou se stalo především zachování a rozvoj stávajících životních podmínek seniorů v rozvojových zemích.

Častým tématem zmiňovaným v této souvislosti je udržitelnost důchodových systémů v jednotlivých zemích. Rozvojové země žádaly o pomoc při zlepšování zdravotní péče včetně boje proti HIV/AIDS, dále o pomoc při snižování chudoby, humanitárních katastrof, migrace aj. Řešeny byly i aktuální problémy, jakými jsou například kladné a záporné rysy globalizace, oddlužení nejméně rozvinutých zemí, dostupnost světových trhů, ceny léků proti přenosným a chronickým chorobám a jiné.

- **Regionální implementační strategie k Madridskému mezinárodnímu akčnímu plánu pro problematiku stárnutí**

byly přijaty na Ministerské konferenci o stárnutí dne 13. září 2002. Konference, která se konala v Berlíně, navazovala na závěry 2. světového shromáždění o stárnutí v Madridu. Byly nachystány konkrétní **regionální implementační strategie**, které vymezily oblasti pro jednotlivé národní politiky.

- **Národní program přípravy na stárnutí populace v ČR** (MPSV, online, cit. 2013-07-16)

Vytváření národní koncepce přípravy na stárnutí obyvatelstva v ČR bylo vytvořeno ze závěrů a zásad konferencí. Organizace spojených národů a Evropské unie. Byl zpracován přehled priorit jako podklad pro vypracování Národního programu přípravy na stárnutí populace v ČR, který se stal závazným celonárodním programem pro období 2003 - 2012.

Desetiletý celospolečenský program měl za úkol zajistit připravenost České republiky na výraznou změnu demografické stavby české společnosti a zabezpečit seniorům stárnutí v bezpečí a důstojnosti a možnost nadále se podílet na životě společnosti jako plnoprávní občané. V roce 2007 byla provedena revize a připomínkování stávajícího stavu, která program na další 4 roky upravila a aktualizovala.

- **Národní strategie podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 - 2017**

Klíčový dokument pro léta současná a budoucí je Národní strategie podporující pozitivní stárnutí. Z textu Ministerstva práce a sociálních věcí (online, cit. 2013-7-17) se dozvíme následující:

„Ke dni 31. 12. 2012 končí účinnost Národního programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (dále jen „Program“). Pro přípravu nového strategického dokumentu vlády, který naváže na předchozí Program, byl zvolen komunitní přístup, tj. do jeho tvorby jsou aktivně zapojeni zástupci neziskových organizací, podnikatelských subjektů, místních a krajských samospráv, dalších ministerstev, sociální partneři i odborníci z akademické sféry. Z těchto představitelů byla vytvořena koordinační skupina Evropského roku 2012 (Partneři EY 2012), která na základě společného konsenzu identifikovala následující priority Strategie:

- *Celoživotní učení*
- *Zaměstnávání starších osob a seniorů*
- *Dobrovolnictví seniorů*

- *Mezigenerační dialog*
- *Kvalitní prostředí pro život seniorů*
- *Zdravé stárnutí*
- *Péče o seniory*
- *Lidská práva seniorů“*

6 APLIKAČNÍ VÝCHODISKA

MEZIGENERAČNÍHO UČENÍ V PRAXI

Empirická část disertační práce se skládá z přehledu aplikovaných výzkumů v praxi, návrhu projektu MATSEN a ověření zájmu o definovaný projekt u konkrétní cílové skupiny respondentů.

6.1 Příklady výzkumů mezigeneračního učení

Převážná část současných výzkumů je zaměřena na mezigenerační učení v oblasti neformálního vzdělávání. Převládají bádání a texty koncertující se na analýzu a evaluaci mezigeneračních programů. U spousty výzkumníků je vnímání problematiky mezigeneračního učení omezeno pouze právě na mezigenerační programy, jež jsou však pouze součástí mezigeneračního učení, ačkoliv významnou.

Od roku 2003 vychází v USA čtvrtletník *Journal of intergeneratioanal relatinoships*, jenž se zaměřuje na oblast mezigeneračních studií, tedy i na mezigenerační učení. Orientuje se především na výzkumy, praktické oblasti a politické iniciativy týkající se tohoto tématu.

- **Taylor, Robila a Lee (2005)**

Výzkum nesoucí název *„Distance, Contact, and Intergenerational Relationships: Grand-parents and Adult Grandchildren from an International Perspective“* byl prezentován v roce 2005 v časopise *Journal of Adult Development* a je zaměřen na vnoučata v období dospělosti. Metodou dotazování byl dotazník. Cílem bylo vyzkoumat, ke kterým prarodičům mají vnoučata blíže a zda jejich odloučení ovlivní či změní jejich vzájemné vztahy. Výzkumného šetření se zúčastnilo přes 70 studentů z 27 zemí ve věku od 18 do 35 let, kteří v daném období studovali ve Spojených státech. 53% výzkumného vzorku byli muži a zbylých 47% tvořily ženy.

Výsledky bádání vymezipily, že 61% respondentů označilo babičku z matčiny strany za svého nejbližšího prarodiče. Jiným zajímavým zjištěním bylo, že respondenti, kteří někdy žili společně se svými prarodiči, s nimi měli jasně spokojenější vztahy. Výzkum

potvrdil teorii, že oblíbenějšími prarodiči jsou babičky. Autoři toto zjištění vysvětlují tak, že ženy se obvykle dožívají vyššího věku, což jim dává více příležitostí k prohlubování vztahů s vnoučaty.

- **Reitzes a Mutran (2004)**

V roce 2004 byl v časopise *The Journals of Gerontology* prezentován výzkum s názvem „*Grandparenthood: Factors Influencing Frequency of Grandparent-Grandchildren Contact and Grandparent Role Satisfaction*“, který se uskutečnil ve Spojených státech. Tento výzkum byl zaměřen na faktory, které mají vliv na četnost setkávání prarodičů s vnoučaty a to z pohledu prarodičů. Závěry ukázaly, že všichni respondenti bez rozdílu pohlaví byli spokojeni s rolí prarodiče. Bylo dále zjištěno, že setkávání se s prarodiči je pravidelné, ačkoliv babičky uváděly četnost vyšší. 66% ze všech respondentů označilo roli prarodiče jako jednu ze tří svých nejvýznamnějších rolí. Jedním z důvodů vyšší četnosti setkání se s vnuky byl špatný zdravotní stav, jiným hlediskem, který ovlivnil spokojenost s rolí prarodiče, byl rodinný stav. Vdané babičky vykazovaly vyšší spokojenost s rolí, ženatí muži udávali spokojenost nižší. Muži ovdovělí nebo rozvedení byli za svou roli prarodiče rádi.

- **Uhlenberg a Hammill (1998)**

Studie nesoucí název „*Frequency of Grandparent Contact With Grandchild Sets: Six Factors That Make a Difference*“ byla publikována v roce 1998 v periodiku *The Gerontologist*. Výzkum je zaměřen na četnost setkávání se prarodičů a vnoučat z pohledu vybraných faktorů, jako je například: geografická vzdálenost, o které se autoři domnívají, že má nejvýraznější vliv, počet vnoučat, pohlaví prarodičů, rodinný stav, kvalita vztahu mezi rodiči a prarodiči a věk prarodičů.

Z výsledků studie vyplynulo, že čím více skupin vnoučat prarodič má, tím méně intenzivní je kontakt s nimi. Jiným zjištěním byl fakt, že častěji se vnouče setkává s prarodiči z matčiny strany. Potvrdily se také hypotézy badatelů o geografické vzdálenosti jako nejpodstatnějším faktoru ovlivňující četnost styku.

- **Chen (online, cit. 2013-12-08)**

Výzkum je propojen s mezigeneračním programem *Building Bridges* (Stavění mostů), jehož cílem bylo propojit seniory a děti v rámci společné aktivity a společném učení se. Program je zaměřen na seniory, kteří bydlí ve svých domovech, ale mají určité

omezení při výkonu každodenních aktivit. Účastníci jsou zapojováni různě, pomáhají na školách, dopisují si se seniory, navštěvují klienty domů pro seniory apod.

Výzkum probíhal od roku 1996 a měl několik fází. Prvním krokem byla distribuce dotazníku s otevřenými otázkami více než stovce studentů. Výsledky poukázaly na dobré přijetí programu a na kladný výsledek nejen pro děti, ale i pro společnost. Žáci uvedli, že měli z aktivity dobrý pocit, neboť seniorům pomohli a udělali tak něco prospěšného. Pouze 1% dětí reagovalo na aktivitu záporně a to z důvodu chybějící odpovědi seniorů na jejich dopisy. Děti si také často přály, aby byl program zachován. Druhým krokem byly rozhovory s řediteli škol, učiteli a zprostředkovateli služeb. Ti vnímali účast na programu pozitivně, program dle jejich slov prospěl nejen dětem při rozvoji jejich respektu k seniorům, ale zároveň povzbudil a obšťastnil samotné seniory. Posledním krokem bylo vyplnění dotazníků také dobrovolníky – seniory. Ti se přiznali, že z projektu měli dobrý pocit a že nyní vnímají mladší generaci kladněji.

- **Marx et al. (2004)**

Tento výzkum vyplynul na základě mezigeneračního programu pro děti základních škol. Program byl zaměřen na děti ve věku 8-11 let, kteří dosahují podprůměrných studijních výsledků a hrozí jim vyloučením ze školy. Cílem programu bylo umožnit těmto dětem pozitivní interakci, která by jim dala šanci získat ze sebe dobrý pocit a posílit správné sociální chování. Každé z dětí dostalo přiděleného "svého" seniora a kolektivně trávený čas byl naplňován skrze předem naplánované aktivity. Výzkumnou metodou bylo vybráno pozorování, a to jak jednotlivých společných aktivit, tak chování dětí ve škole. Výsledky upozornily na jev, že děti se více zapojují do činností se seniory než do činností ve školních lavicích, a díky mezigeneračnímu programu byly méně nepokojné a úzkostné. Další čtyři sledované proměnné (smutek, hněv, rozpaky, vrtění se) chování se ukázaly být statisticky nevýznamné, i když všechny se při návštěvách seniorů projevovaly méně než ve škole. Po ukončení celého programu odpovídaly děti na tři otevřené otázky:

1. Díky navštěvování seniorů se cítím – odpovědi byly „šťastně“, „skvěle“, „dobře“ a „v pohodě“.
2. Nejlepší věcí na návštěvách je – nejčtenější odpověď byla „zábavné trávení času“ a „možnost hrát si se seniory“.

3. Kdybys mohl/a, co bys změnil/a na těchto návštěvách? Děti projevily zájem o „delší dobu trvání programů“ nebo o „čtetnější návštěvy“.

Vhodné je zmínit i fakt, že některé děti vyjádřily před první návštěvou obavu z toho, že se seniorům nebudou líbit. Nicméně ihned po první návštěvě získaly všechny děti pocit, že senioři je mají rádi, jsou z nich nadšení. To vede k závěrům, že prostřednictvím mezigeneračních zkušeností se může zlepšit pozitivní sebe obraz účastníků. Poslední část výzkumu se věnovala zpětné vazbě od seniorů, kteří si program velice užili a vyslovili zájem se programu znovu zúčastnit další školní rok.

Z představených výzkumů a studií je patrné, že mezigenerační programy mají kladný dopad jak na mladší aktéry, tak i na starší účastníky. Děti se skrze mezigenerační aktivity učí péči a pečlivosti, získávají zkušenosti života se starší generací. Senioři (také jako děti) zmiňují lepší pocit ze sebe sama, plynoucí z pocitu užitečnosti. Obě skupiny oceňují pozitivně šanci získat nové přátele.

6.2 Návrh projektu MATSEN

Projekt - je časově, nákladově a zdrojově omezený proces realizovaný za účelem vytvoření definovaných výstupů (rozsah naplnění projektových cílů) co do kvality, to do standardů a požadavků.

MATSEN je zkratka, která označuje **mateřsko – seniorské centrum**, které je navrhováno jako nová forma mezigeneračního učení. Jejím cílem je umožnění potkat se prostřednictvím učení dvěma odlišným generacím a umožnit jim se vzájemně poznat a pozitivně ovlivňovat. Projekt je pouze ve fázi návrhu, nejedná se o skutečnou realizaci, nýbrž o autorčin námět, jak prakticky přispět k podpoře mezigeneračního učení.

Projekt Škola MATSEN je reakcí na nový trend, kterým je mezigenerační učení. Cílem projektů věnujících se této problematice je společné vyučování různých věkových skupin, přičemž primárně se jedná o učení se seniorů spolu s generací nejmladších. Rovněž tak projekt ŠKOLA MATSEN (dále již ŠM) je orientován na reciprocitu

vzdělávacích vztahů a interakci mladých se starými. Ve zkratce se jedná o instituci, kde se právě tyto dvě generace mohou potkávat na denní bázi za účelem učení se.

Cílem projektu je působit proti negativním stereotypům a mýtům, spojených s procesem stárnutí a propojení dvou věkových generací, které na sebe budou vzájemně pozitivně působit, ovlivňovat se a vnímat se. Konkrétněji je projekt popsán v níže uvedené charakteristice projektu, nicméně se jedná o základní návrh projektu, který by v případě realizace bylo vhodné detailněji rozšířit a upřesnit. Některé momenty realizace jsou propojeny s reálnou formou aplikace projektu do praxe – především finanční rozpočet a časový rámec by bylo nutné zpracovat podrobně při specifikaci projektu.

1) Cíle projektu – cílem projektu je vytvořit vzdělávací instituci, kde se na pravidelné každodenní bázi budou moci potkávat dvě vybrané generace a vzájemně i společně se učit.

- **cíle pro jednotlivce** – potkat se s vybranou generací, učit se a získávat zkušenosti, poznávat klady jiné generace,
- **cíle pro instituci** – primárním cílem je umožnění setkávání se dvou generací, sekundárním cílem je zajištění náplně dne volnočasovými aktivitami, speciálně pro jedince, kteří momentálně mají omezenou šanci být zapojeni do běžného dění života,
- **cíle pro společnost** – skrze praxi naučit vzájemnému respektu a toleranci mezi generacemi, omezit generační mýty, orientovat se na pozitiva stáří.

2) Cílové skupiny –

- děti v předškolním věku – třetí třída, věk 5 - 6 let, v případě zájmu možno i dříve; maximum 15 dětí na jednu třídu, minimum 5 dětí na jednu třídu,
- senioři – senioři bez omezení věku, ale podmínkou je samostatnost a alespoň částečná nezávislost, zájem o dané téma, vhodný poměr seniorů 1-2 děti/1 senior.

3) Obsah vzdělávání neboli souhrn znalostí, dovedností, které je třeba předat účastníkům; **konkrétní učivo – učební látka**. Zde by se jednalo například o tyto okruhy témat:

- Poznáváme sebe a své tělo.
- Člověk součástí přírody.
- Vesmír a planety.
- Napříč světadíly.
- Sport a pohybové aktivity.
- Víra v nás a vznik života.
- Dorozumíváme se.
- Jídlo a zdravá výživa.
- Co se skrývá v lese.
- Umění a my (hudební, výtvarné).
- Tradice a zvyky.

Každé téma by mělo obsahovat:

- cíl – výstup,
- návštěvu, výlet, exkurzi
- náměty k diskuzi a zadání úkolů.

5) Systematizace obsahu vzdělávání –vzdělávání organizováno v měsíčních tematických cyklech – vždy 12 cyklů, které jsou provázány výstupy, vzájemnými interakcemi.

Vhodné metody: vzájemná debata, předčítání, společná přednáška, malování, hledání na intranetu, manuální tvorba, procházky, ukázky v praxi, diskuze s odborníkem, exkurze, apod.

6) stanovení lektorského a dalšího týmu – přítomen vždy alespoň jeden pedagog a jeden geragog, další osoby podle počtu účastníků.

7) technickoorganizační zajištění – nejlépe provádět v prostorách MŠ, nebo učebnách, kde je dostupná zahrada, tělocvična apod.

8) zpracování rozpočtu a kalkulace ceny vzdělávání – pouze odhad, odvislé od prostor a způsobu realizace:

Při uskutečnění projektu jako odpolední (14 – 18) nadstavby v prostorách soukromé MŠ – měsíční náklady:

Mzdové:	35 000,-
Prostory:	15 000,-
Režijní náklady:	20 000,-
Vstupné:	5 000,-
Ostatní:	5 000,-

Celkem 80 000,- / měsíc

V plné účasti je přepočítáno na 1 účastníka (dítě nebo seniora): 2667,-. Návrh na příspěvek je 400,- / účastník / měsíc.

9) Možné úskalí a alternativy projektu:

- srovnávání dětí se seniory,
- obsah musí být vytvořen zajímavě pro obě věkové skupiny, nelze podcenit,
- výše poplatku může být omezující,
- projekt může být nástavbou mateřské školy – jako odpolední výuka nebo samostatná vzdělávací instituce.

6.3 Explorativní výzkumné šetření

Cílem krátkého výzkumného šetření je ověření zájmu o definovaný projekt u konkrétní cílové skupiny respondentů. Tématem projektu i celé disertační práce je mezigenerační učení. Posláním projektu jsou konkrétně pravidelné a harmonické vztahy mezi generacemi, které budou zároveň jednoduché a spontánní. Toho má být dosaženo prostřednictvím odborných pracovníků, kteří budou tento kontakt zprostředkovávat a povzbuzovat.

Oblastí výzkumu je mezigenerační učení, respektive představená forma mezigeneračního učení pod názvem MATSEN. Výzkum je zaměřen na poptávku tohoto projektu v praxi, konkrétně na poptávku u vybraných a předem definovaných

cílových skupin. Svými cíli se jedná o kvalitativní výzkum vložený do výzkumu kvantitativního charakteru, realizovaným prostřednictvím strukturovaného dotazníku.

Předmět výzkumu: zájmové učení mezi dětmi předškolního věku a osobami v penzi.

Objekt výzkumu: rodiče dětí ve věku 3 - 6 let; osoby starší 65 let.

Výzkumné cíle:

Hlavní výzkumný cíl:

- zjistit zájem o definovaný projekt u vybrané cílové skupiny

Doplňující výzkumné cíle:

- zjistit frekvenci setkávání se vybraných cílových skupin
- zjistit obecný zájem o mezigenerační učení

Cílem tohoto šetření není výzkumná sonda či reprezentativnost, nýbrž reflexe postižených jevů pokrývajících sledovanou problematiku.

Způsob realizace:

1. fáze přípravná

Definování výzkumných cílů, definování cílových skupin, stanovení a formulace hypotéz, zvolení metody výzkumu. Předpokládaný časový rozsah fáze přípravy jsou tři týdny.

2. fáze realizační

Délka realizační fáze je odhadována na jeden měsíc. V této fázi budou osloveny vybrané cílové skupiny, budou předány připravené dotazníky, odpovědi budou shromážděny a sumarizovány u zadavatele. V této fázi je nezbytné, aby respondenti byli dobře seznámeni s obsahem projektu. To bude provedeno jak osobní informací před předáním dotazníku, tak prostřednictvím úvodního dopisu k dotazníku.

3. fáze vyhodnocovací

Závěrečná fáze se bude týkat vyhodnocení a interpretace získaných dat. Vyřazeny budou dotazníky, u nichž by se vyskytovaly nepřesné, neúplné či

zavádějící údaje. Souhrn získaných informací bude zpracován do vyhodnocujících tabulek a grafů. V neposlední řadě dojde k vyhodnocení výzkumu, verifikaci daných hypotéz. Časový rozsah této fáze je odhadován na dobu jednoho měsíce.

Harmonogram:

1. fáze	14. – 28. 9. 2014
2. fáze	během měsíce říjen 2014
3. fáze	během měsíce prosinec 2014

• **Výzkumný záměr a hypotézy**

a) Výzkumný záměr u respondentů *senioři*

1. Měli by senioři zájem učit se ve svém volném čase společně s mladší generací?
2. Přihlásili by se do školy Matsen?

Sociodemografická část:

1. Jaký je věk, pohlaví respondentů?
2. Jak často se senioři cíleně setkávají s generací předškoláků?"

b) Výzkumný záměr u respondentů *rodiče*

1. Měli by rodiče zájem, aby se jejich děti učily ve svém volném čase společně se starší generací?
2. Přihlásili by své potomky do školy Matsen?

Sociodemografická část:

1. Jaký je věk, pohlaví respondentů?
2. Jak často se děti setkávají se seniory?

Hypotézy a jejich verifikace:

Hypotézy jsou označovány zkratkou písmenem H a doplněny o pořadové číslo a rozlišovací písmeno. Vzhledem k dvěma různým cílovým skupinám je vždy jedna hypotéza upravena na dvě varianty – S jako senioři, R jako rodiče. Po stanovení hypotézy je stanovena i patřičná verifikace - tedy podmínky, za jakých by daná

hypotéza byla ověřena. Je opatřena rovněž daným číslem a písmenem podle cílové skupiny a pořadí. Poslední část tvoří stanovená dotazníková otázka, která je vytvořena na základě dané hypotézy a označena písmenem O a rovněž daným pořadovým číslem a písmenem pro cílovou skupinu.

- **H1S:** Senioři mají zájem se ve svém volném čase učit společně s mladší generací.

V1S: Alespoň 70% z dotázaných seniorů odpoví na otázku O1 „Ano“.

O1S: Máte zájem se ve svém volném čase učit společně s mladší generací?

H1R: Rodiče mají zájem, aby se jejich děti učily ve svém volném čase společně se starší generací.

V1R: Alespoň 70% z dotázaných rodičů odpoví na otázku O1 „Ano“.

O1R: Chtěli byste, aby se Vaše děti učily ve svém volném čase společně se starší generací?

- **H2S:** Senioři by se do školy Matsen přihlásily.

V2S: Alespoň 70% z dotázaných seniorů odpoví na otázku O2 „Ano“.

O2S: Přihlásili byste se do školy Matsen?

H2R: Rodiče by přihlásili své potomky do školy Matsen.

V2R: Alespoň 70% z dotázaných rodičů odpoví na otázku O2 „Ano“.

O2R: Přihlásili byste své potomky do školy Matsen?

- **Použité vědecké metody zkoumání, definování cílové skupiny**

a) Metoda zkoumání

Metodami výzkumu jsou chápány techniky sběru dat, jejich shromažďování, zpracovávání a vyhodnocování. Všeobecně rozlišujeme kvalitativní a kvantitativní metody, přičemž obě mají pro výzkumnou práci výhody i nevýhody (blíže např. Disman, 1998; Žižlavský, 2003; Hendl, 2012 aj.).

Pro tento výzkum byla zvolena metoda explorativní a kvantitativní metoda s cíli, které odpovídají výzkumu kvantitativnímu. Rovněž se jedná o šetření deskriptivní.

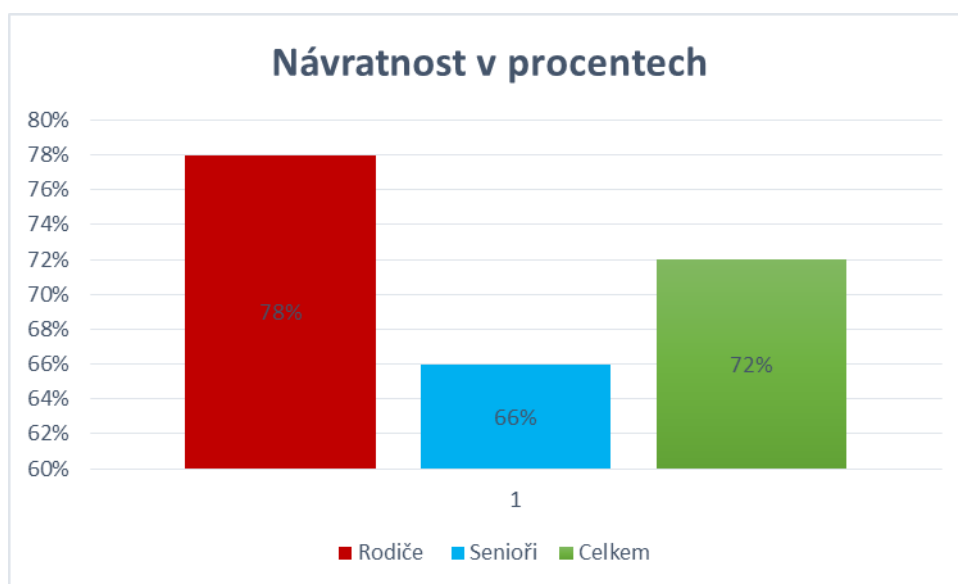
Explorativní výzkum se obvykle využívá v počátečních fázích výzkumného projektu. Slouží k předběžnému zkoumání situace s minimem časových a finančních nákladů. Tento výzkum se vyznačuje vysokou flexibilitou, používáním nestandardních metodických postupů, bývá prováděn v malém rozsahu. V rámci explorativního výzkumu se využívají jak data sekundární, tak data primární.

Deskriptivní výzkum čili výzkum popisný poskytuje základní obraz o vybraných aspektech trhu v daném období, charakterizuje jevy a procesy, které jsou relevantní pro rozhodování. Stejně jako u výzkumu explorativního mohou být použita jak sekundární, tak primární data. V rámci primárního sběru dat se nejčastěji využívají techniky pozorování a dotazování.

Ke zjišťování dat pro potřeby výzkumu byla použita technika dotazování - standardizovaný dotazník (viz příloha A). Předložený dotazník byl anonymní a splňoval podmínky Zákona 101/2000 sb. o ochraně osobních dat a údajů. Všichni zkoumaní respondenti vyplněním dotazníku souhlasili s použitím uvedených údajů pro tuto práci.

Dotazník obsahuje 2 otázky korespondující s hypotézami. Rozdáno bylo 200 dotazníků, 100 pro respondenty rodiče, 100 pro respondenty senior. Zpět se vrátily celkem 152 dotazníky. Z důvodu neúplnosti údajů muselo být 8 dotazníků vyřazeno. Bylo vyhodnoceno celkem 144 dotazníků. Ze skupiny respondentů rodiče bylo vyhodnoceno 78 dotazníků, ze skupiny respondentů senioři bylo vyhodnoceno celkem 66 dotazníků.

Graf 13: Návratnost v procentech

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

b) Výzkumný vzorek – cílová skupina

Pro naplnění cílů byly určeny dvě specifické cílové skupiny:

1. Senioři, kteří dosáhli požadovaného věkového limitu odchodu do penze, bez ohledu na jejich pohlaví, vzdělání, či předchozí zkušenost s dalším vzděláváním.
2. Rodiče dětí předškolního věku.

Pro cílovou skupinu byla stanovena následující kritéria:

- 100 respondentů z každé z uvedených cílových skupin
- vyváženost pohlaví oslovených respondentů

Cílová skupina je určena jako specifická, nejedná se tedy o obecný reprezentativní vzorek.

6.3.1 Interpretace získaných dat

Již po první krátké analýze byla patrná převaha respondentů z řad ženské populace. Konkrétní rozložení dle pohlaví respondentů ukazuje následující tabulka a graf.

Tabulka 7: Respondenti dle pohlaví

	Muži	Ženy
Rodiče	35	43
Senioři	24	42
Celkem	59	85

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Graf 14: Respondenti dle pohlaví v %

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Dalším sledovaným ukazatelem byl věk respondentů. Bližší věkové rozložení obou dotazovaných skupin ukazují následující tabulky a grafy, z nichž vyplývá, že z oslovených respondentů jsou nejčastějšími rodiči dětí v předškolním věku lidé mezi 26. a 35. rokem života.

Tabulka 8: Respondenti podle věku - rodiče

Věk	20-25	26-30	31-35	36-40
Celkem	17	32	19	10

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

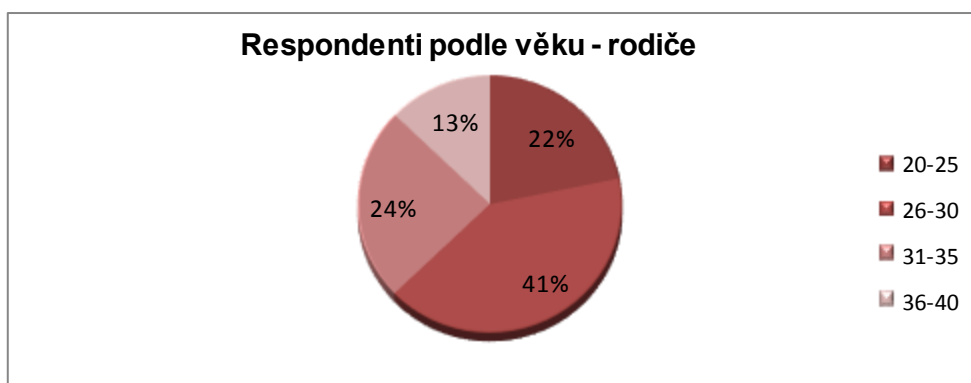
U respondentů z řad seniorů byly nejčetnější věkovou skupinou osoby nejmladší, ve věku mezi 60. – 65. rokem života. Nejméně početnou skupinou byli nejstarší senioři nad 81 let.

Tabulka 9: Respondenti podle věku - senioři

Věk	60-65	66-70	71-75	76-80	81+
Celkem	23	21	13	6	3

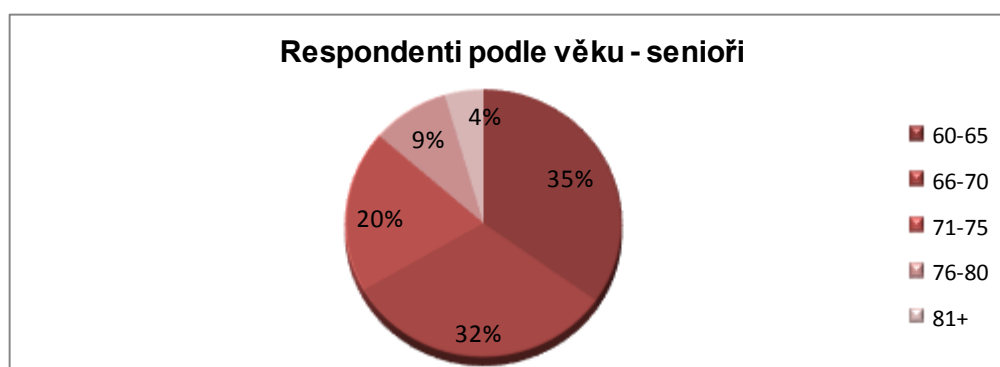
Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Graf 15: Respondenti podle věku - rodiče

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Graf 16: Respondenti podle věku - senioři

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Výzkum se rovněž zaměřil na ukazatel frekvence setkávání se respondentů z vybraných cílových skupin – tedy předškoláků se seniory a seniorů s předškoláky. Data byla vyhodnocena podle rozložení do věkových skupin a výsledná zjištění ukazují následující tabulky a grafy.

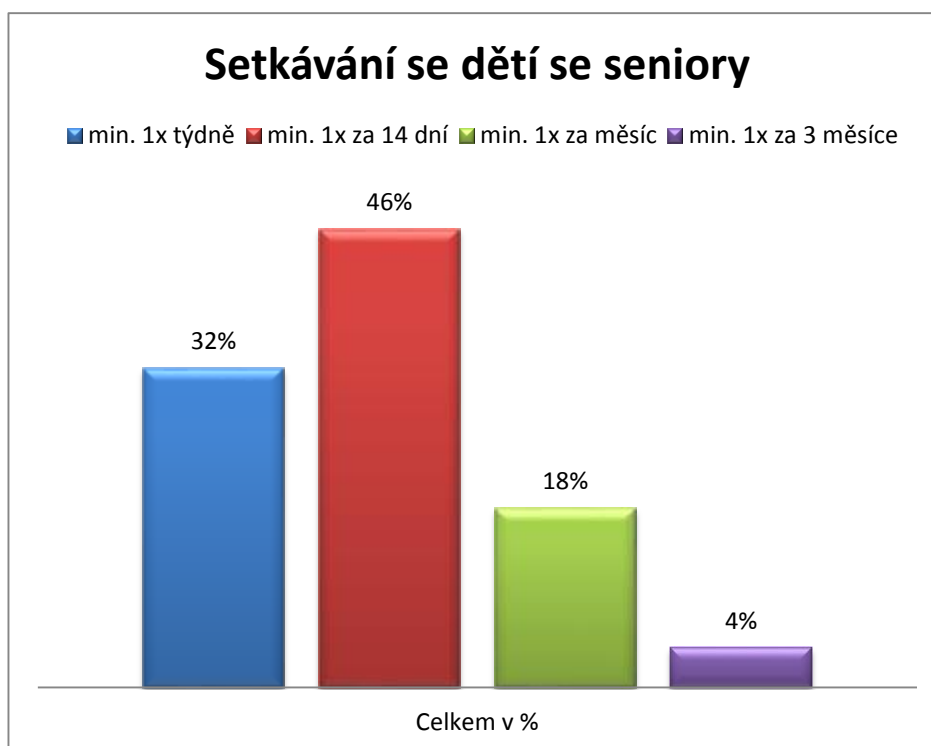
Tabulka 10: četnost setkávání se seniory

Frekvence	min. 1x týdně	min. 1x za 14 dní	min. 1x za měsíc	min. 1x za 3 měsíce
Celkem	25	36	14	3
Celkem v %	32%	46%	18%	4%

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Podíváme-li se na procentuální setkávání se dětí se seniory (viz následující Graf), zjistíme, že se jedná o velmi vysokou frekvenci, a v součtu se alespoň 1x za 14 dní setkává se seniory více než 75% z předškoláků – konkrétně 78%.

Graf 17: četnost setkávání s předškoláky

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

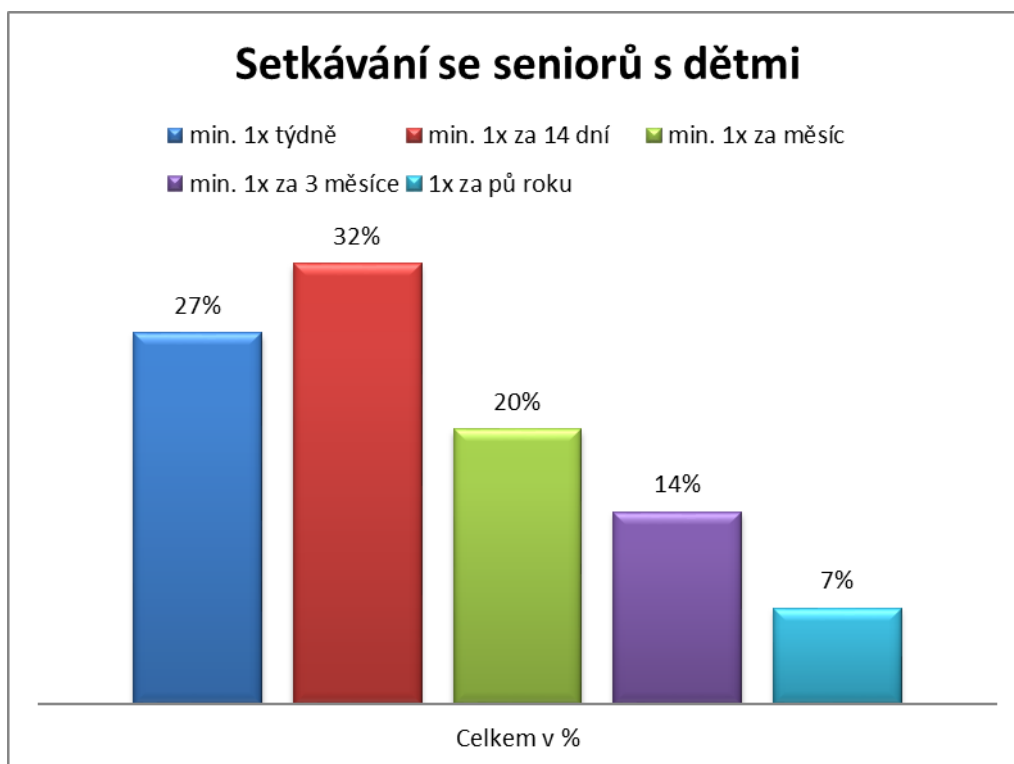
Tabulka 11: četnost setkávání s předškoláky

Frekvence	min. 1x týdně	min. 1x za 14 dní	min. 1x za měsíc	min. 1x za 3 měsíce	1x za půl roku
Celkem	18	21	13	9	5
Celkem v %	27%	32%	20%	14%	7%

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Rovněž procentuální výsledek četnosti setkávání se seniorů s předškoláky je velmi zajímavý. V součtu můžeme konstatovat, že minimálně jednou za 14 dní se z dotazovaných respondentů z řad seniorů potká s předškolákem 59%, a 79% se s předškoláky potká alespoň jedenkrát v měsíci.

Graf 18: četnost setkávání s předškoláky

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

- **1. oblast zkoumání - zájem o společné učení**

První zkoumanou oblastí byl zájem o společné učení. Seniori byli dotazováni, zdali by měli zájem o společné učení s předškoláky, rodiče předškoláků odpovídali na dotaz, zdali by rádi, aby se jejich děti učily společně se seniory.

Níže uvedená tabulka shrnuje veškeré získané odpovědi. Procentuálně bylo pro společné učení na straně seniorů 70% respondentů, na straně rodičů to bylo 55%. U seniorů byl ještě poptáván konkrétní důvod, pokud byla odpověď ne. Z výsledku je zde patrné, že převážná většina seniorů z těch, kteří odpověděli ne – 65% (13 z 20), se nechce učit vůbec. Nejedná se tedy o negativní postoj vůči učení se s mladší generací. Pouze 7 respondentů z celkových 66 odpovědělo, že se nechtějí učit s mladší generací 11%).

Tabulka 12: zájem o společné učení

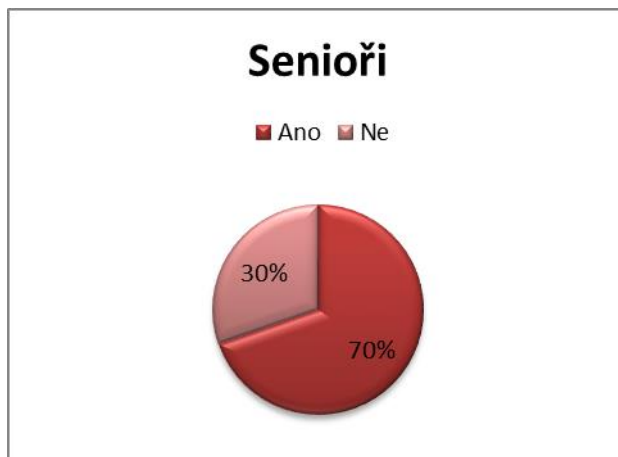
	Rodiče	Senioři
Ano	43	46
Ne	35	20
z důvodu neochoty učit se		13
z důvodu neochoty potkávat se s mladší generací		7

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

H1S: Senioři mají zájem se ve svém volném čase učit společně s mladší generací.

V1S: Alespoň 70% z dotázaných seniorů odpoví na otázku O1 „Ano“.

Graf 19: zájem o společné učení - senioři

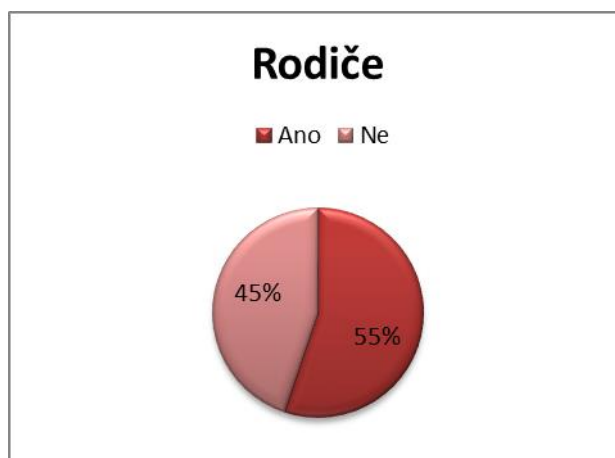
Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Z výše uvedeného grafu je patrné, že senioři o společné vzdělávání s předškoláky mají. Stanovená **hypotéza H1S byla potvrzena.**

H1R: Rodiče mají zájem, aby se jejich děti učily ve svém volném čase společně se starší generací.

V1R: Alespoň 70% z dotázaných rodičů odpoví na otázku O1 „Ano“.

Graf 20: zájem o společné učení - rodiče

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Z výše uvedeného grafu je patrné, že zájem rodičů, aby se jejich děti učily společně se seniory, je nižší než u seniorů, nicméně pro byla více než polovina z oslovených rodičů, konkrétně 54%. Stanovená **hypotéza H1R potvrzena nebyla**.

- **2. oblast zkoumání – studium na Matsenu**

Druhou zkoumanou oblastí bylo, zdali by se respondenti přihlásili na výše popsanou školu Matsen. Ze souhrnné tabulky je možné vidět, že zájem o přihlášení by byl, ačkoliv je oproti autorčinu očekávání velké zastoupení odpovědí nevím. Zde se nabízí prostor pro další a hlubší zkoumání, co vedlo respondenty k této odpovědi.

Tabulka 13: studium na Matsenu

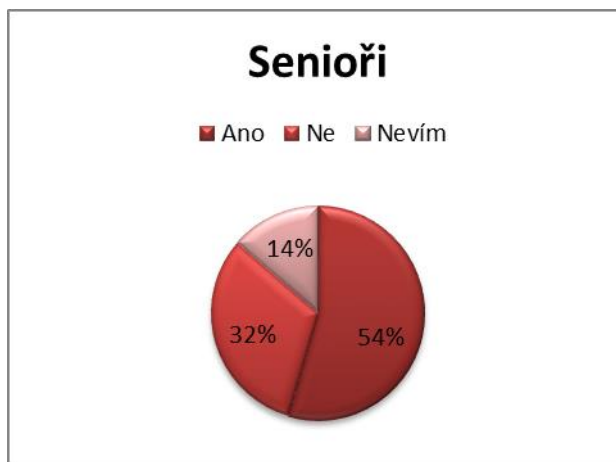
	Rodiče	Senioři
Ano	41	36
Ne	15	21
Nevím	22	9

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

H2S: Senioři by se do školy Matsen přihlásily.

V2S: Alespoň 70% z dotázaných seniorů odpoví na otázku O2 „Ano“.

Graf 21: studium na Matsenu - senioři

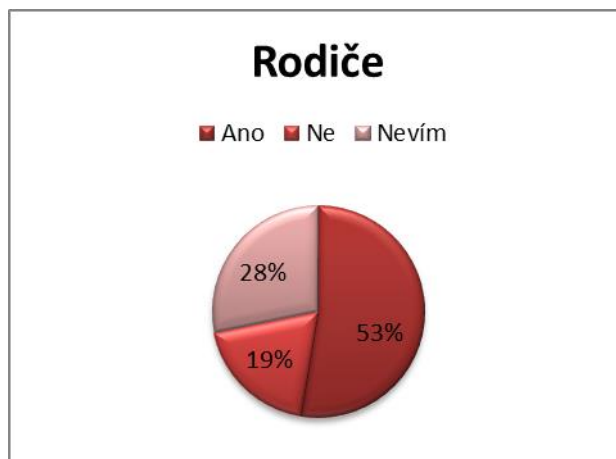
Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Jak vyplývá z výše uvedeného grafu, více než polovina seniorů by se ke studiu na této škole přihlásila, konkrétně 54% z dotazovaných respondentů. 32% se vyjádřilo tak, že nikoliv. Tento výsledek je možné považovat za uspokojivý, ačkoliv **hypotéza H2S potvrzena nebyla**.

H2R: Rodiče by přihlásili své potomky do školy Matsen.

V2R: Alespoň 70% z dotázaných seniorů odpoví na otázku O2 „Ano“.

Graf 22: studium na Matsenu - rodiče

Zdroj: vlastní šetření (autorka práce)

Z grafu je patrné, že škola pro rodiče – respondenty atraktivní byla, ačkoliv pouze pro 53 % z dotazovaných respondentů z řad rodičů. **Hypotéza H2R se nepotvrdila.**

6.3.2 Shrnutí a doporučení

Na základě vyhodnocených výsledků výzkumu lze provést následující shrnutí. Hlavním cílem empirické části této práce bylo ověření zájmu o definovaný projekt u konkrétní cílové skupiny respondentů. Pro toto ověření byly stanoveny 2 základní oblasti zkoumání, ze kterých vyplynul zájem či nezájem o společné mezigenerační učení seniorů a dětí a o případně studium na škole Matsen.

První zkoumaná oblast byl zájem o mezigenerační učení obecně. Cílem bylo ověřit, zdali téma projektu a jeho celkové směřování je pro vybrané cílové skupiny přijatelné, zdali existuje u seniorů a předškoláků (jejich rodičů) zájem o společné vzdělávání, a tedy zdali by projekt měl své účastníky. Z výsledku vyplynulo, že zájem o společné učení mezi respondenty je, ať již na straně seniorů nebo rodičů. U seniorů se zájem rovnal dokonce až 70%.

Druhou zkoumanou oblastí byla instituce Matsen, respektive, zdali by senioři a rodiče dětí byli ochotni se (své děti) do této školy přihlásit. I zde je možné konstatovat úspěšný výsledek. Ačkoliv ani jedna ze stanovených hypotéz nebyla potvrzena, zájem o Matsen projevilo v obou kategoriích více než 50% respondentů.

Celkově lze shrnout, že cíle výzkumu byly naplněny a že veškeré zkoumané oblasti napovídají, že projekt by v praxi mohl být úspěšně realizován. Nepochybně by byla nutná analýza zmíněných oblastí na reprezentativním počtu respondentů. Dalším vhodným krokem před případnou realizací by byl pilotní projekt, na kterém by se ukázaly případné nedostatky.

ZÁVĚR

Mezigenerační učení jako součást celoživotního učení je problematická oblast, která je v českém prostředí teprve v počátcích svého zkoumání. Změny v mezigeneračních vztazích jsou propojeny s proměnami v chování rodin a s aktuálním vývojem ve společnosti.

Právě proměna tradiční rodiny a z ní vyplývající důsledky pro rodinné vazby představovala prvotní impuls pro zájem o mezigenerační učení. Omezení společného trávení času je v rodině vnímáno převážně z objektivních důvodů (zaměstnání, příprava do zaměstnání, práce v domácnosti apod.), nicméně praxe ukazuje, že členové rodiny tráví doma vedle sebe čas také individuálními zájmy bez vzájemné interakce členů (počítač, televize, četba). Oproti tomu jsou díky zvyšujícímu se průměrnému věku dožití obvyklým jevem tří i čtyřgenerační rodiny, což poskytuje větší možnost k dlouhodobějším mezigeneračním vztahům, a tedy i vyšší šanci na mezigenerační učení.

Cílem předkládané disertační práce bylo zasadit mezigenerační učení do teoretického kontextu a popsat hlavní okolnosti tohoto procesu a také pokusit se najít novou, praktickou cestu, která by pomohla pozitivně ovlivnit mezigenerační vztahy. Práce byla koncipována jako teoreticko – empirická.

Teoretická část byla rozdělena do pěti hlavních kapitol, ve kterých je popsána problematika mezigeneračního učení, jeho vznik a vývoj, charakterizovány jsou vybrané mezigenerační programy a uvedeny jsou i konkrétní příklady projektů u nás i v EU. Popsána je problematika vzdělávání a učení se seniorů, specifika vzdělávání a učení se v pozdní dospělosti, vymezeny jsou funkce a cíle vzdělávání seniorů. Není opomenuta ani problematika didaktiky ve vzdělávání seniorů nebo motivace ve vzdělávání. Charakterizovány jsou obvyklé formy ve vzdělávání seniorů. Pozornost je věnována i účastníkům mezigeneračního učení, tedy prarodičům a vnoučatům. Popisována je sociální role prarodiče, rovněž sociální role vnoučete. Vymezen je i historický kontext těchto rolí.

V teoretické části se práce věnuje i oblasti stáří a stárnutí. Určeny jsou klíčové pojmy jako biologické, kalendářní, sociální stáří a funkční věk, je vymezena problematika kvality života seniora ve stáří. Práce se zabývá i otázkou definice gerontagogiky. Jsou zde vymezeny klíčové pojmy jako gerontologie, gerontagogika apod., popsáno je terminologické hledisko této disciplíny, nastíněn je i vývoj gerontagogiky. Charakterizovány jsou i cílové skupiny nebo problémové okruhy gerontagogiky.

V teoretické části není pominuta ani problematika demografického vývoje v Evropě. Zde jsou vylíčeny klíčové demografické pojmy jako natalita či mortalita a přidána jsou data v tabulkách a grafech, která jsou oddělena jak pro Českou republiku, tak i pro Evropskou unii. Popsán je i scénář budoucího demografického vývoje či strategické dokumenty o stáří a klíčové instituce zabývající se procesem stárnutí.

Empirická část navazuje na teoretickou svým výzkumným šetřením mezigeneračního učení. V úvodu jsou objasněny aktuální výzkumy na obdobné téma. V další části je navržen projekt Škola Matsen. Na tento projekt navazuje vlastní krátké empirické šetření, které ověřuje zájem o popsáný projekt u vybrané skupiny respondentů. Empirická část obsahuje vymezení oblasti výzkumu, definice výzkumného záměru (předmět a objekt výzkumu, výzkumné cíle, způsob realizace, harmonogram), výzkumný záměr a hypotézy, popis použitých vědeckých metod zkoumání, definování cílové skupiny, charakteristiku výzkumného vzorku, sběr a zpracování údajů, deskripci zjištěných údajů, shrnutí a doporučení.

Celkově lze konstatovat, že cíle výzkumu byly splněny. Zkoumané oblasti napovídají, že projekt by v praxi mohl být úspěšně realizován. Nepochybně by byl nutný komplexnější rozbor zmíněných oblastí na reprezentativním počtu respondentů. Dalším vhodným krokem před případnou realizací by byl pilotní projekt, na kterém by se ukázaly případné nedostatky. Rizikem projektu může být srovnávání dětí se seniory nebo neatraktivní obsah učení.

Osobním přáním autorky této práce je, aby se ve společnosti zamezilo mytizování stárnutí populace, čímž mohou být stavěny zbytečné bariéry do vztahů mladších a starších. Necht' existuje co nejvíce rodin, kde mezigenerační učení bude samozřejmá součást běžného života, a generace se budou těšit ze společného soužití.

RESUMÉ

Disertační práce byla zaměřena na problematiku mezigeneračního učení. V teoretické části shrnula práce základní poznatky dané problematiky z dostupných teoretických zdrojů. Jednotlivé kapitoly vytvořily celek, jenž ve výsledku umožňuje získat ucelený obraz nejen o vzdělávacích, ale i o psychických a sociálně ekonomických potřebách seniorského věku a mezigeneračním učení. Empirická část poskytla propojení několika metod – popis dat, vlastní projekt i krátké dotazníkové šetření. Přínosem práce je konkrétní výstup v podobě návrhu nové formy mezigeneračního učení, kterou by bylo možné realizovat v praxi, ačkoliv dle zjištěných závěrů by byla nutná realizace pilotního projektu. Práce dostala svým cílům a díky navrženému projektu by bylo možné i její výstupy použít pro praxi.

RESUMÉ

The dissertation was focused on the issue of intergenerational learning. In the theoretical part of the work summarized the basic knowledge of the issue from the available theoretical resources. Individual chapters form a unit, which in the end provides a complete picture of not only of educational, but of the psychological and socio-economic needs of seniors and intergenerational learning. The empirical part offers multiple methods - data description, own survey and a questionnaire research. Key benefit of the work is a specific output – proposed new forms of intergenerational learning, which could be implemented in practice, although according to the conclusions a pilot project would need to be implemented. With the theoretical and empirical study the work has met its objectives and the outputs can be used in practice.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

ADAMEC, P. a D. KRYŠTOF. *Univerzity třetího věku na vysokých školách*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5640-4.

ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6.

BARTÁK, J. *Základní kniha lektora / trenéra*. Praha: Votobia, 2003. ISBN: 80-7220-158-1.

BAŠTECKÝ, J., KÜMPEL, Q. a M. VOJTĚCHOVSKÝ. *Gerontopsychiatrie*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169070-8.

BEDNAŘÍKOVÁ, I. *Metodika vzdělávání dospělých*. Jihlava: VŠPJ-ICV, 2007

BENCKO, V. et al. *Epidemiologie, výukové texty pro studenty 1. LFUK, Praha*. 2. vydání. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0383-7.

BENEŠ, M. *Andragogika teoretické základy*. 2. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-23-8.

BENEŠ, M. *Andragogika*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2580-2.

BOČKOVÁ, L., Š.HASTRMANOVÁ, a E. ŠAVRDOVÁ. *50+ Aktivně*. Praha: Respekt institut, 2011. ISBN 978-80-904153-2-4.

BOČKOVÁ, V. *Celoživotní vzdělávání - výzva nebo povinnost?* Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2000. ISBN 80-244-0155-X.

BRAGDON, A. D. a D. GAMON. *Mozek a jak ho cvičit*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-374-9

ČÁP, J. a J. MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.

ČEVELA R., KALVACH Z. a L. ČELEDOVÁ. *Sociální gerontologie*. Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-3901-4.

DYLEVSKÝ, I. a S. TROJAN. *Somatologie*. Praha: Avicenum, 1990. ISBN 80-201-0026-1.

FARKOVÁ, M. *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2480-5.

GRÜN, A. *Umění stárnout*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7195-316-6.

HARTL, P. a H. HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.

HARTL, P. *Psychologický slovník*. 3. vyd. Praha: Jiří Budka, 1993. ISBN 80-901549-0-5.

HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. 2. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.

HLADÍLEK, M. *Úvod do didaktiky*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského, 2004. ISBN 80-86723-07-0.

HOREHLEĎ, P. *Edukativní dimenze gerontopedagogiky*. Brno, 2006. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra speciální pedagogiky. Vedoucí diplomové práce Pavel Mühlpachr.

HRAPKOVÁ, N. *Osobnost' lektora vo vzdelavani seniorov*. In *Univerzita třetího věku – Historie, současnost a perspektivy dalšího rozvoje. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 20. výročí založení Univerzity třetího věku na MU 6.-7. dubna 2010*. Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-5158-4.

JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-269-0.

JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portal, 2001. ISBN 80-7178-535-0.

JAROŠOVÁ, D. *Péče o seniory*. Ostrava: ZSF OU v Ostravě, 2006. ISBN 80-7368-110-2.

- JEŽEK, S. *Psychosociální klima školy I*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 2-31.
- JIRÁSKOVÁ, V. a kol. *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. s. 19-36.
- KALHOUS, Z., OBST. O., a kol. *Školní didaktika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.
- KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-428-4. S. 27.
- KALVACH, Z. a A. ONDERKOVÁ. *Stáří: pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*. Praha: Galén, 2006. ISBN 80-7262-455-5.
- KALVACH, Z. a kol. *Demografie stáří. Geriatrie a gerontologie*. Praha: GRADA PUBLISHING, 2004. ISBN 80-247-0548-6.
- KALVACH, Z., ZADÁK, Z., JIRÁK, R. a kol. *Geriatrické syndromy a geriatrický pacient*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2490-4.
- KAMANOVÁ, L. Mezigenerační učení v rodině mezi matkou a dcerou. [online]. © 2009 [cit. 2013-11-03]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Milada Rabušicová. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/110196/ff_m/
- KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 5. vyd. ISBN 80-86429-39-3.
- KLEVETOVÁ, D. a I. DLABALOVÁ. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2169-9.
- KŘIVOHLAVÝ, J. a S. KACZMARCZYK. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995. ISBN 80-85495-43-0.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Stárnutí v pohledu pozitivní psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3604-4
- KUBEŠOVÁ, H. *Jak stárneme*. Brno: MU, 2005.
- LANGMEIER, J. a D. KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 3. vyd. Praha: Grada Publishing, a. s., 1998. ISBN 80-7169-195-X.

LINHART, J. a kolektiv. *Slovník cizích slov pro nové století*. Litvínov: Dialog, 2005. ISBN 80-85843-61-7.

LIVEČKA, E. *Úvod do gerontopedagogiky*. Praha: Ústav školských informací při ministerstvu školství ČSR, 1979.

LUSTIGOVÁ M. *Vybrané ukazatele demografické a zdravotní statistiky*. Praha: Státní zdravotní ústav Praha, 2007. ISBN: 978-80-7071-281-8

MALACH, J. *Efektivní metody vzdělávání dospělých*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2003. ISBN 80-7042-946-1.

MALÍKOVÁ, E. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3148-3.

MATĚJČEK, Z. a Z. DYTRYCH. *Krizové situace očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.

MATĚJČEK, Z. a Z. DYTRYCH. *Radosti a strasti prarodičů aneb když máme vnoučata*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-455-X.

MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-210-9.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN: 80-86429-19-9.

MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0.

MLÝNKOVÁ, J. *Péče o staré občany*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3872-7.

MÜHLPACHR, P. a P. STANÍČEK. *Geragogika pro speciální pedagogy*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2510-7.

MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. ISBN 80-210-3345-2.

MÜHLPACHR, P. *Schola gerontologica*. Brno: Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3838-1.

- MUŽÍK, J. *Androdidaktika*. 2. vyd. Praha: ASPI, 2004. ISBN 80-7357-045-9.
- MUŽÍK, J. *Didaktika profesního vzdělávání dospělých*. Plzeň: Fraus, 2005. 202 s. ISBN 80-7238-220-9.
- NAKONEČNÝ, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia, 2003. ISBN 8020009930.
- NEKULA, A. *Mezigenerační vztahy a nesezdaná soužití*. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie, 2008. Vedoucí bakalářské práce: doc. PhDr. Ivo Plaňava.
- NEUWIRTH J. *Geriatric pro praktického lékaře*. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-099-6.
- ORT, J. *Kapitoly ze sociologie stáří (Společenské a sociální aspekty stárnutí)*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2004. ISBN 80-7044-636-6.
- PACOVSKÝ, V. *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990. ISBN 80-201-0076-8.
- PALÁN, Z a T. LANGER. *Základy andragogiky*. Praha: Univerzita J. A. Komenského 2008. ISBN 978-80-86723-58-7.
- PALÁN, Z. *Základy andragogiky*. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského. 2003. ISBN 80-86723038.
- PETŘKOVÁ, A. a R. ČORNANIČOVÁ. *Gerontagogika, úvod do teorie a praxe edukace seniorů*. Olomouc: UP Olomouc, 2004. ISBN 80-244-0879-1.
- PRAŽÁKOVÁ, V. a M, ČAPKOVÁ. *Základy psychologie a biologické základy vývoje*. Brno: 2004. Dostupné z: <http://pf.ujep.cz/user_files/pedagogicka-psychologie-s.pdf>
- PRŮCHA, J. A E. WALTEROVÁ. *Rok 2000: budeme celý život žáky?: úvahy o budoucnosti vzdělání*. Praha: Mladá fronta, 1983.
- PRŮCHA, J. a J. VETEŠKA. *Andragogický slovník*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012. ISBN 978-80-247-3960-1.
- PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ E. a J. MAREŠ. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky*. Praha: SPN, 1974.

RABUŠICOVÁ, M. a L. RABUŠIC. *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4779-2.

RABUŠICOVÁ, M., KAMANOVÁ, L. a K. PEVNÁ. *O mezigeneračním učení*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5750-0.

RABUŠICOVÁ, M., KLUSÁČKOVÁ, M. a L. KAMANOVÁ. *Mezigenerační učení v rámci programů neformálního vzdělávání pro děti, rodiče a prarodiče*. In *Studia Pedagogica*, roč. 14, č. 2, 2009, s. 131 – 153.

RAJMICOVÁ, K. *Vztahy a soužití generací v rodině*. In PLAŇAVA, I. a M. PILÁT, M. *Děti, mládež a rodiny v období transformace: sborník prezentací na sympoziu pořádaném ve dnech 19.-21. září 2002 Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity Brno*. Brno: Barrister & Principal, 2002, s. 72-79.

REIDL, A. *Senior zákazník budoucnosti*. Brno: BizBooks, 2012. ISBN 978-80-265-0018-6.

ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 1998. ISBN 8085931486.

ŘÍČAN, P. *Cesta životem – Vývojová psychologie*. 2. vydání. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7367-124-7.

SAK, P. a K. KOLESÁROVÁ. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3850-5.

SALIVAROVÁ, J. aj. VETEŠKA. *Edukace seniorů v evropském kontextu: teoretická a aplikační východiska*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2014. ISBN 978-80-7452-102-7.

SMĚKAL, V. *Psychologie životní cesty – duševní hygiena*. Brno: MU, 2005.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

- STUART-HAMILTON, I. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-274-2.
- ŠERÁK, M. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-551-6.
- ŠOTKOVSKÝ, I. *Úvod do studia demografie*. Ostrava: VŠB, 1996. ISBN80-7078-327-3.
- ŠVANCARA, J. *Psychologie stárnutí a stáří*. Praha: 1983, SPN.
- TOŠNEROVÁ T. *Ageismus: průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ústav lékařské etiky 3. LF UK, 2002. ISBN: 80-2389-506-0.
- VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Univerzita Karlova, 2001. ISBN 8024601818.
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.
- VÁŽANSKÝ, M. a V. SMÉKAL. *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Paido, 1995. ISBN 80-909737-9-9
- VENGLÁŘOVÁ, M. *Problematické situace v péči o seniory*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2007. ISBN 978-80-247-2170-5.
- VETEŠKA J. a M. TURECKIOVÁ. *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: Grada, 2008. ISBN: 8024717708.
- VETEŠKA, J. *Kompetence ve vzdělávání dospělých. Pedagogické, andragogické a sociální aspekty*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. ISBN 978-80-86723-98-3.
- VETEŠKA, J. *Perspektivy učení a vzdělávání v evropském kontextu. Prospects of learning and education in European context*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2012. ISBN 978-80-7452-022-8.
- VETEŠKA, J., T. VACÍNOVÁ a kol. *Aktuální otázky vzdělávání dospělých*. Praha: Univerzita J. A. Komenského, 2011. ISBN 978-80-7452-012-9.

VIDOVIČOVÁ L. a E. GREGOROVÁ. *Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2007. ISBN 978-80-87007-57-0.

VYMĚTAL, J. *Úzkost a strach u dětí: jak jim předcházet a jak se s nimi vyrovnávat*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-830-9.

WEBER, P. et al. *Minimum z klinické gerontologie*. Brno: IDV PZ, 2000. ISBN 80-7013-314-7.

WOLF, N. *Sedm hlavních ctností*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7195-549-8.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

ABELN, R. *Grosseltern sind wie Regenschirme. Vom rechten Umgang mit Enkeln*. Ulm: Femedienvverlag, 2006. ISBN: 3928929976.

AYALA, J. S. et al. Intergenerational Programs: Perspectives of Service Providers in One Canadian City. *Journal of Intergenerational Relationships*, 2007, roč. 5, č. 2. s. 45-60.

ČORNANIČOVÁ, R. *Edukácia seniorov*. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007. ISBN 978-80-223-2287-4.

ČORNANIČOVÁ, R. *Edukácia seniorov. Vznik, rozvoj, podnety pre geragogiku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998. ISBN 80-223-1206-1.

HATTON-YEO A., PINTO T. A. a I. MARREEL. *Průvodce myšlenkami pro plánování a implementaci mezigeneračních projektů: Společně: včera, dnes a zítra*. 1. vyd. Rääma Young People Union Youth, Estónia, 2008. ISBN 978-989-8283-01-6.

CHEN, N. *Building bridges- An Intergenerational Program* [online]. *Journal of Extension*, ©1997, roč. 35, č. 5. [cit. 2013-12-08]. Dostupné z: <http://www.joe.org/joe/1997october/iw2.php>

CHVOJKA, E. *Geschichte der Grosselternrollen vom 16. bis 20. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Verlag, 2003. ISBN 3-205-98465-X.

KLOSINSKI, G. *Grosseltern heute - Hilfe oder Hemmnis?* Tübingen: Attempto Verlag, 2008. ISBN 978-3-89308-404-3.

MARX, M.S. et al. *Direct observations of children at risk for academic failure: benefits of an intergenerational visiting program.* Educational Gerontology, 2004, roč. 30, č. 8. s. 663- 675.

PLUMMER, S. Future Cowboys: OSU connects legacy with alumni grandkids. Oklahoma: Stillwater, 2010. [online]. [cit. 2013-10-22]. Dostupné z: http://www.tulsaworld.com/news/article.aspx?subjectid=11&articleid=20100611_11_A11_Veteri115080&archive=yes

REITZES, D. C. a E. J. MUTRAN. Grandparenthood: Factors Influencing Frequency of Grandparent-Grandchildren Contact and Grandparent Role Satisfaction. *The Journals of Gerontology.* 2004, s. S9-S16. ISSN 1079-5014.

STATHAM, E. Promoting intergenerational programmes: where is the evidence to inform policy and practice? *Evidence & Policy*, 2009, roč. 5, č. 4. s. 471-488.

TAYLOR, A., ROBILA. M a H. S. LEE. Distance, Contact, and Inter-generational Relationships: Grandparents and Adult Grandchildren from an International Perspective. *Journal of Adult Development.* 2005, s. 33-41. ISSN 1068-0667.

UHLENBERG P. a B. G. HAMMILL. Frequency of Grandparent Contact With Grandchild Sets: Six Factors That Make a Difference. *The Gerontologist.* 1998, s. 276-85. ISSN: 0016-9013.

WIENERS, T. *Miteinander von Kindern und alten Menschen.* Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2005. ISBN 978-3-531-14526-6.

Seznam použitých internetových zdrojů

ADD LIFE – Co jsme se naučili 2: [online]. © 2006 [cit. 2013-10-18]. Dostupné z: http://add-life.uni-graz.at/cms/files/add-life_report2_cz.pdf

Adding quality to life through inter-generational leasing via universities [online]. Rakousko: Univerzita ve Štýrském Hradci, 2008. [cit. 2013-10-21]. ISBN 978-3-9502601-2-0. Dostupné z: <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:1c4->

CQKLsx4J:add-life.uni-graz.at/cms/files/CZ_SHEETSinclCOVER_ADTK_WEB080905.pdf+http://add-life.uni-graz.at/cms/files/CZ_SHEETSinclCOVER_ADTK_WEB080905.pdf&hl=cs&gl=cz&pid=bl&srcid=ADGEESiIk0ENy4O17-yqltRULrXG0S7kszP3n5EodGiMzayDvEpbUL3YSyMByAj0DN96zj0i4R5aI00SmdtdExh3HzSilym-br7nf67lsXVRGfHJ4M-BCTgDVjstv9p7vEjhOR1trsQZ&sig=AHIEtbS1JXqNhre1jUzzqgfDW7NFqZApUQ

AKTIVNISTARI.EU. Experimentální univerzita pro prarodiče a vnoučata. [online] © 2012. [Cit: 2013-10-13]. Dostupné z: <http://www.aktivnistari.eu/57-experimentalni-univerzita-pro-prarodice-a-vnoucata>

ČESKÝ HELSINSKÝ VÝBOR. *Zásadní mezinárodní a národní dokumenty týkající se seniorů.* [online]. [cit. 2013-07-16]. Dostupné z: <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005040109>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Naděje dožití a průměrný věk.* [online]. © 16. 3. 2012 [cit. 2013-07-13]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/nadeje_doziti_a_prumerny_vek

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Projekce obyvatelstva České republiky (Projekce 2009).* [online]. Praha: © 2011, [cit. 2013-07-16]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Senioři v mezinárodním srovnání 2012.* [online]. © 2013 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1417-12-n_2012

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Senioři ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011.* [online]. © 2012 [cit. 2013-07-13]. Dostupný z <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/1417-13>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2010.* [online]. Praha: 2011, [cit. 2013-07-14]. ISBN 978-80-250-2103-3. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4007-11>

ČSÚ. *Naděje dožití a průměrný věk.* [online]. Praha: 2006. [cit. 2013-07-13]. Dostupný z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/nadeje_doziti_a_prumerny_vek

EUROSTAT. *Česká republika v Evropské unii: demografický pohled*. [online]. © 2009 [cit. 2013-07-15]. Dostupný z http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf

FISCHER, T. (Ed.) *Intergenerational learning in Europe – policies, programmes, political guidance. Final report*. [online]. Erlangen: University of Erlangen-Nuremberg, 2008, 40 s. [cit. 2013-11-04]. Dostupné z: <http://www.eagle-project.eu/welcome-to-eagle/final-report.pdf/view>.

iSenior.cz [online]. [cit. 2013-08-08]. Dostupné z: <http://www.i-senior.cz/o-nas/>

KAPLAN, M. S. *School-based Intergenerational Programs*. Hamburk: UNESCO Institute for Education, 2001. [online]. [cit. 2013-10-10]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/education/uie/pdf/schoolbasedip.pdf>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Národní strategie podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*. [online]. Praha: © 21-05-2015, [cit. 2013-07-17]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/12968>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Návrh základních principů Národního programu přípravy na stárnutí populace na období let 2003 až 2007*. [online]. Praha: © 14-11-2011, [cit. 2013-07-16]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/1072>

Memorandum o celoživotním učení, 2000. [online]. [cit. 2013-11-03]. ISBN 978-989-8283-01-6. Dostupné z <http://www.nvf.cz/archiv/memorandum/obsah.htm#2>

OBŮRKOVÁ, M. *Problém stárnutí populace v Evropě*. Praha: VSE, 2007. Bakalářská práce. Vysoká škola ekonomická v Praze. Vedoucí práce Prof. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. [online]. [cit. 2013-09-12]. Dostupné z: www.vse.cz/vskp/4588_problem_starnuti_populace_v_evrope

PINTO, T. A et al. *Průvodce myšlenkami pro plánování a implementaci mezigeneračních projektů*. Portugalsko: Association VIDA, 2009. [online]. [cit. 2013-10-11]. Dostupné z: <http://www.matesproject.eu/>

RADVAKOVÁ, V. *Mezigenerační vzdělávání* [online]. © 2009. [cit. 2013-10-23]. Dostupné z: <http://www.vsporadenstvi.cz/cs/node/114>

RSČR. *Rada seniorů České republiky, o. s.* [online]. [cit. 2013-08-08]. Dostupné z: <http://www.rscr.cz/vedeni-rscr/>

SENSEN: *Senzační senioři*. [online]. [cit. 2013-08-08]. Dostupné z: <http://www.rscr.cz/vedeni-rscr/>

SHROMÁŽDILOVÁ, L. *Internetový zpravodaj Asociace třetího věku* [online]. [cit. 2013-08-08] Dostupný z: <http://au3v.vutbr.cz/>

SVAZ DŮCHODCŮ ČESKÉ REPUBLIKY, O.S. *Jak se stát členem SDČR*. [online]. 31. 10. 2011 [cit. 2013-08-08]. Dostupné z: www.sdcr.cz/clanky/dokumenty-sdcr/clenstvi.html

ŠTOROVÁ I. *Age Management – co to je?* [online]. [cit. 2013-08-11]. Dostupné z: <http://www.pracena50.cz/50-plus/bud-v-pohode-premyslej-rovne>

ŠTOROVÁ I. *Age management v kontextu genderových a věkových příležitostí*. [online]. [cit. 2013-08-10]. Dostupné z: <http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=age%20management&source=web&cd=11&cad=rja&ved=0CDkQFjAAOAO&url=http%3A%2F%2Fwww.mvcr.cz%2Fsoubor%2Filonastorova-age-management-pdf.aspx&ei=Zq8GUuTjOYjQsgahi4DQCg&usg=AFQjCNGpZwi483k4vjpZXzuKnmfuTV8oXw&bvm=bv.50500085,d.ZWU>

VESELÝ SENIOR. [online]. [cit. 2013-08-08]. Dostupné z: <http://www.veselysenior.cz/o-nas>

Žijeme naplno.cz: pro lidi, kteří chtějí žít. [online]. [cit. 2013-08-08]. Dostupné z: <http://zijemenaplno.cz/>

SEZNAM OBRÁZKŮ, GRAFŮ, TABULEK A PŘÍLOH

Seznam obrázků

Obrázek 1: Přehled vzdělávání dospělých.....	41
Obrázek 2: Schopnost a kompetence.....	43
Obrázek 3: Předsudky v Age Managementu.....	68
Obrázek 4: Vybraná opatření Age Managementu.....	69
Obrázek 5: Srovnání metod mainstreamingu stáří a věku.....	71
Obrázek 6: Naděje dožití žen a mužů při narození ve státech EU-27, 2005 .	122

Seznam grafů

Graf 1: Naděje dožití podle pohlaví.....	110
Graf 2: Věkové složení obyvatelstva v ČR/počet obyvatel v tisících	116
Graf 3: Počet zaměstnaných a nezaměstnaných podle věkových skupin	118
Graf 4: Rozložení základních věkových kategorií a index stáří ve státech EU-27, 2005	122
Graf 5: Procentuální zastoupení populace 65 a více EU, 2011.....	123
Graf 6: Zastoupení studujících osob 40+ z celkové populace	124
Graf 7: Zastoupení podle úrovně vzdělání, 40+, EU	124
Graf 8: Vzdělávání zaměstnaných osob 55-74 let v %, 2010, EU	125
Graf 9: Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití mezi roky 2008 a 2065, střední varianta	126
Graf 10: Počet obyvatel (k 1. 1. daného roku).....	128
Graf 11: Počet osob starších 65 let.....	128
Graf 12: Podíly věkových skupin, střední varianta	129
Graf 13: návratnost v procentech	146
Graf 14: Respondenti dle pohlaví v %.....	147
Graf 15: Respondenti podle věku - rodiče.....	148
Graf 16: Respondenti podle věku - senioři.....	148
Graf 17: četnost setkávání s předškoláky	149
Graf 18: četnost setkávání s předškoláky	150
Graf 19: zájem o společné učení - senioři.....	151
Graf 20: zájem o společné učení - rodiče	152

Graf 21: studium na Matsenu - senioři	153
Graf 22: studium na Matsenu - rodiče.....	153

Seznam tabulek

Tabulka 1: Vývoj podílu seniorských skupin, indexu stáří a indexů závislosti v hospodářsky vyspělých státech v letech 1950 – 2050 v %.....	115
Tabulka 2: Zemřelí 2002 - 2010.....	117
Tabulka 3: Míry úmrtnosti podle pětiletých věkových skupin a pohlaví, 2002-2010	118
Tabulka 4: Podíl pracujících seniorů	119
Tabulka 5: Počet obyvatel v zemích EU, vybrané roky, 1. část.....	120
Tabulka 6: Počet obyvatel v zemích EU, vybrané roky, 2. část.....	121
Tabulka 7: Respondenti dle pohlaví.....	147
Tabulka 8: Respondenti podle věku - rodiče	147
Tabulka 9: Respondenti podle věku - senioři	148
Tabulka 10: četnost setkávání se seniory	149
Tabulka 11: četnost setkávání s předškoláky.....	150
Tabulka 12: zájem o společné učení	151
Tabulka 13: studium na Matsenu.....	152

Seznam příloh

Příloha A: Dotazník.....I
--------------------------	--------

PŘÍLOHY

Příloha A – Dotazník

Vážení respondenti,

dovoluji si Vás touto cestou požádat o vyplnění krátkého anonymního dotazníku, který slouží pro ověření poznatků mé doktorské práce. Práce je zaměřena na mezigenerační učení a charakterizuje projekt, o němž bych skrze Vaše odpovědi ráda zjistila, zdali by o něj byl zájem. Před samotným vyplněním dotazníku je nezbytné si přečíst následující odstavec, který projekt popisuje.

Cílem projektu je vytvořit vzdělávací instituci, kde se na pravidelné každodenní bázi budou moci potkávat dvě vybrané generace (senioři a děti) a vzájemně i společně se učit. Učení by probíhalo v níže uvedených tematických celcích:

1. Poznáváme sebe a své tělo:

zrak a vidění, sluch a rovnováha, smysly, kůže, nervy, kosti, svaly, mozek, trávicí soustava, končetiny apod.

2. Člověk součástí přírody:

obratlovci, bezobratlí, ekologie, třídění odpadu, voda a její cyklus, zemědělství, energetika, rekordy z říše zvířat, rostliny a květy, hmyz, savci apod.

3. Vesmír a planety:

planety, Měsíc, Země v pohybu, složení Země, hvězdy a souhvězdí, gravitace, počasí, roční období, zemětřesení a povodně apod.

4. Napříč světadily:

světadily, lidské rasy, mapy, 7 divů světa, doprava a dopravní prostředky apod.

5. Sport a pohybové aktivity:

sval a pohyb, fotbal, hokej, míčové hry, fair play, olympiáda, Guinnessova kniha rekordů, apod.

6. Víra v nás a vznik života:

křesťanství, buddhismus, islám, hinduismus, početí a vývoj, teorie velkého třesku, dějiny a mýty, apod.

7. Dorozumíváme se:

řeč, písmo, čas, sluneční hodiny, čas, zvuk, šíření zvuku, základy AJ a NJ, apod.

8. Jídlo a zdravá výživa:

trávicí soustava, potraviny, zdravý životní styl, vaření, apod.

9. Co se skrývá v lese:

houby, ptáci a zvířata v lese, stromy v lese, krmíme ptáčky, národní parky, apod.

10. Umění a my (hudební, výtvarné):

hudba, tanec, umění, divadlo, kino, film, knížky, obrazy, umělecké styly apod.

11. Tradice a zvyky:

Velikonoce, Vánoce, Halloween, 1. máj, den dětí, den matek, den otců, Sv. Valentýn, Svatební tradice.

Dotazník – senioři

1S: Měli byste zájem se ve svém volném čase učit společně s mladší generací?

- Ano
- Ne, nemám zájem se vzdělávat vůbec
- Ne, nemám zájem se vzdělávat s mladší generací

2S: Přihlásili byste se do školy Matsen?

- Ano
- Ne
- Nevím

-
- Uvedte prosím, do jaké věkové skupiny patříte:

- 60-65 let
- 66-70 let
- 71-75 let
- 76-80 let
- 81+ let

- Uvedte prosím Vaše pohlaví:

- muž
- žena

- Jak často se cíleně setkáváte s předškoláky?

- alespoň 1x za týden
- alespoň 1x za 14 dní
- alespoň 1x za měsíc
- zhruba 1x za 3 měsíce
- zhruba 1x za půl roku
- zhruba 1x za rok
- méně než 1x za rok

Děkuji za Váš čas. Dana Benešová

Dotazník – rodiče

1R: Chtěli byste, aby se Vaše děti učily ve svém volném čase společně se starší generací?

- Ano
- Ne

2R: Přihlásili byste své potomky do školy Matsen?

- Ano
- Ne
- Nevím

-
- Uvedte prosím, do jaké věkové skupiny patříte:

- 20-25 let
- 26-30 let
- 31-35 let
- 36-40 let
- 41-45 let
- 45 let a více

- Uvedte prosím Vaše pohlaví:

- muž
- žena

- Jak často se Vaše děti setkávají se seniory?

- alespoň 1x za týden
- alespoň 1x za 14 dní
- alespoň 1x za měsíc
- zhruba 1x za 3 měsíce
- zhruba 1x za půl roku
- zhruba 1x za rok
- méně než 1x za rok

Děkuji za Váš čas. Dana Benešová

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora:	Dana Benešová
Obor:	7501T001 - Andragogika (Ph.D. A)
Forma studia:	kombinované studium
Název práce:	Mezigenerační učení v kontextu gerontagogiky
Rok:	2015
Počet stran textu bez příloh:	174
Celkový počet stran příloh:	3
Počet titulů českých použitých zdrojů:	98
Počet titulů zahraničních použitých zdrojů:	15
Počet internetových zdrojů:	28
Počet ostatních zdrojů:	0
Vedoucí práce:	Doc. PhDr. Petr Sak, CSc.